

Министерство за образование и наука

**МУЛТИКУЛТУРНОСТА И
ИНТЕРКУЛТУРНОСТА
ВО УЧЕБНИЦИТЕ ОД ПРВО ДО ПЕТТО
ОДДЕЛЕНИЕ ВО ОСНОВНОТО
ОБРАЗОВАНИЕ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Изработката на овој докуменет финансиски е подржан од Министерството за Надворешни работи на Кралството Норвешка преку Нансен дијалог центар Скопје и Министерството за образование и наука на Република Македонија

Работна група:

проф. д-р Елена Ачковска-Лешковска – Тим лидер

проф. д-р Сузана Миовска – Спасева – Тим лидер

д-р Биљана Крстеска – Папиќ

д-р Осман Емин

Сонај Билал

Радица Ацевска

Зујца Стојанова

Флорина Скендери

Маја Митева-Петроска

Захарица Рујаноска

Тодорка Нане

Дениза Мемедова

Нухи Дарлишта

Илир Мемеди

СОДРЖИНА

УВОД	5
Цел на истражувањето	7
Методологија на истражувањето	7
Примерок на истражувањето	9
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	10
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	11
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)	15
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	18
Лични имиња и автори	18
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	22
Отвореност кон светот	23
ЗАКЛУЧОЦИ	25
АЛБАНСКИ ЈАЗИК	27
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	27
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)	29
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	30
Лични имиња и автори	30
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	33
Отвореност кон светот	33
ЗАКЛУЧОЦИ	34
ТУРСКИ ЈАЗИК	36
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	36
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)	37
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	38
Лични имиња и автори	38
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	41
Отвореност кон светот	41
ЗАКЛУЧОЦИ	42

СРПСКИ ЈАЗИК	43
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	43
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	45
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	46
Лични имиња, историски ликови и автори од различни заедници.....	46
Претставување на татковината(развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	48
Отвореност кон светот.....	49
ЗАКЛУЧОЦИ	50
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ	51
Културен идентитет	51
Интеракција меѓу различните	52
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	53
Лични и имиња и автори	53
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	55
Отвореност кон светот.....	55
ЗАКЛУЧОЦИ	57
ЈАЗИК И КУЛТУРА НА ВЛАСИТЕ	57
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	58
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	60
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	61
Лични имиња, историски ликови и автори од различни заедници.....	62
Претставување на татковината(развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	63
Отвореност кон светот.....	63
ЗАКЛУЧОЦИ	64
ЈАЗИК И КУЛТУРА НА РОМИТЕ	65
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	65
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	67
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	68
Лични имиња и автори	68

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	69
Отвореност кон светот.....	70
ЗАКЛУЧОЦИ	70
ОПШТЕСТВО	71
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	72
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	74
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	76
Лични имиња и автори	78
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	79
Отвореност кон светот.....	80
ЗАКЛУЧОЦИ	81
ЛИКОВНО ОБРАЗОВАНИЕ	83
Културен идентитет	83
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	84
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	84
Автори на уметнички творби.....	84
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	85
Отвореност кон светот.....	85
ЗАКЛУЧОЦИ	86
МУЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	87
Културен идентитет	87
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	88
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	88
Автори на музички творби.....	88
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	89
Отвореност кон светот.....	90
ЗАКЛУЧОЦИ	90
ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ОБРАЗОВАНИЕ	91
Културен идентитет	92

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	92
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	92
Имиња на спортисти.....	93
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	93
Отвореност кон светот.....	93
ЗАКЛУЧОЦИ	94
ТЕХНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	95
МАТЕМАТИКА	95
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	96
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	96
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	98
Лични имиња	98
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	99
Отвореност кон светот.....	99
ЗАКЛУЧОЦИ	101
ПРИРОДНИ НАУКИ	102
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	103
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	103
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	104
Лични имиња	104
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ).....	105
Отвореност кон светот.....	105
ЗАКЛУЧОЦИ	106
ОПШТИ ЗАКЛУЧОЦИ	107
ПРЕПОРАКИ	110
<i>Прилог 1: Список на анализирани учебници</i>	111

Учебниците имаат значајна улога во градењето претстава кај учениците за разликоста на луѓето во светот и во средината во која живеат. Истражувањата покажуваат дека начинот на кој се претставени *другите* во еден учебник влијае врз формирањето на ставовите за тие групи кај останатите ученици. Доколку во учебниците се присутни повеќе позитивни примери, кои се со јасна определба за градење на мултикултурно општество и кои повеќе ги изразуваат основните принципи на интеркултурноста, тогаш постојат реални предуслови учениците да формираат позитивни ставови, мислења и однесувања во однос на *другите*. Оттука, неопходно е при пишувањето и изборот на учебници, особено во мултиетничките училишта и средини, да се води сметка за интеркултурната димензија на текстовите, задачите и илустрациите во нив, односно да се афирмираат содржини кои ќе овозможуваат прифаќање, почитување и интеракција на различните.

Овие согледувања, на теориско рамниште, наоѓаат потврда и во официјалните документи кои се однесуваат на учебниците што се користат во училиштата во Република Македонија. Така, во *Методологијата за вреднување на учебниците*¹, изработена од страна на Бирото за развојна образованието на РМ, се укажува дека во учебникот не треба да секористат термини и изрази со кои се искажуваат потценувачки ставови кон определени заедници или личности, туку содржините и илустрациите треба да ги пренесуваат културните вредности и да поттикнуваат заемна соработка и чувство на почит кон *другите*. Со цел да се провери колку овие препораки се применети во практиката, извршена е опсежна анализа скоро на сите учебници што се користат во наставата со учениците од прво до петто одделение во деветгодишното основно образование. Истражувањето претставува збогатување на постоечките анализи на интеркултурната димензија во учебниците од основно образование и овозможува согледување на актуелните состојби во наставата во однос на развивањето на интеркултурни вредности и ставови кај децата од рана училишна возраст.

¹Концепција за изработка на учебник и методологија за вреднување на учебник(2010). Скопје: Биро за развој на образование на РМ.

Цел на истражувањето

Истражувањето на учебниците кои се користат во наставата со ученици од прво до петто одделение во деветгодишното основно образование е спроведено со цел да се направи увид во застапеноста и начинот на претставување на културните обележја и интеракцијата меѓу различните етнички заедници кои живеат во Република Македонија, како и во присутноста на мултикултурни содржини кои се однесуваат на поширок, глобален контекст. Идентификуваните состојби овозможуваат да се согледа дали и колку учебниците ги сензибилизираат учениците од раната училишна возраст за различноста со која се опкружени и ги поттикнуваат на интеркултурен дијалог и соработка. На тој начин, добиените сознанија ќе даваат насоки за унапредување на квалитетот на учебниците од аспект на мултикултурноста и интеркултурноста, а со тоа ќе претставуваат придонес во градењето на интеркултурен воспитно – образовен амбиент во Република Македонија.

Методологија на истражувањето

Во истражувањето се користени комбинирани квалитативни и квантитативни методи и постапки, а резултатите се прикажани преку наративна дескрипција, табели и илустрации со примери.

За **квалитативната обработка** е користен методот *Анализа на содржината преку дедуктивно дефинирање на категории*. Поаѓајќи од определбите на поимите мултикултурност и интеркултурност, изведени се шест категории за анализа: 1.културен идентитет; 2.интеракција меѓу различните; 3.стереотипи и предрасуди; 4.лични имиња и автори; 5. претставување на татковината и 6.отвореност кон светот. Во продолжение е дефинирана секоја категорија.

Културен идентитет претставува група карактеристики според кои е препознатлива индивидуата, а се формира под влијание на културата на која таа ѝ

припаѓа. Тој опфаќа аспекти од националната и верската припадност, јазикот, традицијата, обичаите, историјата итн.

Интеракција меѓу различните подразбира социјална комуникација помеѓу две или повеќе лица или групи кои се различни според етничката и/или верската и родовата припадност, а се остварува заради забава и дружење, професионална соработка, взаемно помагање, сојузништво и слично. Во мултикултурното општество интеракцијата меѓу различните е показател за интеграција и соживот на припадниците на различни култури.

Стереотипи и предрасуди се верувања за одделни општествени групи (категоризирани според раса, национална и верска припадност, пол и род, професија итн.) кои се формирани без доволно сознанија и критичко преиспитување. *Стереотип* претставува поедноставена генерализација за карактеристиките на припадниците на одредена група, која може да има навредлива конотација. *Предрасуда* е неоснован, но упорно одржуван став, проследен со силни чувства, изграден врз основа на делумно точни или непотполни информации кои ја искривуваат реалноста.

Лични имиња и автори како категорија опфаќа два аспекти: застапеноста на лични имиња кои се покарактеристични за припадниците на одредена етничка заедница во Република Македонија и застапеноста на автори на литературни, ликовни и музички творби, како и спортисти, според национална и родова припадност. При анализата на личните имиња треба да се има предвид невозможността да се направи нивна јасна дистинкција и процентуална застапеност поради користењето на исти имиња кај различни етнички заедници.

Претставување на татковината се однесува на содржини кои поттикнуваат развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината, како и содржини кои го нагласуваат мултикултурниот карактер на Република Македонија.

Отвореност кон светот упатува на присуство на текстови, информации и илустрации кои се однесуваат на поширокиот културен контекст, надвор од

границите на Република Македонија. Оваа категорија ја нагласува отвореноста на учебниците кон светските достигнувања во областа на културата, науката и спортот.

Сите категории, освен третата, имаат позитивна конотација и е пожелно да се сретнат во учебниците затоа што изразуваат ставови и практики кои се во функција на градење интеркултурен дијалог. Стереотипите и предрасудите по било која основа имаат негативна конотација, па не треба да ги има во учебниците. Нивното присуство е оправдано само доколку имаат воспитно – образовна функција, односно овозможува поучување за нивно препознавање и избегнување.

Квантитативната анализа се однесува, главно, на индикаторот лични имиња и автори и опфаќа табеларни прикази со фреквенции и проценти на застапени автори врз основа на нивната национална и родова припадност, како и на процентуална застапеност на мултикултурните елементи во текстовите и илустрациите.

Примерок на истражувањето

Со анализата се опфатени 140 учебници по 14 задолжителни и изборни предмети и 32 работни тетратки по три задолжителни предмети, од наставниот план на деветгодишно основно образование за учебната 2015/16 година. Од задолжителните предмети опфатени се учебниците по македонски јазик, албански јазик, турски јазик, српски јазик, македонски јазик за учениците од другите заедници, општество, математика, природни науки, техничко образование, музичко образование, физичко и здравствено образование и ликовно образование. Од изборните предмети се вклучени јазик и култура на Власите и јазик и култура на Ромите. Со анализата не се опфатени предметите за кои нема учебници (работа со компјутер и основи на програмирање (задолжителен), јазик и култура на Бошњациите, работа со компјутер, творештво (изборни) или чии учебници се напишани на странски (англиски) јазик.

Учебниците по општество, математика, природни науки, техничко образование, ликовно образование, музичко образование и физичко и здравствено

образование кои се користат во наставата на албански, турски и српски наставен јазик, се превод на оние напишани на македонски јазик, но, сепак, беше направена компаративна анализа на учебниците на сите наставни јазици за да се идентификува постоењето и успешноста на јазичните прилагодувања од аспект на мултикултурноста.

Учебниците по математика, природни науки и општество се придружени со работни тетратки кои, исто така, заедно со соодветните учебници, беа предмет на квалитативна и квантитативна анализа.

Списокот на анализирани учебници и работни тетратки е даден во Прилог 1.

Во анализата што следи, ќе се користат кодовите на учебниците и на работните тетратки секогаш кога во текстот се реферира на нив. Секој код е составен од букви и бројки. Големите букви на почетокот го означуваат називот на предметот за кој учебникот е наменет, бројката е индикатор за одделението, а голема буква по бројката се користи како дистинктивно обележје кога за ист предмет и одделение се достапни повеќе учебници. Малите букви по бројката го означуваат јазикот на кој учебникот е напишан (мј – македонски јазик, ај – албански јазик итн.), а се користат кога ист учебник е преведен и адаптиран на повеќе наставни јазици. Кога станува збор за работна тетратка, кодот е изведен на истиот начин, но по буквите кои го означуваат називот на предметот се додава коса црта и ознаката РТ (работна тетратка).

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени 13 учебници по македонски јазик, кои се користат во наставата од прво до петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по македонски јазик, главно, е претставен културниот идентитет на македонскиот народ, преку текстови и илустрации кои упатуваат на историјата и националните и верските обележја на Македонците.

Најголем дел од текстовите се однесуваат на обичаи кои се поврзани со одбележувањето на христијанските празници Божиќ и Велигден. Така, во неколку учебници се среќаваат коледарски и Бадникови песни: „Божиќ“ (МЈ-1Б, стр.67; МЈ-3В, стр.104), „Збирајте се дечиња“ (МЈ-3В, стр.101; МЈ-4Б, стр.121), „Коледица меледица“, (МЈ-4В, стр.70). Присутни се и повеќе текстови во кои се опишуваат подготовките, славењето и значењето на Божиќните празници: „Ноќ кога паѓаат ѕвездите“ (МЈ-2А, стр.170; МЈ-4В, стр.72) и „Човек учи додека е жив“ (МЈ-4В, стр.66), во кои е претставено поставувањето на посната трпеза, делењето на лепчето и барањето паричка, како и меѓусебното поздравување: *„Христос се роди!“...Вистина се роди!“*); „Радост пред Божиќ“, во кој се опишуваат подготовките пред Божиќ и Бадниковата вечера (МЈ-4Б, стр.124); „Една ѕвездена волшебна ноќ“ (МЈ-2А, стр.172) и „Волшебна ноќ“ (МЈ-2Б, стр.81), во кои е опишано раѓањето на Исус; „Божиќна снегулка“ (МЈ-4А, стр.76), со чија содржина децата се учат на вера, љубов и надеж (*„Сега знам што ќе посакам за Божиќ: вера, надеж и љубов во срцата на сите луѓе“*).

И празнувањето на Велигден е застапено речиси во сите учебници по македонски јазик. Обичаите во врска со празникот, особено бојадисувањето јајца, се опишани во повеќе текстови: „Кога доаѓа празникот – Велигденска радост“ (МЈ-2А, стр.210), „Велигденски јајца“ (МЈ-2Б, стр.140), „Велигден“ (МЈ-4А, стр.132), „Велигденска радост“ (МЈ-4Б, стр.198), „Шестиот член“ (МЈ-5, стр.118), како

и во песните: „Велигденска песна“ (МЈ-2Б, стр.141; МЈ-3В, стр.170), „Велигден“ (МЈ-4Б, стр.196; МЈ-4В, стр.124), „Велигденска“, (МЈ-3В, стр.171). Празникот Велигден се спомнува и во текстот „Пејо со туѓи чизми на оро“ (МЈ-4В, стр.122).

Неколку текста се однесуваат на славењето на други празници, како што е верскиот празник Илинден (текст „Имиња“, МЈ-2А, стр.113, во кој се зборува за славењето на именденот на дедото и внукот); Ѓурѓовден (Ѓурѓовденска песна од македонското народно творештво „Сведи се зелена врбо“, МЈ-4Б, стр. 209; иако Ѓурѓовден е празник кој го слават и припадници на други етнички заедници во Македонија, при обработката на песната отсуствува интеркултурната димензија).

Историските ликови кои се застапени во учебниците по македонски јазик се, главно, значајни личности од минатото на македонскиот народ, првенствено револуционери кои се бореле за ослободување на Македонија од туѓинска власт. Најзастапен е Гоце Делчев, кој се среќава во песните „Црна се чума зададе“ (МЈ-3В, стр.182), „Наш Гоце“ (МЈ-4А, стр.90), „Песна за Гоце“ (МЈ-4Б, стр.170), „Балада за Гоце“ (МЈ-4В, стр.134), како и во текстот „Се појави чуден човек“ (МЈ-5, стр.88). Покрај него, се сретнуваат и други херојски ликови од македонската национална историја: во македонската народна песна „Сирма војвода“ (МЈ-4Б, стр.171) се опишува силата и јунаштвото на Сирма; во епската народна песна „Заплакало е Мариово за Ѓорѓи Сугаре“ се опејува истоимениот јунак; во текстот „Мојата прва книга“ се сретнува името на Марко Крале (МЈ-4В, стр.92). Во две песни се спомнуваат заедно повеќе значајни ликови од македонската историја: Климент, Наум, Гоце и Јане, во „Македонија“ (МЈ-3А, стр.37; МЈ-3В, стр. 50); Гоце Делчев, Даме Груев, Сандански, во „Денес над Македонија се раѓа“ (МЈ-3Б, стр. 139).

Во три учебници се поместени неколку песни кои се посветени на словенските просветители Кирил и Методиј: „Кирил и Методиј“ (МЈ-2В, стр.73), „Св. Кирил и Методиј“ (МЈ-3Б, стр. 9), „Химна за Кирил и Методиј“, „Светите браќа“, „Името ваше вечност е“, (МЈ-3В, стр.194, 195). Во учебниците по македонски јазик за повисоките одделенија се среќаваат и содржини кои го истакнуваат значењето на мајчиниот јазик. Такви се песната „Родниот јазик“ (МЈ-4Б, стр.35), мислата на Блаже Конески: *Јазикот е единствената наша татковина* (МЈ-4Б, стр.35), мислата на Св. Кирил:

Мајчиниот јазик е клуч што ги отвора тајните на вистината. Без него народот ќе остане при очи слеп, при уши глув и при разум прост (МЈ-4В, стр.141), како и мислата на Крсте П. Мисирков: *Верата и јазикот, тоа се душата на еден народ* (МЈ-4В, стр.90).

Некои од творбите кои се посветени на историските ликови се придружени со нивни илустрации: Св. Кирил (МЈ-2Б, стр.122), Св. Кирил и Св. Методиј (МЈ-3Б, стр. 9), Гоце Делчев (МЈ-3В, стр.182), а со илустрации на Гоце Делчев, Никола Карев, Св. Климент и Св. Наум е претставена содржината на песната „Македонија“ (МЈ-3В, стр. 50).

Културниот идентитет на македонскиот народ се открива не само преку творбите, туку и преку прашањата и задачите со кои се придружени и кои ги поттикнуваат учениците на размислување и дискусија. Такви се прашањата по песните: „Наш Гоце“ (МЈ-4А, стр.90), „Песна за Гоце“ (МЈ-4Б, стр.170), „Балада за Гоце“ (МЈ-4В, стр.134) и по текстот „Се појави чуден човек“ (МЈ-5, стр.88), како и по македонската народна легенда „Мечкин камен“, (МЈ-4В, стр.132), во која прашањата се однесуваат на местото Мечкин камен и на Илинденското востание. Со прашања се придружени и повеќе творби кои се однесуваат на празнувањето на христијанските празници Коледе и Божиќ (МЈ-4В, стр.70; МЈ-1Б, стр.67), на верскиот празник Вера, Љубов и Надеж („*Прашај ги повозрасните или види во верскиот календар кога е верскиот празник Вера, Љубов и Надеж и што означува тој празник*“) (МЈ-4А, стр. 78), на Прочка, (МЈ-4Б, стр.209), на Велигден (барање децата да разговараат со своите родители, баби, дедовци за велигденските обичаи во нивниот крај (МЈ-4А, стр.132; МЈ-4Б, стр.209), прашања поврзани со симболиката на велигденското јајце (МЈ-4В, стр.124)).

Најголем дел од илустрациите во учебниците по македонски јазик кои се однесуваат на културниот идентитет на македонскиот народ го претставуваат празнувањето на христијанските празници Божиќ и Велигден. Во зависност од содржините кои се обработуваат во творбите, со нив се прикажани различни елементи од празнувањето: коледарски оган (МЈ-4Б, стр.121; МЈ-4В, стр.67); посна Бадникова вечера (МЈ-4В, стр.66); дабов лист или бадниково гранче (МЈ-4В, стр.70); раѓањето на Исус Христос (МЈ-2Б, стр.81; МЈ-3В, стр.104; МЈ-4Б, стр.119).

Велигденските празници се претставени со илустрации кои прикажуваат: бојадисување јајца (од страна на млада жена и девојче (MJ-2A, стр.210); од страна на баба и внука (MJ-4Б, стр.198); кошнички со велигденски јајца (MJ-2Б, стр.140; MJ-2Б, стр.141; MJ-4A, стр.132; MJ-4Б, стр.195; MJ-4В, стр.124); гнездо со црвени јајца со напишан христијанскиот поздрав „Христос воскрес – навистина воскрес!“ (MJ-4Б, стр. 196); кршење со велигденски јајца; (MJ-5, стр.118).

Неколку илустрации претставуваат ликови од историјата на македонскиот народ: на шест е претставен Гоце Делчев (MJ-4A, стр.90; MJ-4Б, стр.170; MJ-4В, стр.134; MJ-5, стр. 88, 89,148); на една Ѓорѓи Сугаре (MJ-5, стр. 36), а на една е претставена содржината од песната „Сирма војвода“ (MJ-4Б, стр.171). Дадени се три илустрации кои укажуваат на верска припадност: црква (MJ-2Б, стр.20), крст и поп (MJ-2A, стр. 56, 62), а како споменици на минатото на РМ се претставени фотографии на Соборната црква во Скопје и на Самуиловата тврдина во Охрид (MJ-3Б, стр.138, 139). Во еден од учебниците се претставени четири предмети од македонското културно наследство (резба, филигран, мозаик, керамика) (MJ-4Б, стр.37,38, 39).

Културниот идентитет на припадниците на другите етнички заедници кои живеат во Македонија е претставен само со две содржини и две илустрации. Во учебникот за петто одделение е поместена стихотворбата *Насекаде празник* (MJ-5, стр.86), која е посветена на празникот Бајрам, а по неа следува објаснување на зборови кои се поврзани со славењето на овој празник (Куран, Рамазан, езан, ибадет, зикр). Во македонската народна легенда „Мечкин камен“ се воспева храброста на Питу Гули (MJ-4В, стр.132), кој се спомнува и во прашањата што се дадени по неа, како и во стихотворбите „Македонија“ (MJ-3A, стр.37; MJ-3В, стр. 50) и „Денес над Македонија се раѓа“ (MJ-3Б, стр. 139). Двете илустрации претставуваат муслимански верски објект, односно џамија (MJ-3В, стр.191; MJ-5, стр. 86).

Во граматичкиот дел, при обработката на темата пишување на голема буква, се наведуваат два примери кои излегуваат надвор од рамките на македонскиот културен идентитет: едниот се однесува на имиња на народи (Македонка, Албанец) (MJ-4Б, стр.44), а вториот на празници (Бајрам) (MJ-4В, стр.163).

Содржините кои се однесуваат на културниот идентитет на македонскиот народ се богато илустрирани, но постојат само неколку илустрации со интеркултурна конотација. Едната се однесува на правото на децата за избор на религија. Во неа се претставени момче и девојче како се молат на различен начин, во согласност со религијата на која и припаѓаат, а под сликата е напишано: *„Детето има право да ја избере својата религија“* (MJ-5, стр. 28). Другите слики прикажуваат предмети кои се составен дел на културата на повеќе етникуми: во поврзаност со песната „Занаети“ дадени се две илустрации на кои се прикажани опинци и стомни кои се составен дел од традицијата на Македонците, но и на Албанците и Турците (MJ-3A, стр. 92), а во еден од учебниците за второ отделение е претставен аван-предмет кој е заеднички за сите етнички заедници кои живеат во Република Македонија (MJ-2B, стр.41). Една илустрација се однесува на ģурѓовденскиот народен обичај лулање на дрво (MJ-4B, стр.209) кој е карактеристичен за Македонците и Ромите, но и за некои припадници од другите етнички заедници.

Традицијата во музичката уметност е претставена со три илустрации на народни музички инструменти: кавал, тапан, гајда (MJ-2A, стр.51,62,100), а традиционалните македонски носии се прикажани во повеќе илустрации и фотографии, при што приближно подеднакво се застапени и машките и женските носии (игроорец и овчар (MJ-1A, стр.5, 14); машки игроорци во народни носии (MJ-4B, стр.144; MJ-4B, стр. 122); женски носии (MJ-3B, стр.140; MJ-4B, стр. 35); слика на дел од народна носија (MJ-4B, стр.209). Само на една илустрација се претставени заедно машки и женски ликови во традиционална македонска и турска облека (MJ-4B, стр. 96).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебниците по македонски јазик се поместени повеќе содржини кои прикажуваат дружење, соработка и заедништво („Насмевка“, MJ-3A, стр.105; „Другарството е нешто свето“, MJ-4A, стр.84; „Ти реков, ми рече“, MJ-4A, стр.94; „Ајде да се сакаме“, MJ-5, стр. 48, „Среќна Нова“, MJ-5, стр.80), но мал е бројот на оние кои покажуваат или поттикнуваат интеракција меѓу различните етнички заедници кои живеат во Македонија. Во учебниците за прво и второ одделение интеркултурната димензија е присутна само со една реченица која промовира соживот на Македонците и Албанците („Нашите соседи имаат две ќерки“, MJ-1A, стр.10) и која е проследена со илустрација од албанско семејство, кое се препознава според делови од нивната традиционална облека. Но, во изданието на учебникот од 2010 година илустрацијата е видоизменета со тоа што се отстранети токму деловите од облеката по кои се препознаваат припадниците на албанската заедница.

Поединечни примери се среќаваат и во учебниците за повисоките одделенија. Во трите учебници за трето одделение има само еден текст („Работна акција“, MJ-3A, стр. 90), кој укажува на почитувањето и соработката меѓу децата од различните етнички заедници (Ѓоко, Миле, Адем, Нина) во однос на пошумување на шумата: „... Не бива да се рече мое дрво,твое дрво,туку наша шума!Таа е заедничка,наша,заеднички треба да се одгледува,чува и сака!-објасни Адем....“ Идентична е ситуацијата и со учебниците во четврто одделение: само во еден учебник е поместен текст („Заедно прославуваме и другаруваме“, MJ-4B, стр.74) на ученичка од албанска националност во кој се прикажува комуникација и интеракција меѓу деца со различно етничко потекло (Аница, Алејна, Ајсу, Африм, Марко, Ален). Децата со христијанска вероисповед одат на гости кај другарчиња кои го слават Курбан Бајрам. Заеднички прават споредби помеѓу славењето на христијанските и муслиманските празници и донесуваат заклучок дека сите деца се еднакви без разлика на нивното потекло и религија: „Ајсу: Сите сме од различна националност, а прекрасно другаруваме. Замислете: Македонец, Србинка, Турчинка, Албанка и Бошњак се најверни другари. Марко: Тоа не е важно. Сепак ние сме едно исто, ние сме деца. Исто се радуваме, исто се смееме, исто плачеме...“. Интеркултурни елементи се идентификуваат и во македонската народна приказна „Селанецот и оцата“ (MJ-4B, стр. 12).

Поттикнувањето на интересот за другиот и негувањето на интеркултурен дијалог се поизразени во барањата и прашањата до учениците кои се поместени по поголем број литературни творби. Така, при обработката на христијанските традиционални обичаи од учениците се бара да научат за традициите и на другите религии и да ги издвојат сличностите и разликите со христијанските (МЈ-4В, стр.67). При обработката на текстот „Заедно прославуваме и другаруваме“ (МЈ-4В, стр.74), учениците се поттикнуваат да ги споредат муслиманските и христијанските празници, да научат нешто повеќе за Бајрам, да посетат другарче од муслиманска вероисповед, да честитаат празник на другарчињата кои слават Бајрам и да се запознаат со нивните обичаи. Слично барање се идентификува во дадените насоки за прославување на празникот Божиќ, во делот *Одбери сам/а* (МЈ-3Б, стр.105): *„Покани ги на божиќен ручек твоите другарчиња од друга вероисповед што не го слават Божиќ“*. Споредба со интеркултурен контекст се прави и при обработката на песните: *„Ноќ кога паѓаа ѕвездите“*, (МЈ-5, стр.74), преку барање до учениците за дружење и меѓусебно запознавање со деца од различна вероисповед (*„Покани некое твое другарче од друга вероисповед да биде твој гостин“*); *„Насекаде празник“* (МЈ-5, стр.87), преку барањето *„Поразговарај со другарчето до тебе што знаеш за муслиманскиот празник Бајрам“* и преку задачата што им е дадена на учениците да ги споредат правилата за прослава на Бајрам кај муслиманите и на Божиќ кај христијаните; *„Празник“* (МЈ-3А, стр. 43), преку прашања кои ги наведуваат учениците да размислуваат и дискутираат и за празниците на другите етнички заедници во Македонија (*Кои празници ги празнуваме во Македонија? По кој повод се празнуваат тие празници? Како се одбележува празнувањето?*); *„Божиќ“* (МЈ-3Б, стр.104), преку прашања за размислување на учениците: *Нова година и Божиќ се празници кога се подарува. На кои празници во другите вероисповеди се подарува?*

По песната „Празнична песна“ (МЈ-1В, стр.33) на учениците им се поставуваат прашања во врска со празниците (*Кои празници ги празнуваме? По што препознаваш дека празнуваме? Како се однесуваш на празниците?*). Иако директно не упатуваат на интеркултурност, сепак, наставникот може да ги насочи учениците да размислуваат и за празниците на другите етнички заедници кои живеат во Македонија. Ваква

„скриена“ интеркултурност се идентификува и во прашањето со кое од учениците се бара да се потсетат и да ги запишат „значајните личности од нашето минато“ (MJ-3B, стр.50).

Интеркултурноста е присутна и во прашањето кое претходи на македонската народна приказна „Селанецот и оцата“ (MJ-4B, стр. 12), со кое од децата се бара да објаснат кој е оца, а кој поп, како и во кусото објаснување кое се дава за оците и поповите во времето на Турската империја.

Во учебниците има поголем број илустрации на кои е прикажано дружење и соработка меѓу деца, но во нив не се експлицитно дадени елементи по кои се препознаваат обележјата на различните етнички заедници во Македонија. Само една илустрација прикажува дружење на деца од различна етничка и верска припадност иако интеркултурноста е препознатлива, пред се, поради текстот кој стои до илустрацијата. (MJ-4B, стр. 75).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во ниту еден од учебниците по македонски јазик од прво до петто одделение не се најдени текстови кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа. Само во еден учебник илустрациите упатуваат на родов стереотип, бидејќи само мајката е претставена како член на семејството кој е задолжен за домашните обврски, се грижи за децата и им помага во извршувањето на училишните задачи (MJ-2B, стр.24, 25,27, 53, 55, 107). Во однос на илустрациите, исто така, се забележува дека во најголем број случаи девојчињата се облечени во розова, црвена или виолетова облека.

Лични имиња и автори

Личните имиња кои се среќаваат во текстовите од учебниците по македонски јазик, главно, се карактеристични за Македонците. Во учебниците за прво одделение исклучиво се присутни лични имиња кои се вообичаени за Македонците, а во оние за повисоките одделенија можат да се сретнат и имиња на припадници на другите етнички заедници во Македонија: (Орхан, Есат, Лејла, Уснија, Есма, Шана, Ќазим (МЈ-2В); Харис, Џафер, Шпреса, Орхан, Васек (МЈ-3В); Лејла, Ќемал, Севима, Ѓулбина, Орхан (МЈ-4В); Орхан (МЈ-4В); Шпреса, Зани (МЈ-5). Сепак, само во два текста, заедно се дадени лични имиња на припадници на различни националности: Ѓоко, Миле, Адем, Нина („Работна акција“, МЈ-3А, стр.90); Аница, Алејна, Ајсу, Африм, Марко, Ален („Заедно прославуваме и се радуваме“, МЈ-4В, стр.74). Во останатите учебници отсуствуваат содржини во кои се спомнуваат имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми, а се во некаква интеракција.

Во некои од учебниците, со помала застапеност, се идентификуваат и странски имиња. Тоа се најчесто имиња на светски познати ликови од цртани филмови или бајки (Ноди, Фифи, Барби, Попај, Пинокио-МЈ-1А, МЈ-1В; Пинокио, Ѓепето – МЈ-2В, МЈ-4В; Џери-МЈ-4В) или имиња кои се среќаваат во текстови кои се дело на автори надвор од Македонија: *Двојната Лота*- МЈ-4В; *Хари Потер и одајата на тајните*, *Емил и детективите*, *Пипи доголот чорап* (МЈ-5). Само во еден учебник се присутни неколку имиња кои се карактеристични за други култури (Лујза, Улрика, Трилевип, Дашенка, Луици, Абу Али) или кои претставуваат познати личности од подалечни земји (Волт Дизни, Јуриј Гагарин) (МЈ-4В).

И во примерите и задачите што се даваат во учебниците доминантни се имиња кои се карактеристични за Македонците. Така, при обработката на темата пишување на голема буква, повеќето примери се поврзани со македонски имиња, автори, списанија, православни празници, установи кои носат имиња на истакнати Македонци (Коле Неделковски, Браќа Миладиновци) (МЈ-4В, стр.44-45; МЈ-4В, стр.163).

Повеќе од половина од авторите на творбите во учебниците по македонски јазик се Македонци (55,55%), а нивната присутност е поголема во учебниците во трето (63,47%), четврто (64,89%) и петто (69,35%) одделение. Незначителен е

процентот на српски (2,98%), турски (1,35%) и албански автори (0,67%), а поизразена е застапеноста на автори од различни култури во светот (14,22%). Кај сите култури евидентна е доминацијата на авторите од машки пол (81,15%). Кај албанските и турските автори нема ниту една жена, кај македонските 20% се жени, а приближно толку се и кај странските автори (18,09%).

Состојбата во однос на застапеноста на авторите според националност и пол е претставена на Табела 1:

Табела 1: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност
во учебниците по македонски јазик

одделение	I			II			III			IV			V			Вкупно		
<i>пол националност</i>	м	Ж	вк. %	м	Ж	вк. %	м	Ж	вк. %	м	Ж	вк. %	м	ж	вк. %	М	ж	вк. %
Македонци	27	5	32 38,09%	51	19	70 38,88%	89	17	106 63,47%	126	33	159 64,89%	35	8	43 69,35%	328	82	410 55,55%
Албанци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	/	4 1,63%	1	/	1 1,61%	5	/	5 0,67%
Турци	/	/	/	3	/	3 1,66%	1	/	1 0,59%	4	/	4 1,63%	2	/	2 3,22%	10	/	10 1,35%
Срби	2	1	3 3,57%	4	/	4 2,22%	1	2	3 1,79%	12	/	12 4,89%	/	/	/	19	3	22 2,98%
други	4	1	5 5,95%	16	4	20 11,11%	24	9	33 19,76%	38	1	39 15,91%	4	4	8 12,9%	86	19	105 14,22%
текстови без автори			44 52,38%			83 46,11%			24 14,37%			27 11,02%			8 12,9%			186 25,2%
Вкупно	33 82,5%	7 17,5%	84 100%	74 76,28%	23 23,71%	180 100%	115 80,41%	28 19,58%	167 100%	184 84,4%	34 15,59%	245 100%	42 77,77%	12 22,22%	62 100%	448 81,15%	104 18,84%	738 100%
	40 100%			97 100%			143 100%			218 100%			54 100%			552 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Општо земено, во сите анализирани учебници по македонски јазик се вклучени текстови и слики кои ја опишуваат татковината Македонија, но не се среќаваат содржини каде таа е прикажана како заедничка татковина на повеќе етнички заедници.

Развивањето на патриотски чувства најчесто се постигнува преку стихотворби во кои татковината се воспева како најлична, најмила и сл. и кон неа се искажува чувство на љубов. Такви се песните со наслов „Мојата татковина“ (МЈ-1Б, стр. 21), „Како ме гушка татковината“ (МЈ-2А, стр.180), „Сликата на татковината“ (МЈ-2Б, стр.20), „Татковина“ (МЈ-2В, стр.9), „Македонија“ (МЈ-3А, стр.37), „Македонија“ (МЈ-3Б, стр.138), „За мојата татковина“ (МЈ-3В, стр.10), „Татковино“ (МЈ-4А, стр.9), „Една татковина имаш“ (МЈ-4Б, стр. 173), „Татковината сме ние“ (МЈ-4В, стр. 10), „Еј, татковино“ (МЈ-4В, стр. 28), „Мојата татковина“ (МЈ-5, стр. 8). Во овој контекст се и барањата учениците да пронајдат во детските списанија други песни посветени на татковината (МЈ-4В, стр.11) и да поразговараат со соучениците за значењето на поимот *татковина* (МЈ-4В, стр.28).

Во неколку текстови се промовираат природните убавини на Македонија, како што е ученичката творба „Убава е татковината“ (МЈ-4Б, стр.72), во која се опишани Охридското езеро и реките Радика и Црн Дрим, како и текстовите „Патувај“ и „Пелистерски очи“ (МЈ-5, стр. 32 и 54). Во насока на збогатување на знаењата за нашите природни убавини е и „Легендата за Дојранското езеро“ (МЈ-4Б, стр.191).

Во функција на претставување на татковината во смисла на развивање патриотизам и чувство на припадност, се и содржините кои се посветени на државните празници и државните симболи. Така, во песната „На 11 Октомври“ се кажува зошто се прославува овој празник (МЈ-3А, стр.49), а преку поставените задачи се бара учениците да дискутираат за државните празници во Република Македонија, како што е Денот на независноста 8-ми Септември, и при тоа тие се упатуваат да ги искористат знаењата од предметот општество, како и да ги следат радио и ТВ

емисиите посветени на овој празник (MJ-4Б, стр.10, 11 и 173). Во еден учебник е даден текстот на химната „Денес над Македонија се раѓа“ (MJ-3Б, стр.138), додека во учебниците од повисоките одделенија се поставуваат прашања за државните симболи и чувствата што тие ги предизвикуваат кај учениците (MJ-4Б, стр. 173; MJ-4В, стр. 11).

Најчесто користена илустрација за прикажување на државните симболи е македонското знаме (MJ-1А, стр. 40 и 104 ; MJ-1Б, стр. 21; MJ-2А, стр.180; MJ-4А, стр. 9; MJ-4В, стр. 11; MJ-5, стр.32), фудбалер облечен во дрес со македонско знаме (MJ-1А, стр. 107), а само во еден учебник е претставен и државниот грб (MJ-4В, стр. 10). Присутна е и илустрација на картата на светот во која е прикажана местоположбата на Македонија (MJ-4В, стр. 28), како и картата на Република Македонија на која се обележани најважните знаменитости и природни богатства (MJ-3В, стр. 11; MJ-5, стр.9). Во оваа група илустрации се вбројуваат и оние кои ја претставуваат Македонија и македонското знаме (MJ-4А, стр.90), како и фотографиите на споменикот „Македониум“ и други историски споменици кои се наоѓаат во Крушево (заеднички споменици на Македонците и Власите) (MJ-3Б, стр.138, 139; MJ-4В, стр. 132,133). Останатите слики и цртежи на оваа тема главно се пејзажи од Македонија (MJ-3Б, стр. 139 и 141; MJ-4Б, стр.30 и 191; MJ-5, стр. 9,14,54, 148).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот е застапена преку творби кои промовираат заедништво на сите деца од светот, како и преку приказни, бајки и басни од странски автори или од народното творештво на други народи. Во песната „Најубавиот букет“ се нагласува сплотеноста на луѓето од различни култури во светот преку компарација со прекрасен, разнобоен букет (MJ-2Б, стр. 152), а во песната „Желбата на сите деца“ се искажува желбата за среќно детство за сите деца во светот (MJ-3А, стр. 106) (*„Сите деца да се сплетат, бели, жолти, црни вчас...“*). На иста релација се и текстовите „Насмевка“ (*„...Насмевката на сите јазици е иста и сите луѓе одлично ја разбираат.“*) (MJ-3А, стр.105) и „Вселенски врски“ (*„...Ало Црнче, Белче, Жолтче, Црвенче, од пустини и океани, од градови и села..“*)(MJ-3В, стр.110). Во функција на запознавањето нови

градови и континенти, се понудени три текста: „Њујорк е голем град“, во кој се споменуваат градовите Њујорк, Њу Делхи, Њу Орлеанс (МЈ-2А, стр.131), „Максим и страните на светот“ (МЈ-3Б, стр. 135), каде што детето Максим не може да одлучи на која страна од светот да патува: дали да оди на исток во Азија, на југ во Африка или пак на север на Северниот пол, и текстот за откривањето на Америка од страна на морепловецот Колумбо (МЈ-4В, стр. 15).

Учебниците по македонски јазик им нудат можност на учениците да се запознаат со литературните творби на писатели од различни земји, како што се: „Букварот на Пинокио“, „Забавниот парк на татко ми“, „Прв во вселената“, „Приказна за дождот“ и „Приказна за снегот“, „Најмоќното суштество“, извадок од „Двојната Лота“, „Злата мајка и добрата тетка“ (МЈ-4Б, стр. 88, 102, 108, 128 и 129, 146, 162), со извадоци од популарните дела „Хари Потер и одајата на тајните“, „Емил и детективите“ и „Пипи догиот чорап“ (МЈ-5, стр. 140), како и со басните од Езоп, Лафонтен, Харценбуш и сказни од народното творештво на други народи (МЈ-4А, стр. 60, 83, МЈ-4Б, стр. 181).

Единствено во учебникот за петто одделение се среќава содржина која зборува за правата на детето и таа е поткрепена со илустрација на деца со различна боја на кожа, под која пишува „Сите деца се еднакви“, како и илустрација на деца кои се молат, под која пишува „Детето има право да ја избере својата религија“ (МЈ-5, стр. 28). Во некои од учебниците се спомнати празници кои се празнуваат во повеќе земји во светот, како што е Први мај, претставен преку истоимената песничка како пример за сплотеност меѓу различните (МЈ-3А, стр. 94), потоа Денот на планетата Земја 22 април, преку текст кој го нагласува непланското искористување на природните ресурси и загадувањето на планетата Земја (МЈ-5, стр.138) и Светскиот ден на шегата 1 април (МЈ-4В, стр. 112).

Отвореноста кон светот во учебниците по македонски јазик наменети за учениците од почетните одделенија е претставена главно преку илустрации на ликови и јунаци од светски познати цртани филмови и сказни (Нинџа желки, Ноди, Фифи, Снежана и седумте џуџиња, Барби, Пајо, Мини маус и др.) (МЈ-1А; МЈ-2Б, стр.104; МЈ-2В, стр.117 и 118; МЈ-3А, стр. 130 и 131; МЈ-3В, стр. 185), Трнорушка, Пепелашка

(MJ-1B), Пинокио, Бамби, Трите прасиња, Црвенкапа (MJ-1B), слики на животни кои живеат на други континенти (слон, крокодил, зебра), илустрации на припадници на други раси (Јапонец), спортови (рагби) и вселенски летала (MJ-1A, стр.66) и фотографии од познати светски метрополи (Њујорк) (MJ-1B, стр. 95; MJ-2A, стр. 11 и 131). Согласно на доминантниот интерес на децата на оваа возраст кон јунаците од цртаните филмови, и во задачите се поттикнува дискусија за нив (MJ-3B, стр.84).

Друга категорија илустрации кои упатуваат на заедништво во глобален контекст се оние кои прикажуваат деца од различни раси кои се прегрнати, фатени за рачиња околу Земјината топка или заедно си играат (MJ-2B, стр. 152 и 167; MJ-3A, стр.106; MJ-4A, стр.38), а на една илустрација се претставени деца кои се облечени во национални облеки од различни земји во светот (MJ-4B, стр.10).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Од анализата направена на учебниците по македонски јазик од прво до петто одделение на деветгодишното основно образование, може да се заклучи дека застапеноста на интеркултурни елементи не е многу изразена.
- Најзастапени се текстови, прашања и задачи, и илустрации кои се однесуваат на културниот идентитет на македонскиот народ, кој доминантно е претставен преку празнувањето на верските празници Божиќ и Велигден, како и преку ликот на Гоце Делчев како истакнат револуционер од македонското минато. Културниот идентитет на припадниците на другите етнички заедници кои живеат во Македонија е претставен со малку текстови и илустрации, кои главно го отсликуваат идентитетот на муслиманите, пред се преку обичаите поврзани со празникот Бајрам.
- Во учебниците има мал број текстови и илустрации кои посочуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници. Почитувањето, дружењето и соработката се идентификуваат многу повеќе во задачите и барањата кои им се поставуваат на учениците при обработката на текстовите, особено во врска

со празнувањето на христијанските и муслиманските празници и запознавањето со традиционалните обичаи на *другиот*.

- Најголем број од учебниците по македонски јазик не содржат текстови или илустрации кои експлицитно укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди од етничка и верска основа. Само во мал број учебници илустрациите упатуваат на родови стереотипи, во однос на улогата на мајката во семејството и во однос на бојата на облеката кај девојчињата.
- Најголем процент од личните имиња кои се среќаваат во текстовите, примерите и задачите, се карактеристични за Македонците. Во учебниците за повисоките одделенија се присутни и имиња кои ги користат и другите етнички заедници, но многу мал е бројот на содржини во кои заедно се спомнуваат имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми.
- Повеќе од половина од авторите на литературните творби кои се застапени во учебниците се Македонци. Автори од останатите етнички заедници се многу малку застапени, а странските автори се со поизразена присутност. Кај сите националности, доминантни се машките автори.
- Содржините со кои се претставува татковината се насочени кон развивање патриотски чувства, нагласување на државните празници и симболи и воспевање на природните убавини на Македонија, но ниту во еден од анализираните учебници татковината не е претставена во мултикултурен контекст.
- Отвореноста кон светот во анализираните учебници за почетните одделенија најчесто е претставена преку илустрациите на јунаците од цртани филмови и сказни, додека во погорните одделенија присутни се литературни творби од странски автори и текстови и илустрации кои се однесуваат на сплотеноста и на правата на децата, како и на интернационални празници.

АЛБАНСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени 11 учебници на албански јазик, кои се користат во наставата од прво до петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по албански јазик доминантно е претставен културниот идентитет на Албанците, главно преку националните и верските обележја, литературното творештво, историските настани и ликови и традиционалните носии.

Националниот идентитет особено е истакнат во песните “Unë jam Shqiptar” („Јас сум Албанец“) (АЈ-4Б, стр.37) и “Gjuha Shqipe” („Албанскиот јазик“), во која авторот ги повикува своите сонародници да го учат јазикот („...*Пријатели Албанци,соберете се и слушајте ме, што поскоро јазикот учете го!*“) (АЈ-4В, стр.13). Во контекст на нагласување на важноста на јазикот и писмото за националниот идентитет се: текстот посветен на *Денот на албанската азбука 22 ноември* “Në Manastir më 1908” (“Во Битола во 1908 год.”) (АЈ-5, стр.64), песната „Në Manastir“ („Во Битола“) (АЈ-4В, стр.23) и текстот за Битолскиот конгрес (Kongresi i Manastirit) на кој во 1908 година е воспоставена и стандардизирана албанската азбука (АЈ-4В, стр.13). Друг празник значаен за образованието на мајчин јазик на Албанците е *Денот на албанскиот учител 7.Март*, опеан во песната “Korça” („Корча“), која го носи името на градот во кој било отворено првото албанско училиште во 1887год.(АЈ-4Б, стр.88). Истиот празник е спомнат и во текстот “Marsi sjell shumë gjëra” („Месецот март ни носи многу нешта“) (АЈ-3Б, стр.85). Во насока на запознавање на учениците со албанските писатели и нивното творештво, во учебникот за петто одделение се прикажани куси биографии на пет автори (АЈ-5, стр.24,28,66,86,93).

Од историските ликови, во учебниците најмногу место му се посветува на Скендербег. Тој е опејан во песните со наслов “Skënderbeu” („Скендербег“) (АЈ-2Б, стр.130; АЈ-2В, стр.116), во текстот “Guri i Skënderbeut” („Каменот на Скендербег“) (АЈ-3А, стр. 166) и “Dëllinja e Skënderbeut” („Смреката на Скендербег“) (АЈ-5, стр. 66). Во текстот “Porosia e fundit e Skënderbeut” („Последната порака на Скендербег“), преку зборовите на нивниот јунак („*Секогаш да бидете заедно зашто така и без мене ќе бидете победници*“), (АЈ-3Б, стр.31) Албанците се повикуваат на слога и заедништво. Со ликот и делото на Скендербег се поврзани и текстовите “Mirë se erdhe në Shkup, Skënderbe!” („Добро дојде во Скопје Скендербег“) и “Skënderbeun e donte gjithë populli” („Народот го сака Скендербег“), посветени на радосните чувства на Албанците во Македонија заради поставувањето на неговиот споменик во Скопје (АЈ-4Б, стр.33; АЈ-4В, стр.68).

Женски лик од албанската историја, кој е претставен во учебниците, е пионерката на албанското образование за жени Севасти Ќириази – Дако, која учествувала на Конгресот на албанската азбука (Kongresi i Manastirit – Alfabetit) (АЈ-4А, стр. 137). Друг значаен женски лик од поновата историја е Мајка Тереза, чија хуманост е опеана во песната “Nëna jonë Terezë” („Нашата Мајка Тереза“) („...*Мајка Тереза, мајко дарежлива, ти наша ќерко Албанка...*“) (АЈ-4Б, стр.44).

Само текстот “Flamuri magjik” („Волшебното знаме“) е посветен на албанското знаме (стр.130-131), а во истиот учебник се дадени неколку стихови и од албанската химна (АЈ-4А, стр. 132).

Од верските празници спомнат е само Ѓурѓовден, кој некои Албанци го слават како обичај во рамките на кој се подготвуваат традиционални јадења и се практикуваат обреди со новородените дечиња. Овој празник е спомнат во текстот “Më fal, kanarinë” („Извини канаринче“) („...*вечерта пред празникот Ѓурѓовден...*“) (АЈ-5, стр.103).

Сразмерно на текстовите, најголемиот број илустрации го прикажуваат ликот на Скендербег (АЈ-2Б, стр.130; АЈ-2В, стр.116; АЈ-3А, стр. 166, АЈ-4А, стр.136; АЈ-4А, стр.133; АЈ-4Б, стр.33; АЈ-5, стр.66). Од останатите афирмирани личности, застапена е

сликата на Мајка Тереза (АЈ-4Б, стр.64) и на претставникот на албанската преродба, Наим Фрашери (АЈ-4В, стр.13).

Голем е бројот и на илустрации на кои е прикажана традиционалната машка албанска носија (АЈ-1Б, стр.60; АЈ-3Б, стр.7,31,33,34,44,56,107; АЈ-4Б, стр.37; АЈ-4В, стр.33; АЈ-5, стр.22 и 55). Понатаму, се среќаваат илустрации на џамија како верски објект кој е поврзан со муслиманската религија како доминантната вероисповед на Албанците во Република Македонија (АЈ-1А, стр.49; АЈ-2А, стр. 69). Поретко се среќава верски објект на припадниците на католичката вера, која што е помалку застапена кај Албанците, како што е катедралата на која се виори албанското знаме (АЈ-4А, стр.130, 131). Албанското знаме е прикажано и во други учебници (АЈ-3А, стр.167; АЈ-4А, стр. 132), а други симболи кои се важни за историјата и културниот идентитет на Албанците се мечот и шлемот на Скендербег (АЈ-3А на стр. 167).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во ниту еден учебник по албански јазик од прво до трето одделение не се среќаваат текстови, задачи или илустрации кои упатуваат на интеракција меѓу припадници на различни етнички заедници кои живеат во Република Македонија. Само во учебникот за петто одделение, во текстот со наслов “Në kursin e gjuhës” („На јазичен курс“) се зборува за другарување меѓу деца кои заедно посетуваат курс по странски јазик, а припаѓаат на различни етникуми кои живеат во Република Македонија: Арта Јусуфи од Гостивар (Албанка), Улкер Али од Врпчиште (Турчин), Ивица Ристески од Гостивар (Македонец), како и Бошњаци, Роми итн.(АЈ-5, стр.65). Покрај нагласувањето на другарството, во текстот се укажува и на познавањето на јазиците на другите („...Јас ќе се обидам да ви објаснам на албански и на македонски јазик. Верувам дека нема да имаме проблеми – рече професорката. Не, -викнаа сите заедно. Ние сите ги познаваме јазиците на другарите. Ние сме добри другари и често сме заедно..“).

Само во еден учебник за четврто одделение е прикажана слика на Албанче и Ромче кои се прегрнати, а под неа пишува: ЈАС + ТИ = ПРИЈАТЕЛСТВО (АЈ-4А, стр. 67). Во останатите учебници нема илустрации на кои е евидентна интеракција меѓу различните.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Општо земено, во учебниците не се забележани текстови и илустрации кои укажуваат на стереотипи и предрасуди. Исклучок се неколку илустрации преку кои стереотипно е прикажана улогата на жената како единствена во семејството која се грижи за домашните обврски и помагањето на децата при учењето и водењето во училиште (АЈ-1А, стр. 5,15,16,65). Единствен текст кој може да упати на стереотип во однос на професијата е “Pastruesi i ri” („Новиот чистач“), во кој чистачот на Зоолошката градина има муслиманско име (Иса) (АЈ-3Б, стр.80).

Лични имиња и автори

Во содржините од учебниците по албански јазик во најголем процент се среќаваат лични имиња кои се карактеристични за Албанците (Лулја, Ера, Агим, Блерим, Генти...АЈ-3А; Адриан, Анила, Арди, Вјолца, Зана, Рона...АЈ-3Б; Емир, Зана, Таулант, Гент, Дрини...АЈ-4А; Беса, Дритан, Шега...АЈ-4Б; Дрита, Беким, Петрит, Фатон, Кренар, Марку, Арбен...АЈ-4В; Дрита, Генци, Лули, Шпенд, Афердита...АЈ-5).

Само во еден учебник за трето одделение и во единствениот за петто одделение, во мал број, се присутни и имиња кои се среќаваат кај Македонците (Ана, Вера, Дијана, Ева-АЈ-3А; Павле, Ивица-АЈ-5А). Во еден учебник се поместени лични имиња кои се заеднички за припадниците на етничките заедници со муслиманска вероисповед (Орхан, Халил, Хајрие, Улкер – АЈ-5А), а скоро во сите учебници од трето до петто одделение се присутни по неколку странски лични имиња (Енцо Ферари,

Жил Вилнив во текстот “Црвената кола” од непознат автор; Џамбулати и Џорџи во текстот “Kampionët e vegjël” (“Малите шампиони”) (AJ-3A, стр.177); Николина, Журден во текстот “Zhurdeni dhe mësuesi” (“Журден и учителот”) од Жан Молиер; Пинокио и Џепето во “Libri i Pinokut” (“Книгата на Пинокио”); Хуан во народната кинеска приказна “Huani dhe milingona” (“Хуан и мравката”) (AJ-3Б, стр.91, 18, 11); Енрик, Клауди, Пјер (AJ-4В); Енрик, Ева (AJ-5).

Нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на припадници на различните етнички заедници во Македонија кои ќе отсликуваат интеракција меѓу нив.

Во однос на застапеноста на авторите на текстовите кои се поместени во учебниците, воочлива е доминантноста на албански автори и на автори од машки пол (види Табела 2). Во учебниците за прво и второ одделение е многу поголем бројот на текстови кои немаат авторство (80,5%), па затоа и бројот на албанските автори е помал (16,66%, 14,44%), додека во наредните три одделенија, нивниот процент значително се зголемува (над 60%). Индикативно е што во 11-те анализирани учебници има само 6 текста од македонски автори, што е застапеност помала од 1%, само еден текст од српски автор и ниту еден од турски. 8,76% од текстовите се напишани од автори кои припаѓаат на култури што не се карактеристични за Република Македонија, при што се забележува дека процентот на нивната застапеност е помал кај учебниците од прво и второ одделение (2,77% , 4,33%), а се зголемува и е приближно ист кај оние за трето и четврто одделение (14,72%, 13,93%).

Во однос на родовата припадност на авторите, најголем дел се припадници на машкиот пол (306 или 91,61%), а бројот на женските автори е значително помал (28 или 8,38%). Доминантноста на машките автори се согледува како кај албанските, така и кај авторите од пошироката културна сцена.

Табела 2: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по албански јазик

Одделение	I			II			III			IV			V			Вкупно		
пол националност	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %
Албанци	12	/	12 16,66%	37	3	40 14,44%	71	8	79 61,24%	93	8	101 61,21%	32	2	34 64,15%	245	21	266 38,21%
Македонци	/	/	/	1	/	1 0,36%	1	1	2 1,55%	2	0	2 1,21%	1	/	1 1,88%	5	1	6 0,86%
Турци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Срби	/	/	/	1	/	1 0,36%	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	1 0,14%
други	2	/	2 2,77%	10	2	12 4,33%	17	2	19 14,72%	21	2	23 13,93%	5	0	5 9,43%	55	6	61 8,76%
текстови без автори			58 80,55%			223 80,5%			29 22,48%			39 23,63%			13 24,52%			362 52,01%
Вкупно	14 100%	0 0%	72 100%	49 90,74%	5 9,25%	277 100%	89 89%	11 11%	129 100%	116 92,06%	10 7,93%	165 100%	38 95%	2 5%	53 100%	306 91,61%	28 8,38%	696 100%
	14 100%			54 100%			100 100%			126			40			334		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по албански јазик отсуствуваат содржини кои ја претставуваат татковината, Република Македонија, во интеркултурен контекст. Развивање одговорност и грижа за татковината се идентификува само во една песна која е поместена во учебник за второ одделение („Татковината да ја почитуваме,/Да ја издигнеме и разубавиме“, песна “Të vegjëlit” (“Малите”), АЈ-2Б, стр. 131) и со едно прашање кое следува по неа („Што треба да прават децата за татковината?“). Убавините на татковината се претставени во една песна во учебник за трето одделение (“Zogjtë e liqenit” – “Езерските птици”, АЈ-3А, стр. 173, во која се опејува Охридското Езеро и реката Црн Дрим), како и преку неколку слики на Шар Планина, Скопје, Тетово и Охрид, кои треба да претставуваат поттик за говорна вежба (АЈ-1Б, стр. 60). Во контекст на развивање на патриотизмот е и песната “Përgjërimi për jugun” (“Т’га за југ”) од Константин Миладинов (АЈ-5, стр.106) кој е единствениот македонски автор на текстови што е застапен во овој учебник.

Отвореност кон светот

Содржинската анализа на учебниците по албански јазик покажува присуство на повеќе интеркултурни елементи кои се врамени во поширок, глобален контекст. Така, во неколку учебници се поместени правата на децата кои се дефинирани од Организацијата на Обединетите нации (АЈ-1А, стр.3; АЈ-2А, стр.3; АЈ-2В, стр 155; АЈ-4Б, стр.3). Негувањето на мирот и заедништвото меѓу различните се согледува во текстот “Ngjyrat e lëkurës” (“Боите на кожата”) („...и тие разбраа дека светот е еден и треба да се сакат еден со друг. Нивната среќа доаѓа од љубовта, а не од бојата на кожата...“, АЈ-3А, стр.158); во темата *Flasim – jemi vëllezër të një bote* (Ние сме браќа на една земја) („Секоја птица има своја песна,/секој народ својот јазик/но, сите исто и заедно пееме./Војна -не!/Слобода -да!“, АЈ-3А, стр.160); во песните “Ejani o fëmijë” (“Дојдете деца”) („...со звукот на ова песна да рушиме

сидови/Фатени за раце да градиме мостови“ (AJ-3Б, стр. 114), “Porosia” (“Порака”) („Ние децата/ од бела/жолта/и црна боја/на луѓето од целиот свет/ви ја испраќаме оваа порака:/атомски бомби/тенкови/и топови/НЕ САКАМЕ, НЕ!...“, AJ-4В, стр. 162), “Ne jeti” (“Ние сме”) („...ние сме најмладата војска на светот/што се бори против војна и вооружување...“, AJ-5, стр.36), “Bota do të jetë një” (“Светот ќе биде еден”) (AJ-5, стр.138).

Отвореноста кон другите култури се идентификува во текстот “Fëmija i mrekullueshëm i shekullit” (“Прекрасното дете на векот”), во кој се даваат биографиски податоци за познатиот композитор Волфганг Амадеус Моцарт (AJ-4Б, стр.94), како и во песната „Çka thotë shkronja M“ („Што ни кажува буквата М“), во која зборот мајка е претставен на неколку светски јазици („Mami“, „madre“, „mam“ „mother“, AJ-1А, стр.77).

Во подрачјето *Усно изразување*, во говорните вежби „Во која земја на светот живееме“, се зборува за почитување и дружење помеѓу различните во поширок контекст: „...без разлика што сме различни, ние треба да се сакаме. Само вака ќе живееме среќни...“ (AJ-3А, стр.159). Дадена е и илустрација со деца што ја покажуваат Република Македонија на картата на светот.

Голем дел од наведените содржини се придружени со илустрации на кои се претставени деца со различна боја на кожата (AJ-1Б, стр.95; AJ-3А, стр.160), деца од различни култури кои се фатени за раце околу Земјината топка (AJ-3Б, стр. 114; AJ-5, стр.138), деца со знамиња од различни земји (AJ-4А, стр.132). Две илустрации прикажуваат карта на светот и глобус (AJ-2Б, стр.10,11), а неколку се однесуваат на правата на децата (AJ-1Б, стр.98).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Од анализата направена на учебниците по албански јазик од прво до петто одделение на деветгодишното основно образование може да се заклучи дека застапеноста на интеркултурни елементи е многу мала.
- Најзастапени се текстови и илустрации кои се однесуваат на културниот идентитет на Албанците, кој најчесто е претставен преку историски ликови, како што е Скендербег, преку потенцирање на важноста на албанскиот јазик

и писмо и славењето на значајните датуми поврзани со нивната стандардизација и со образованието на мајчин јазик. Покрај тоа, се потенцираат и албанските национални симболи (знамето, химната), традиционалните носии и верските објекти (џамии). Зачудува фактот што ниту во текстот, ниту во илустрациите не се среќаваат примери за обичаите при прославување на поголемите муслимански празници, како што е Бајрам.

- Само во два учебника по албански јазик се среќаваат текстови или илустрации кои упатуваат на интеракција меѓу припадници на различни етнички заедници кои живеат во Република Македонија.
- Ниту еден учебник по албански јазик не содржи текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на предрасуди по етничка или верска основа. Најдени се само по еден пример на стереотип по основа на род и на професија.
- Личните имиња кои се карактеристични за Албанците се најзастапени во сите учебници по албански јазик. Само во два учебника се спомнуваат помал број имиња кои се препознатливи како македонски, а само во еден, имиња кои се среќаваат и кај другите етнички заедници со муслиманска вероисповед.
- Во учебниците е доминантно присуството на текстови од албански автори, многу малку се застапени македонските, српските незначително, а авторите од друга националност воопшто не се застапени. Поизразен е процентот на странски автори и нивниот број претставува приближно една десетина од творбите кои немаат авторство. Доминантноста на машкиот пол е евидентна кај сите автори.
- Татковината е претставена преку неколку песни во кои се опејуваат нејзините природни убавини, како и преку неколку илустрации на градови и предели од Западна Македонија. Нема содржини кои ја претставуваат Република Македонија во мултикултурен контекст.
- Учебниците содржат повеќе текстови, информации и илустрации кои укажуваат на отвореноста кон светот. Најголем дел од нив се однесуваат на претставување на правата на децата и на мирот и заедништвото на деца од различни раси, култури и држави.

ТУРСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени пет учебници по предметот турски јазик, кои се користат во наставата од прво до петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по турски јазик од прво до петто одделение, културниот идентитет на припадниците на турската заедница е прикажан преку текстови, прашања за дискусија и илустрации. Во текстовите се укажува дека секој Турчин треба да е запознаен со националната историја и култура. Највпечатлив пример на литературна творба која ја нагласува гордоста и среќата заради припадноста на оваа етничка заедница е песната “Ben Türküm” („Јас сум Турчин“) (TJ-5, стр.17). Покрај тоа, се спомнуваат и значајни историски ликови, како што е Кемал Ататурк во расказот “Atatürk ve çocuk” („Ататурк и детето“) (TJ-34, стр.53) и во песната “Atatürk” („Ататурк“) (TJ-4, стр.44), каде што се истакнува неговата улога во градењето на Република Турција. Традицијата и обичаите кои се практикуваат во типичното турско семејство се опејуваат во стихотворбата “Ailemiz” („Нашето семејство“) (TJ-3, стр.45). Во тој контекст се опишува и прославата на муслиманскиот празник Бајрам во песната “Şeker bayramı” („Празникот на бонбоните“) (TJ-3, стр.150) и во расказот “Bayram yeri” („Бајрамско – празнично место“) (TJ-4, стр.126). Јазикот, како дел од културниот идентитет, се воспева во песните “Güzel Türkçem” („Мојот убав турски јазик“) (TJ-3, стр.83), “Güzel Türkçem” („Мојот убав турски јазик“) (TJ-4, стр.63) и “Lisan” („Јазик“) (TJ-5, стр.66).

Во анализираните учебници спомнати се и два празника: Денот на турската настава, 21. декември, национален празник на турската заедница што се слави само во Република Македонија, и Празникот на децата, кој во Република Турција се слави на 23. април, а е опеан во истоимената песна “Çocuk bayramı” („Празникот на

децата”) (TJ-5, стр.105). Во текстот “Çanakale geçilmez” („Чанаккале не се поминува“) се опишува храброста на турскиот народ (TJ-5, стр. 89).

Прашањата за дискусија со учениците, кои се поврзани со културниот идентитет на Турците, главно се однесуваат на барањето да се опише како се прославува Бајрам во турското семејство денес (TJ-3, стр.150), како и да се прашаат постарите од семејството како се славеле празниците во минатото, за да се направи споредба со сегашноста. Се бара од учениците да направат истражување од кога се слави во Република Македонија националниот празник на Турците 21. декември-Денот на турската настава.

Илустрациите кои прикажуваат различни аспекти на културниот идентитет на Турците, најчесто го придружуваат текстот и се почесто присутни во учебниците наменети за учениците со помала возраст. Така, сликовито е прикажано како се слави празникот Бајрам (TJ-1A, стр. 76). Во неколку учебници се поместена слики на Насредин Оџа (TJ-2, стр. 96; TJ-4, стр.33; TJ-5, стр. 31 и 102) и на таткото на турската нација, Кемал Ататурк (TJ-2 , стр. 96 ; TJ-4, стр. 64, 66; TJ-05, стр. 31 и 102), на турското знаме и географската карта на Република Турција (TJ-4, стр.63; TJ-5, стр.17). Прикажани се слики на жени и мажи облечени во традиционални носии (TJ-4, стр.33), баба со марама, како дел од традиционалната женска облека (TJ-2, стр.24 и 59), илустрација на семејство каде родителите седат и пијат чај додека децата играат (TJ-3, стр.45), традиционален музички инструмент - „саз“ (TJ-5, стр. 54), илустрација на храброста и силата на херојот Сејит Али кој подига топ од 257кг (TJ-5, стр. 89).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните се среќава во повеќе песни или прозни состави каде што се спомнува другарувањето, односот меѓу учениците, родителите и роднините. Такви се текстовите: “İki arkadaş” („Двајца другари“), “Orkestra” („Оркестар“), “Sihirli pasta” („Волшебна торта“), “İmese” („Соработка“), “Gökkuşağının hikayesi” („Приказна за Виножито“) (TJ-4, стр. 17, 19,41, 67, 87). Во учебниците за прво и второ одделение текстовите се помалку застапени, па дружењето меѓу децата е прикажано преку илустрации. Меѓутоа, во нив не е потенцирана

интеракцијата меѓу припадниците на различни етнички заедници кои живеат во Република Македонија.

Единствено во песните “Bir dünya bırakın biz çocuklara” („Дајте ни еден свет на нас децата“), “Dünya çocukları” („Децата во светот“), “Dünyayı bize verseler” („Ех камо светот да е наш“) (TJ-1, стр. 73 ; TJ-3, стр.27; TJ-4, стр.131), како и во илустрациите што ги поддржуваат (TJ-2, стр.66) експлицитно е претставена интеракција меѓу припадниците од различни култури, но во поширок контекст.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Генерално, во учебниците нема стереотипи или предрасуди ниту во текстовите, ниту во илустрациите. Единствено е забележан родов стереотип во однос на професијата, при што како носители на професиите доктор, професор, полицаец, поштар или инженер се прикажани мажи, а само наставничката професија е прикажана како женска. (TJ-2, стр.88) .

Како предрасуда може да се третира и пристрасното пренагласување на убавината на турскиот јазик во песната “Güzel Türkçem” („Мојот убав турски јазик“) („Дојдете турски да зборуваме, на турски да се разбереме, на целиот свет да му соопштиме, дека нема поубав јазик од нашиот. “) (TJ-4, стр.63) и во песната “Lisan” („Јазик“) (Турскиот е убав јазик за нас, мрак е друг јазик за нас, Истанбулскиот говор, е најчистиот, најпрефинетиот за нас.) (TJ-5, стр. 66).

Лични имиња и автори

Со оглед на тоа што текстовите се главно од турски автори, личните имиња кои се среќаваат во сите учебници се во најголема мера традиционални турски имиња, како: Огуз, Памук, Ајнур Мемиш, Ахмет Омер, Хасан, Ајше Орхан, Џејда, Џанан, Џемиле, Осман, Севин. Во народните приказни се присутни популарните ликови од турската литература како што се Насредин Оџа, Аџиват, Караџоз итн. Во литературните творби од странски автори се среќаваат имиња типични за нивното поднебје: Ненси, Хајди, Едмондо, Енрико итн. (TJ-5, стр.34,38,44)

Иако во учебниците се користат песни и раскази од турски писатели кои живеат во РМ, како што се Неџати Зекерија, Фахри Каја, Реџеп Бугарич, Шукри Рамо, Илхами Емин итн., нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на ликови припадници на различни етникуми што живеат во Република Македонија

Во Табела 3. е прикажана распределбата според национална и родова припадност на авторите на литературните творби во учебниците по турски јазик. Од вкупниот број автори, дури 88,8% се Турци, 10,2% припаѓаат на светската литература, само 1% се Македонци, а Албанци и Срби воопшто нема. Речиси истиот сооднос е присутен во сите 5 учебници, со таа разлика што во учебниците од прво до трето одделение воопшто не се застапени ниту македонски автори.

Во однос на родовата припадност на авторите, далеку повеќе се застапени мажите (81,19%), а жените партиципираат само со 18,81%. Доминантноста на машките автори е присутна во сите пет учебници, а најизразена е во учебникот за второ одделение(91,49%).

Табела 3. Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по турски јазик

Одделение	I			II			III			IV			V			Вкупно		
националност пол	M	Ж	вк. %	M	Ж	вк. %	M	Ж	вк. %	M	Ж	вк. %	M	Ж	вк. %	M	Ж	вк. %
Турци	21	4	25 89,3 %	42	4	46 97,8%	57	20	77 90,6%	53	14	67 87%	41	13	54 82%	214	55	269 88,8%
Македонци										1	/	1 1,3%	2	/	2 3%	3	/	3 1%
Албанци																		
Срби																		
други	3	/	3 10,7 %	1	/	1 2,2%	8	/	8 9,4%	9	/	9 11,7%	8	2	10 15%	29	2	31 10,2%
текстови без автори																		
Вкупно	24 85,71 %	4 14,29 %	28 100%	43 91,49 %	4 8,51%	47 100%	65 76,47 %	20 23,53 %	85 100%	63 81,82 %	14 18,18 %	77 100%	51 77,27 %	15 22,73 %	66 100%	246 81,19 %	57 18,81 %	303 100%
	28 100%			47 100%			85 100%			77 100%			66 100%			303 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Татковината е повеќе претставена во учебниците од погорните одделенија, преку текстови со патриотска содржина и илустрации на државните симболи. Свеста за припадноста кон родната земја и љубовта кон неа се развиваат преку песните: “Benim yurdum” („Мојата татковина”), “Ne güzeldir benim yurdum” („Колку е убава мојата татковина”), “Köyümüzün herşeyi var” („Има се во нашето село”) “Yurt” („Татковина”), („Ја сакам татковината”), (ТЈ-3, стр.12; ТЈ-4, стр.12, 32; ТЈ-5, стр. 8). На празникот 11. Октомври му е посветена истоимената песна “11 Ekim” („11. Октомври”) (ТЈ-5, стр.22), а во песната “Üsküp’e selam” („Поздрав до Скопје”) се воспева убавината на главниот град (ТЈ-5, стр. 43). Во продолжение, од учениците се бара да направаат истражување за главниот град и за значењето на празникот 13. Ноември. Во истиот учебник е поставено слично барање, но овој пат поврзано со Денот на независноста 8. Септември (ТЈ-5, стр. 8). Во учебникот за трето одделение, од учениците се бара да се запознаат со химната на РМ (ТЈ-3, стр. 13).

Од илустрациите, најзастапени се оние кои го прикажуваат знамето на Република Македонија (ТЈ-2, стр.94; ТЈ-3, стр.13; ТЈ-4, стр. 12; ТЈ-5, стр. 8), и географската карта на РМ (ТЈ-4, стр. 12).

Во ниедна содржина татковината не е прикажана во мултикултурен контекст.

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот во сите учебници е прикажана главно преку песни во кои се изразува желбата да се изгради свет во кој сите деца, од сите раси и култури, ќе бидат еднакви и сплотени и ќе имаат среќно детство. Такви се песните “Bir dünya bırakın biz çocuklara” („Дајте ни еден свет на нас децата”), “Dünya çocukları” („Децата во светот”), “Dünyaı bize verseler” („Ех камо светот да е наш”) („Црно, жолто, бело, или Индијанец, тоа не е важно, ние сме деца, ќе се разбереме, љубовта ќе ја споделиме, вистинско пријателство ќе оформиме..”)(ТЈ-1, стр. 73 ; ТЈ-3, стр.27; ТЈ-4, стр.131). Поврзано со тоа, илустрациите кои упатуваат на

мултикултурноста во глобален контекст прикажуваат деца од различни континенти, со различна боја на кожата, како Јапонка, Арап итн. (ТЈ-1, стр. 36,50, 73; ТЈ-2, стр. 35,70; ТЈ-3, стр. 24,61, 132; Т4-131), разговор преку телефон меѓу дете од Турција и дете од Македонија (ТЈ-2, стр.66).

Во учебниците наменети за пониските одделенија се вклучени илустрации на животни кои живеат на други континенти (ТЈ-1), а во оние наменети за повисоките одделенија се спомнуваат градови и држави од целиот свет: Единбург, Лондон, Филадельфија, Канада (ТЈ-4, стр.47), градовите Конја, Акшехир и Сиврихисар кои се наоѓаат во Република Турција (ТЈ-4, стр.34), како и Багдат, Египет, Сирија (ТЈ-5, стр.25).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по турски јазик има голем број текстови и илустрации кои се однесуваат на културниот идентитет на Турците, кои поттикнуваат чувство на гордост и радост заради припадноста на оваа заедница, го величаат јазикот и упатуваат на почитување на традицијата и обичаите.
- Во литературните творби и илустрациите не е потенцирана интеракцијата меѓу припадниците на различни етнички заедници кои живеат во Република Македонија.
- Генерално, во учебниците нема содржини кои придонесуваат за формирање на стереотипи и предрасуди. Најден е само еден пример на родов стереотип по однос на професиите и пренагласена пристрасност во однос на убавината на турскиот јазик.
- Најголемиот број литературни творби се напишани од турски автори, доминантно од машки пол, додека застапеноста на автори од другите заедници кои живеат во РМ е многу мала или никаква. Со оглед на тоа, личните имиња кои се среќаваат во сите учебници се во најголема мера традиционални турски имиња. Нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми.

- Во ниедна содржина татковината не е прикажана во мултикултурен контекст, но се среќаваат и текстови и илустрации преку кои се изразува љубовта кон татковината и почитувањето на нејзините државни симболи и празници.
- Повеќе содржини промовираат отвореност кон светот, најчесто преку текстови и илустрации кои прикажуваат заедништво на децата од различни раси и култури. Присутни се и информации за други држави, градови и животни кои живеат на други континенти.

СРПСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени 3 учебници по предметот српски јазик, за трето, четврто и петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во анализираните учебници главно е прикажан културниот идентитет на Србите преку содржини кои ја нагласуваат важноста на мајчиниот јазик и на народното творештво, како и честувањето на историските личности кои придонеле за нивна промоција. Најголемо значење му е дадено на српскиот просветител и основоположник на српската црква Свети Сава, кому му е посветена една народна и една авторска песна (CJ-4, стр.77,78,79), народната приказна „Најбоље задужбине“ (“Најдобра задужбина”) (CJ-4, стр.82, 83), како и задачи со кои учениците се поттикнуваат да побараат уште литературни творби кои го воспеваат неговиот лик, и да дискутираат за неговите дела (CJ-4, стр.79, 80). Во истиот учебник е претставен и текст напишан од Свети Сава, во кој го благословува српскиот народ и го повикува на мир, слога и братска љубов. Воедно е истакнато дека 27. јануари, славата на Свети Сава, е национален празник на српската заедница во Република Македонија, а традицијата на негово прославување во

училиштата потекнува уште од 18 век. Друг значаен лик за културниот идентитет на Србите е Вук Стефановиќ Караџиќ, реформатор на српскиот јазик и правопис и собирач на народни умотворби. Неговиот придонес е опишан во кус информативен текст (CJ-3, стр. 6) и во песната „Вук“ (CJ-4, стр. 95), а во тој контекст поставени се и неколку прашања за дискусија (CJ-4, стр. 96). Важноста на јазикот за идентитетот на еден народ е нагласена во цитатот на средновековниот српски владетел Стефан Немања (*„Подобро да се изгубат сите битки и војни, отколку јазикот. По изгубените битки и војни останува народот. По изгубениот јазик- нема народ.“*) (CJ-4, стр. 5).

Народното творештво на Србите е прикажано и преку извадок од епската песна „Косовка девојка“ (CJ-5, стр.36), а во продолжение на учениците им се зададени две задачи. Првата задача е на часот по музичко образование да пронајдат и слушаат народни песни во кои се опеваат јунаци од историјата, а втората задача е на часот по Ликовно образование да го нацртаат портретот на Крале Марко, инспирирани од неговиот опис во народната песна „Марково прво јунаштво“ („Првото јунаштво на Марко“), во која се величи неговата храброст во борбата против ропството од Турците – Османлии. (CJ-5, стр. 33,34,35). За подвизите на Крале Марко се дискутира и по народната приказна „Краљевић Марко“ („Крале Марко“) (CJ-3, стр. 102, 103). Ова е единствената творба за која се нагласува дека е македонска народна приказна, но од прашањата за дискусија не е јасно дали Крале Марко се претставува како лик од македонската историја или од поширокиот балкански регион, како што стои во учебникот за четврто одделение (*„Крале Марко е познат јунак од народните песни. Бил син на кралот Волкашин и живеел во Прилеп. За него пеат сите народи на Балканот...“*) (CJ-4, стр. 91). Во прилог е дадена епската народна песна „Марко Краљевић и вила“ („Крале Марко и самовилата“), во која се опејува и српскиот јунак Милош Обилиќ (CJ-4, стр. 89, 90). Песните и текстовите се проследени и со илустрации на Крале Марко (CJ-3, стр. 102; CJ-4, стр. 91; CJ-5, стр. 33). Единствениот познат лик од народното творештво, кој е претставник на турскиот народ, е Насрадин оца, а е опишан во приказната „Насрадин-хоџа и негова крава“ („Насрадин оца и неговата крава“) (CJ-3, стр. 93).

Како и текстовите, и илустрациите во учебниците главно се во функција на претставување на културниот идентитет на Србите. Прикажани се слики на

манастирот Хиландар во Света Гора, фреската на Свети Сава во манастирот Милешева и црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане, која е обновена од српскиот цар Милутин (CJ-4, стр. 77, 83, 84). Само на една фотографија и еден цртеж е претставена српската женска народна носија (CJ-5, стр.36, 37). Илустрациите во сите учебници главно прикажуваат лица од белата раса, без никакви обележја на други етнички заедници. Исклучок се фотографијата на која е прикажана сцена од филмот *Македонска крвава свадба*, на која женскиот лик носи македонска народна носија, а мажот е претставен со турски фес на главата (CJ-4, стр. 171) и илустрацијата на Насрадин оца, исто така со фес на главата (CJ-3, стр. 93)..

Славењето на верските празници, обичаите или традиционалната кујна не се тема на ниту еден од анализираните учебници по српски јазик. Само во еден од нив, споменати се повеќе верски празници, како: Божиќ, Видовден, Велигден, Курбан – Бајрам, Ѓурѓовден, но во контекст на правописот, а не од аспект на нивно празнување (CJ-5, стр.136)

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Иако повеќе содржини промовираат дружење и меѓусебно помагање, единствено расказот „Успомена из Охрида“ (“Спомен од Охрид”) експлицитно говори за другарство помеѓу две деца од различни етнички заедници, Филип и Џафер, („Џафер е од Тетово, а Филип од Битола. Тие летоска се запознаа на Охридското езеро. Веднаш многу се засакаа. По цел ден беа заедно. Заедно се капеа, заедно собираа школки.“) (CJ-3, стр.36).

Може да се забележи дека во учебниците по српски јазик нема текстови, ниту илустрации кои ја репрезентираат оваа димензија. Она што отежнува да се идентификува според имињата или сликите дали интеракцијата се одвива меѓу припадници на различни етникуми, е фактот што припадниците на српската заедница, чија вероисповед е православна, во голема мера имаат исти имиња со припадниците на македонската заедница. Така, на пример, во текстот „Три друга“ (“Тројца другари”) (CJ-3, стр.66), се спомнуваат Живко, Родољуб, Миша и Ненад, но

не може да се заклучи дали сите деца се Срби или има и Македонци или припадници на други заедници. Воедно, ниту во илустрациите, антрополошките карактеристики или облеката не можат да бидат репер за дистинкција.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се среќаваат стереотипи и предрасуди, освен во учебникот за трето одделение каде во разговорот по македонската народна приказна „Кралевић Марко“ („Крале Марко“), се споменува тешкото турско ропство и *турските силеџии*. Секако, разбирливо е што во литературата непријателот е прикажан со негативна конотација, но може да се забележи дека недостасува објаснување дека овој историски факт не треба да се генерализира и да генерира непријателски чувства кон припадниците на турскиот народ.

Лични имиња, историски ликови и автори од различни заедници

Во содржините од учебниците во најголема мера се среќаваат српски т.е. православни имиња (Милан, Срѓан, Гордана, Тијана...), што е очекувано бидејќи најголем број од авторите се од српска националност. Во текстовите од странски автори, како што се „Писмо“, „Пошта »Балон«“, „Путовање“ („Патување“), „Мали цвет“ („Мал цвет“), се среќаваат имиња на ликови специфични за националноста на која припаѓаат авторите, како на пример: Енрико, Аленка, Јашуа, Фина итн. (СЈ-4, цтр.51, 62, 108, 118).

Во учебниците за четврто и петто одделение, не се среќаваат имиња кои вообичаено се даваат на припадници на муслиманската вероисповед и нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на припадници на различни етникуми. Во учебникот за трето одделение, само во текстот „Телефон“ од Рифат Кукај (СЈ-3, стр. 141) се среќаваат албански лични имиња (Генц, Газменд), но не се ставени во интеракција со имиња на припадници од други етнички заедници, ниту пак содржината се однесува на некоја интеркултурна димензија. Во учебникот за

трето одделение само во еден текст се зборува за ликови кои припаѓаат на различни етнички заедници, Филип и Џафер. (CJ-3, стр.36).

Општо земено, авторите на текстовите кои се вклучени во учебниците во најголема мера се Срби и припаѓаат на машкиот пол (Табела 4). Во споредба со другите два, во учебникот за трето одделение се забележува најголема рамнотежа и во однос на родовата, и во однос на националната припадност, но и таму застапеноста на албански и турски автори е многу мала (по 2,70%). По српските автори, застапени во просек со 36,56%, следат автори од различни земји во светот (25,27%), а приближно иста е и застапеноста на текстови чие авторство не е познато (24,73%). Македонските автори во просек учествуваат со 10,75 % од текстовите, при што најголемо е нивното присуство во учебникот за трето одделение (16,22%), а најмало е во учебникот за петто одделение (4,08%). Како што се зголемуваат одделенијата, се бележи тренд на опаѓање и на албанските и турските автори, кои и без тоа се минимално застапени.

Во однос на родовата припадност на авторите, евидентно е дека во сите три учебници доминираат мажи (81,43% наспроти 18,57%). Родовата неизбалансираност е најизразена во учебникот за петто одделение, каде жени се автори само на 9,68% од текстовите. Преовладувањето на машки автори е присутно во сите субкатегории по основ на национална припадност.

Табела 4: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по српски јазик

одделение	III			IV			V			Вкупно		
пол националност	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)
Срби	14	5	19 25,68%	21	7	28 44,44%	19	2	21 42,86%	54	14	68 36,56%
Македонци	9	3	12 16,22%	6	/	6 9,52%	2	/	2 4,08%	17	3	20 10,75%
Албанци	2	/	2 2,70%	1	/	1 1,59%	/	/	/	3	/	3 1,61%
Турци	2	/	2 2,70%	/	/	/	/	/	/	2	/	2 1,07%
други	16	6	22 29,73%	13	2	15 23,81%	9	1	10 20,41%	38	9	47 25,27%
текстови без автори			17 22,97%			13 20,63%			16 32,65%			46 24,73%
Вкупно	43 75,44 %	14 24,56 %	74 100%	41 82%	9 18%	63 100%	28 90,32%	3 9,68%	49 100%	114 81,43%	26 18,57%	186 100%
	57 100%			50 100%			31 100%			140 100%		

Претставување на татковината(развијање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по српски јазик нема содржини кои ја претставуваат Република Македонија во интеркултурен контекст. Љубовта кон татковината е претставена во неколку патриотски песни: „Како расте домовина“ („Како расте татковината“) (CJ-3, стр. 44), „Сад у мојој земљи грми, шуми рад“ („Сега во мојата земја грми работата“) и „Уочи Дана Републике“ („Во пресрет на Денот на Републиката“) (CJ-5, стр.40, 42). Текстовите се проследени со задачи кои од учениците бараат да дефинираат што е татковина, да опишат какви чувства буди

таа кај нив, да напишат кратка песна на тема *Мојата татковина* и да уредат сиден весник со напишаните песни и слики од природните убавини на татковината.

Мал е бројот на илустрации и слики на кои е претставена татковината. Само во еден учебник е претставено македонското знаме (CJ-3, стр.43), а другите државни симболи воопшто не се спомнати. Се среќаваат само две слики на кои се прикажани убавините на Република Македонија: градот Охрид (CJ-3, стр.43) и мотив од типична македонска куќа (CJ-4, стр.127).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот е најексплицитно прикажана во учебникот за трето одделение преку неколку точки од Декларацијата на Обединетите нации за правата на детето, кои промовираат еднаквост и слобода на сите деца, без разлика на нивната раса, економска состојба и пол („*Сите деца на светот - бели, црни и жолти, сиромашни и богати, девојчиња и момчиња- имаат еднакво право на љубов, разбирање и леб...*“) (CJ-3, стр.72). Во ист контекст е песната „Велико коло“ („Големо оро“), со која авторот ги поканува сите деца на светот да се сплотат и да заиграат големо оро. На илустрацијата до песната прикажани се петнаесетина деца фатени за раце, од различни раси и националности, кои се облечени со традиционални носии (CJ-3, стр.82). Во учебникот за четврто одделение нема текстови или илустрации кои ја прикажуваат оваа димензија. Единствено песната „На овом свету има нас разних“ („На овој свет нè има различни“), иако нема јасна мултикултурна порака, може да послужи како подлога за дискусија за различноста во поширок културен контекст.

Во однос на илустрациите кои се во функција на отвореноста кон светот, во учебникот за трето одделение тоа се главно јунаци од цртани филмови, како Попај, Плутон, Бети Буб (CJ-3, стр.138), а во учебникот за петто одделение се претставени животни кои не живеат кај нас, како и Могли, главниот лик од романот за деца „Книга за џунглата“, кој е момче со темна боја на кожата(CJ-5, стр. 23).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по српски јазик, содржините кои го потенцираат културниот идентитет на Србите главно се однесуваат на значењето на мајчиниот јазик, на народното творештво и на некои ликовите од српската историја. Во овој контекст најмногу простор е оставен за основачот на српската црква и првиот српски просветител, Свети Сава.
- Ниту преку текстови, ниту преку илустрации не е нагласена интеракцијата меѓу припадници на различни етникуми што живеат во Р. Македонија. Само еден расказ експлицитно говори за другарство помеѓу две деца од различни етнички заедници.
- Генерално, стереотипи и предрасуди не се присутни, освен во еден пример од историјата каде се спомнуваат *турските силеџии*, па е неопходно на учениците да им се објасни дека не треба минатото да се рефлектира на сегашната перцепција на турскиот народ.
- Во литературните творби доминираат српски т.е православни имиња на ликовите, а само во една содржина се среќаваат заедно имиња карактеристични за припадниците на христијанската и муслиманската вероисповед. Авторите на текстовите кои се вклучени во учебниците најчесто се Срби и припаѓаат на машкиот пол, а застапеноста на турски и албански автори е минимална.
- Развивањето патриотизам и чувство на припадност кон Република Македонија се одвива преку литературни творби и дискусии за татковината. Отсуствуваат илустрации на државните симболи, освен во еден пример каде е прикажано македонското знаме, а нема ниту слики кои би ги претставиле убавините на татковината. Отсуствува претставување на татковината како мултикултурна заедница.
- Отвореноста кон светот најчесто е прикажана со текстови и илустрации кои се однесуваат на сплотеноста и на правата на децата од целиот свет, со текстови од светски афирмирани автори и илустрации на ликови на јунаци од цртани филмови.

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ

Во анализата се вклучени четири учебници по македонски јазик за учениците од другите заедници, кои се користат во четврто и петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог бр. 1)

Културен идентитет

Учебниците содржат неколку текстови и примери преку кои е претставен културниот идентитет на Македонците, а помалку се однесуваат на културните обележја на другите етнички заедници.

Македонскиот културен идентитет е претставен преку една народна приказна („Скржавец“, МЈЗ-4В, стр. 86) и две народни песни („Ни прела гора, ни ткала“ (МЈЗ-4А, стр.89) и „На сред село“ (МЈЗ-4А, стр.90). Последната песна ги содржи зборовите *зурли* и *тапан* и е придружена со илустрација на тапан. Во текстот „Мај“ (МЈЗ-4А, стр.92) се спомнува празникот Ѓурѓовден, Велигден е спомнат во приказната „Пејо со туѓи чизми на оро“ (МЈЗ-4А, стр.90) и во граматичкиот дел за примена на голема буква (МЈЗ-4Б, стр.125), а Божиќ се спомнува во истиот дел (МЈЗ-4В, стр.108; МЈЗ-4Б, стр.125), како и во текстот *Зимата со празниците (Јас го празнувам Божиќ, затоа што сум христијанка*, МЈЗ-4Б, стр.79). Во примерите за наслови на книги, списанија, весници и др. се претставени „Шеќерна приказна“, „Развигор“, „Дневник“ (МЈЗ-4Б, стр.125, МЈЗ-5, стр.29), Св. Кирил е спомнат при изучувањето на македонската азбука (МЈЗ-4Б, стр.42), а македонскиот јазик во еден пример (*Живеам во Македонија и сакам да го зборувам македонскиот јазик*) (МЈЗ-4Б, стр.43),

Другите етнички заедници се застапени само со една албанска народна приказна („Најубавиот плод“, МЈЗ-4В, стр. 76; МЈЗ-4Б, стр. 66) и спомнување на празникот Бајрам при обработката на граматичката содржина *Голема буква* (МЈЗ-4В, стр.108) и темата *Зимата со празниците (А јас Бајрам, затоа што сум муслиманка*, МЈЗ-4Б, стр.79). Во темата *Претстави се* (МЈЗ-4Б, стр. 6) се претставуваат ученици од различни етнички заедници (*Јас сум Албанка, Јас сум*

Турчин), а во еден пример се среќава двојазично претставување (Unë jam Mirvet Selmani!/Jas sum Mirvet Selmani!). Во текстот во рамките на темата „Јазик“ се наведени сите наставни јазици во Македонија (македонски, албански, турски, српски јазик, МЈЗ-4А, стр.42), а во имиња на народи и народности се спомнуваат Македонци, Албанци, Роми, Турци, Власи (МЈЗ-4Б, стр.125). Во еден од учебниците за четврто одделение при изучувањето на буквите се повторува рубриката *Исто слично или различно* со која се повикуваат учениците да направат споредба меѓу кириличната и латиничната верзија на буквите кои се изучуваат (МЈЗ-4Б, стр.19-38). Споредба во однос на азбуките се прави и во информациите што се даваат во темата *Македонска азбука (Кирилицата има пет букви помалку од албанската латиница*, МЈЗ-4Б, стр.42).

Културниот идентитет имплицитно е претставен и неколку преку прашања кои ги поттикнуваат учениците на дискусија за празниците кои се слават во нивните семејства. Така, при обработката на темата „Година, месеци и годишни времиња“, се поставуваат прашањата: *Кој верски празник го славите дома? Кажете на кој датум е тој празник?* (МЈЗ-4А, стр.41), а слични прашања се поставуваат и во врска со темата *Зимата со празниците (Кои празници ги слави твоето семејство? Како се подготвувате за прослава? Како ги пречекувате гостите? Со што ги послужувате?* (МЈЗ-4Б, стр.79).

Интеракција меѓу различните

Во учебниците се присутни повеќе текстови во кои се прикажува дружење и соработка на голем број ликови, но, тоа се остварува, главно, меѓу деца и возрасни кои се од иста националност. Притоа, доминантни се примерите со имиња кои се карактеристични за припадниците на етничките заедници со муслиманска вероисповед (МЈЗ-4А: стр. 12, 31, 32, 33, 34, 43, 61, 83, 93; МЈЗ-4В, стр. 22, 23, 24, 25, 26, 29, 40, 51, 56, 64; МЈЗ-5, стр.15, 23, 43). Сепак, се идентификуваат повеќе текстови кои прикажуваат интеракција на ликови од различни етнички заедници: „Соседи“ во кој соседите Ќани, Џевдет и Ѓорѓи заедно пијат чај што им го подготвува Џемиле (МЈЗ-4В, стр. 27); „Другари“ во кој Џељо, Ќемал и Џафер купуваат ѓеврек кај чичко Чедо и се дружат со неговиот син Ѓорѓи (МЈЗ-4В, стр. 28);

„Другарување“ во кој е претставена играта на Феми, Свонко, Хана, Цвета и Халид; „Шемса шие на машина“ со ликовите Шемса, Оља, Леа и Мила (МЈЗ-4Б, стр.25); текст во кој се спомнуваат Уснија, Есма и Јана (МЈЗ-4Б, стр.24), „Опиши го предметот“ со ликовите Митре и Агим, (МЈЗ-4Б, стр.55), „Јазикот не е пречка за добро другарување“ со ликовите Орхан, Славчо и Агим (МЈЗ-5, стр.14). Во учебниците се сретнуваат и неколку примери на дружење на деца со различна националност: *Цветан и Фатон се добри шахисти, Халим и Свонко се одлични фудбалери* (МЈЗ-4В, стр. 29), *Цвета, Фросе и Хајди пеат во училишниот хор, Дедо Феми и дедо Цане играат шах* (МЈЗ-4В, стр. 27), *Малиот Денис свири со Ана* (МЈЗ-5, стр. 86), *Руфи има црвени патики, Жаре има зелени патики, Есат има сини патики* (МЈЗ-5, стр. 18).

Учебниците содржат повеќе илустрации на кои се прикажани деца со различен надворешен изглед, но без јасни интеркултурни елементи.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците отсуствуваат содржини кои упатуваат на стереотипи и предрасуди по било која основа. Единствен пример кој би можел да упатува на стереотип во однос на родителските улоги е *Таткото чита* кој е придружен со илустрација на која е претставено семејство во кое таткото чита весник седнат на столица, а мајката стои над него (МЈЗ-4Б, стр.45).

Лични и имиња и автори

Анализираните учебници изобилуваат со машки и женски лични имиња. Најмногу се застапени имиња кои се карактеристични за Македонците, но речиси подеднакво се присутни и имиња кои се препознатливи за припадниците на етничките заедници со муслиманска вероисповед. Во текстовите и примерите тие се дадени поединечно или заедно.

Во неколку текста кои се извадоци од творби на странски автори се присутни и странски имиња (МЈЗ-4А, стр.66, 97; МЈЗ-4Б, стр.53, 58), а во граматичките примери се спомнува странско лично име (Џеки, МЈЗ-4В, стр. 107).

Во текстуалните содржини и илустрациите е присутна родова балансираност.

Во учебникот MJ3-4A нема авторски текстови. Во другите учебници распределбата на авторите според пол и националност е претставена во долната табела:

Табела 5: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по македонски јазик за учениците од другите заедници

Одделение	IV (MJ3-4Б)			IV (MJ3-4В)			V			Вкупно		
<i>пол националност</i>	М	ж	<i>вк. %</i>	м	Ж	<i>вк. %</i>	м	ж	<i>вк. %</i>	м	ж	<i>вк. %</i>
Македонци	19	5	24 40,67%	26	9	35 64,81%	35	5	40 54,05%	80	19	99 52,94%
Албанци	1	/	1 1,69%	1	/	1 1,85%	2	/	2 2,7%	4	/	4 2,13%
Турци	1	/	1 1,69%	3	/	3 5,55%	5	/	5 6,75%	9	/	9 4,81%
Срби	2	/	2 3,38%	/	/	/	5	/	5 6,75%	7	/	7 3,74%
Роми	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Други	13	1	14 23,72%	7	1	8 14,81%	8	2	10 13,51%	28	4	32 17,11%
текстови без автори			17 28,81%			7 12,96%			12 16,21%			36 19,25%
Вкупно	36 85,71%	6 14,28%	59 100%	37 78,72%	10 21,27%	54 100%	55 88,7%	7 11,29%	74 100%	128 84,76%	23 15,23%	187 100%
	42 100%			47 100%			62 100%			151 100%		

Добиените резултати покажуваат дека повеќе од половината автори на литературни творби се Македонци (52,94%), потоа следуваат странските автори (17,11%), а со многу помал процент се застапени турските, српските и албанските автори (4,81%, 3,74%, 2,13%). Во сите учебници доминантни се авторите од машки пол (84,76%), а авторките се присутни во значително помал процент (15,23%). Нивниот број е најголем кај Македонците, помал кај странските, а другите заедници во Македонија не се застапени ниту со една авторка.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Татковината Република Македонија се претставува со текстот „Со нас расне и нашата татковина“ кој е проследен со објаснувања за тоа што е татковина и која е нашата татковина и прашање за празникот 8 Септември (МЈЗ-4А, стр. 20), а истиот празник се спомнува како државен празник во темата *Зимата со празниците* (МЈЗ-4Б, стр.79) и во стихотворбите „Честитка за 8 Септември“ (МЈЗ-4А, стр. 21, МЈЗ-5, стр.12) „Татковина“ (МЈЗ-4А, стр. 21, МЈЗ-5, стр.13) и „Сликата на татковината“ (МЈЗ-4Б, стр.11). Творбите се проследени со илустрации кои прикажуваат природа, како и езера, планини и културни споменици во Македонија, а на една е прикажано македонското знаме (МЈЗ-4Б, стр.11). Природните и културните убавини на Македонија се прикажани и во текстот „На распуст“ (МЈЗ-4Б, стр.109). Стихотворбата „Татковина“ е сместена во карта на Република Македонија, а карта на Македонија со прикажани температури по градови е претставена при обработката на темата време (МЈЗ-4А, стр.79).

Имплицитно развивање патриотизам се идентификува во стихотворбата „Скопје“ (МЈЗ-4А, стр. 14) и стихотворбата „Еколошки пораки“ која е придружена со прашање: *Со што придонесуваш за зачувување и разубавување на средината во која живееш?* (МЈЗ-4А, стр.84). Истото се однесува и на примерите кои се дадени во граматичкиот дел, а се однесуваат на имиња на градови, села, реки, планини и езера во Република Македонија (МЈЗ-4В, стр. 108)..

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот се идентификува преку претставување на различни писма (алфабет – старогрчко писмо, абецеда – латинско писмо, азбука – старословенско писмо, латиница и кирилица, МЈЗ-4А, стр.42) и преку примери за два странски јазици (англиски и кинески јазик, МЈЗ-4А, стр.42). Значењето на познавањето на јазиците се истакнува во предговорот на еден од учебниците (*Јазикот е богатство. Колку јазици зборуваш толку вредиш* (МЈЗ-4Б, стр.3).

Странски градови се спомнуваат во еден текст кој е придружен со илустрација на градот („Во Њујорк“, МЈЗ-4Б, стр.36) и во неколку примери (*Ваљон и Шпреса живеат во Њујорк, а Виљдане и Шемо во Женева*, МЈЗ-4В, стр. 25), а на едно место се даваат дополнителни информации за одредени земји (*Кина, земјата на свилата, во која луѓето отсекогаш чувале штурци – музичари*, МЈЗ-4А, стр.95). Во граматичките примери се спомнуваат имиња на странски држави (Албанија, Бугарија, Србија) и на странски мориња (Егејско Море, Јадранско Море, МЈЗ-4В, стр. 108).

Застапени се два текста кои претставуваат извадоци од литературни дела на странски автори (извадок од романот „Двојната Лота“ (МЈЗ-4А, стр.97) и текстот „Емил, мајка му, баба му и Пони“ (МЈЗ-4А, стр.66), како и текстови и стихотворби од повеќе странски автори (МЈЗ-4Б, стр. 25, 53, 62, 97, 117, 122; МЈЗ-4В, стр. 50, 53, 55, 72, 84, 93, 94, 95; МЈЗ-5, стр. 67, 68,73). Во два учебника се присутни и народни приказни од странски култури (индиска приказна (МЈЗ-4Б, стр.51), кинеска народна приказна (МЈЗ-4Б, стр.63), романска народна приказна (МЈЗ-4Б, стр.67-68; МЈЗ-5, стр.50), гвинејска народна приказна (МЈЗ-4Б, стр.74). Даден е и еден текст за Волт Дизни („Забавниот парк на татко ми“) кој е проследен со дополнителни информации за настанувањето на Дизниленд и државите во кои го има забавниот парк (МЈЗ-4Б, стр.88-89). Во примерите од граматичкиот дел се претставени неколку јунаци од цртани филмови (Џепето, Паја Патак, МЈЗ-4Б, стр.120)

Во некои од учебниците се сретнуваат и стихотворби во кои е претставена сплотеноста на децата од светот (МЈЗ-4В, стр. 78, 90, 91; МЈЗ-5, стр.32) и кои се придружени со илустрации на деца од различни раси.

Отвореноста кон светот се согледува и во неколку задачи за учениците (говорни и писмени вежби во врска со делови од Повелбата на ОН, со латинска поговорка и мудри изреки на Бајрон и Толстој, МЈЗ-4Б, стр.103), како и во барањето во врска со претставена илустрација на деца од различни националности и раси облечени во нивна традиционална облека (*Разгледај ги децата од илустрациите и според облеката одреди на кои народи припаѓаат?* МЈЗ-4Б, стр.115).

Присутни се и повеќе илустрации кои се однесуваат на животни кои не се карактеристични за македонското поднебје (МЈЗ-4В, стр. 12, 31, 74; МЈЗ-4Б, стр.24, 74)

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по македонски јазик за учениците од другите заедници нема многу содржини кои се однесуваат на претставување на културниот идентитет на одделните заедници. Македонците се претставени само со неколку народни песни и приказни и поединечни примери во кои се спомнати некои од христијанските празници и од македонските списанија и весници. Примери за културните обележја на другите етнички заедници се уште помалобројни.
- Застапени се повеќе текстови во кои е претставена интеракција на ликови од различни етнички заедници.
- Во содржините на учебниците не се евидентира присуство на стереотипи и предрасуди врз било кој основа.
- Најмногу се застапени македонски автори, странските се помалку, а автори од другите етнички заедници во Македонија се присутни во мал процент. Во сите учебници и кај сите националности доминантни се машките автори.
- Татковината е претставена преку содржини кои се однесуваат на празнувањето на 8 Септември, како и преку текстови и илустрации во кои се претставени природните убавини и културните знаменитости во Македонија. Отсуствува нејзино прикажување во мултикултурен контекст.
- Во учебниците се присутни поголем број информации ја прикажуваат отвореноста кон светот. Тие, главно се однесуваат на присуство на творби од странски автори, текстови и илустрации кои го претставуваат заедништвото на децата во светот, примери на различни писма и јазици, на странски градови и туѓи животински видови.

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА ВЛАСИТЕ

Во анализата се вклучени 3 учебници по јазик и култура на Власите, за трето, четврто и петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Културниот идентитет на Власите е во голема мера присутен во трите учебници, а е претставен преку литературното творештво, празнувањето на православните верски празници, обичаите и традиционалната кујна.

Во учебниците се прикажани традиционални, народни влашки песни и приказни преку кои децата се запознаваат со влашката култура и го развиваат чувството на припадност кон влашката заедница. Такви се песните: „Nani, nani tu nânushi“ („Спиј, спиј во колевка“), „Muză calauză“ („Муза водилка“), „Armănamea a noastră vrută“ („Власи наши сакани“), „Crushuva a noastră“, („Крушево наше“), „Vini veara sh-primuveara“ („Дојде лето и пролет“) (ЈКВ-3, стр. 17, 21, 44 и 47; ЈКВ-5, стр. 45), како и приказните „Ficiorlu sh-năpărtica“ („Детето и змијата“), и „Си беа двајца браќа“ („Sh-eara doi frats“) (ЈКВ-5, стр.33, и 49).

На почетните страни од учебниците за трето и четврто одделение, веднаш по кратката содржина, е претставена влашката химна „Родителскиот завет“ („Dimândarea părintească“) од авторот Константин Белемаче, кој е многу значајна личност за влашката култура и традиција. Во неа е нагласено почитувањето на сопствениот јазик како едно од основните обележја на идентитетот на еден етникум („Кој заборава јазик свој, нека го изгорат огној, живот в маки да му тече, оган јазик да му пече! ")

Во контекст на верската припадност како дел од идентитетот, преку дијалози, слики и илустрации, е прикажано и прославувањето на најзначајните христијански празници Божиќ, Велигден, Св. Богородица (ЈКВ-3, стр. 22 и 23; ЈКВ-4, стр.43).

Во учебникот за четврто одделение има неколку примери преку кои се репрезентираат влашките обичаи. Во текстот "Adets di ma ninti" („Адети од минатото“) се опишани адетите за проодување на децата, првото запче и првиот

збор (ЈКВ-4, стр. 33), како и една традиционална влашка игра (ЈКВ-4, стр. 37). Уште еден обичај специфичен за Власите е прославувањето именден кај женската популација, што не е карактеристично и за македонската традиција, во рамките на која најчесто се прославуваат имендените само на припадниците од машки пол. Овој обичај е прикажан преку дијалог во кој девојчето Елена (Влаинка) ги чести своите другарчиња за својот именден (ЈКВ-4, стр. 43).

Во темата *Кој што е и кој што работи* се поучува за професиите. Сите примери на лични имиња и градови преку кои се изучува оваа тематска целина доминантно ја претставуваат влашката етничка заедница и професиите што се застапени кај Власите („Елена Шапка од Штип е дефектолог, Кустика Михаилов од Битола е адвокат, Тома Лега од Крушево е режисер и Димитар Тахо од Скопје е судија“). (ЈКВ-4, стр. 21). Како што се забележува од примерите, дадени се имиња на луѓе од Битола, Скопје, Крушево и Штип т.е. само од градовите каде живеат најголем процент од Власите. Истата тема се разработува и во ЈКВ-5, па и во него е претставен режисерот и глумец Тома Еначе, кој има влашко потекло.

Влашките народни носии се прикажани во учебниците за четврто и петто одделение. Во традиционална носија е претставена поетесата Кира Јорговану – Манцу од Романија, заедно со нејзината кратка биографија и две лични творби. (ЈКВ-4, стр. 61). Во истиот учебник дадени се две слики од настап на музички фестивал, а изведувачите се облечени во традиционални влашки носии. Еден од изведувачите е пејачката Елена Ѓорѓе од Романија (ЈКВ-4, стр. 63). Во учебникот за петто одделение е опишана и прикажана на фотографија традиционалната влашка машка и женска носија (ЈКВ-5, стр. 23, 27).

Единствено во учебникот за петто одделение е претставен важен датум од влашката историја- отворањето на првото влашко училиште во 1880 година во Битола. Уште нешто што е специфично само за овој учебник по влашки јазик е поучувањето за традиционалните влашки јадења, при што е даден рецепт за влашка пита и јадење кое е традиционално и кај Власите и кај Македонците- тавче гравче (ЈКВ-5, стр. 35, 38).

Иако има голем број содржини преку кои се промовира културниот идентитет на Власите, евидентно е дека недостасуваат содржини за

репрезентација на другите етнички заедници што живеат во Република Македонија. Од празниците спомнати се единствено православните или интернационалните.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во трите учебници е презентирана интеракција која најчесто се одвива помеѓу припадниците на влашката етничка заедница, а поретко помеѓу припадниците на влашката и другите заедници што живеат во Р. Македонија. Такви примери се дијалози помеѓу деца и возрасни со влашки и македонски имиња – Михали, Миша, Петар, во контекст на поучување поздравување и културно однесување (ЈКВ-3, стр. 14), дијалог меѓу два деца, *Владимир и Атанас* (ЈКВ-4, стр. 25), дијалог меѓу две другарки, *Ангела и Марија* (ЈКВ-4, стр. 43), напишана новогодишна честитка од Маја до Нели (ЈКВ-3, стр. 23), е-пошта со содржина – честитање на именден на Влавот *Јорџу* од страна на неговото другарче *Никола* (ЈКВ-4, стр. 39). Меѓутоа, само врз основа на имињата секогаш не може со сигурност да се заклучи дали станува збор за интеркултурни релации, затоа што некои имиња се заеднички и за Власите и за Македонците. Експлицитен пример за интеракција помеѓу овие две заедници е текстот во кој е претставено семејство со мешан етнички состав (*Калиопи: „Зоран е по татко Македонец, но неговата мајка е Влаинка“*) (ЈКВ-5, стр. 20). Постои само еден пример на интеракција помеѓу Влав и Турчин, а тоа е народната приказна за Насрадин оца (ЈКВ -5, стр. 56).

По неколку примери во секој од учебниците упатуваат на интеракција помеѓу Власи и деца од земјите низ светот. Така на пример, прикажана е комуникација преку е-пошта, која се однесува на компјутерска игра, меѓу Панчи, кој има влашко име, и Миа, со интернационално име (ЈКВ-3, стр. 37), како и текст кој опишува запознавање на децата Власи со новиот ученик Лука кој е од Италија (ЈКВ-5, стр. 8). Во темата *Од каде доаѓаш? Кој си?* има три примери за претставување на деца од различни етнички заедници кои живеат во РМ, како и примери на деца од други националности кои живеат во државите низ светот. Така, претставено е дете од Италија кое живее во семејства со мешан етнички состав, таткото е Влав од

Албанија, а мајката е Италијанка, и во тоа семејство во секојдневната комуникација се говорат три јазици: влашки, албански и италијански (ЈКВ-4, стр. 8), како и текст во кој се опишуваат две деца, Ангела (Влаинка од Македонија) и Ѓорѓи од Италија („Влав по татко, а Италијанец по мајка“) (ЈКВ-4, стр. 9). Во делот за вежби претставени се примери на деца од различни националности: *"Елена е Французинка, Марија е Македонка, Михаела е Влаинка од Бугарија, Александру е Романец"* (ЈКВ-4, стр.10).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во текстот за претставување на членови на семејството и нивните професии забележани се стереотипи во однос на професијата на Власите (ЈКВ-4, стр.20). Така, сите членови на семејството имаат професија доктор, професор или инженер, односно нема примери на професии за кои е потребна пониска квалификација. Претставувањето на Власите исклучиво како архитекти, сликари итн. има и во учебникот за петто одделение (ВЈ-5, стр. 20).

Во однос на професиите се забележуваат и родови стереотипи. Така, во целиот учебник за четврто одделение илустрациите кои прикажуваат наставници, се со женски ликови, а на илустрациите на страна 22 се претставени наставничка и актерка од една страна, а доктор и судија од друга страна.

Присутни се и родови стереотипи во однос на домашните обврски на мажот и жената. Преку текстови и илустрации само на жената и се доделува улогата на домаќинка, која е задолжена за подготовка на оброците во семејството, а мажот има пасивна улога (ВЈ-4, стр. 35; ВЈ-5, стр. 38).

Само во текстот „Hugelu Nastradin“ („Сиромавиот Насрадин“) е забележана предрасуда, а тоа е приказната во која се зборува дека човекот го ценат по неговите алишта и на посиромавите им даваат понеубави јадења (*"Абе вие на облеката и правите чест, не им правите чест на луѓето кои се домаќини!"*) (ВЈ-5, стр. 56).

Во учебникот за трето одделение не беа пронајдени стереотипи или предрасуди.

Во анализираните учебници може да се забележи употреба претежно на влашки лични имиња. Треба да се нагласи дека во учебникот за четврто одделение позастапени се имиња за кои постои двоумење дали се влашки или македонски имиња (претежно со грчко потекло), додека помалку се застапени традиционални влашки имиња. На пример: *Коста, Тома, Нико, Елена, Марија* (акцент на првиот слог одназад), *Атанас, Агати*, се имиња кои се прифатени како влашки имиња, меѓутоа некои од нив се сметаат и за македонски имиња. Од друга страна, *Кустица, Калиопи, Миха, Јоргу, Крангу, Дина Кувата, Халча Барба, Маруша* се традиционални влашки имиња.

Процентуалната застапеност на автори на литературни творби, категоризирани според националната и родовата припадност, е прикажана во Табела 6. Големiot број текстови чији автори се непознати оневозможува да се добие пообјективна слика за овој критериум, бидејќи таквите дела се процентуално најзастапени (63,51%). Од текстовите чији автори се познати, убедливо доминираат оние напишани од Власи (35,14%), незначителен е процентот на светски автори (1,35%), а воопшто нема текстови напишани од македонски, албански, турски и српски автори. Веднаш паѓа в очи неусогласеноста на трите учебници во однос на доминантната национална припадност на авторите. Имено, додека во учебниците за трето и четврто одделение се најприсутни автори кои се припадници на влашката етничка заедница (42,11% и 59,26%), во учебникот за петто одделение тие се застапени само со 7, 14%, додека за најголемиот процент од текстовите авторот не е познат (92, 96%).

Уште еден интересен податок, кој е специфичен само за овие учебници, е дека женските автори се доминантно застапени во два од три учебници. Дискрепанцата во прилог на жените е особено евидентна во учебникот за четврто одделение, каде тие се автори дури на 81,25 % од текстовите.

Табела 6: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по јазик и култура на Власите

одделение	III			IV			V			Вкупно		
пол	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)
националност												
Власи	3	5	8 42,11%	3	13	16 59,26%	1	1	2 7,14%	7	19	26 35,14%
Македонци			/			/			/			/
Албанци			/			/			/			/
Турци			/			/			/			/
други	1	/	1 5,26%			/			/	1		1 1,35%
текстови без автори			10 52,63%			11 40,74%			26 92,96%			47 63,51%
Вкупно	4 44,44%	5 55,55 %	19 100%	3 18,75%	13 81,25%	27 100%	1 50%	1 50 %	28 100%	8 29,63%	19 70,37%	74 100%
	9 100%			16 100%			2 100%			27 100%		

Претставување на татковината(развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во ниту еден учебник не се вклучени текстови кои развиваат патриотски чувства, не се презентирани државните симболи на Република Македонија, ниту е нагласен мултиетничкиот состав на нејзиното население. Во овој контекст главно се вклучени текстови и илустрации кои ги прикажуваат нејзините убавини, при што најмногу се застапени градови во кои живее голем процент од влашкото население во Р. Македонија, како што се Крушево, Битола, Скопје. Во поткрепа на оваа констатација можат да послужат кусите текстови во рамките на темата *Сакана татковина* (ЈКВ-5, стр. 16 и 17).

Отвореност кон светот

Во учебникот за трето одделение нема содржини кои прикажуваат отвореност кон светот, додека во учебниците за четврто и петто одделение има малку вакви содржини. Во учебникот за четврто одделение дадена е вежба во која се претставуваат деца кои доаѓаат од различни држави - Македонија, Бугарија, Романија, Франција и Велика Британија (ЈКВ-4, стр.10). Покрај фотографијата на секое дете стои илустрација на знамето на државата од која тоа потекнува.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Културниот идентитет на Власите е во голема мера присутен во трите учебници, а е претставен преку литературното творештво, празнувањето на православните верски празници, обичаите, традиционалната кујна и носиите. Меѓутоа, недостасуваат содржини кои го претставуваат културниот идентитет на другите етнички заедници што живеат во Република Македонија.
- Во сите учебници се среќаваат содржини кои упатуваат на социјална интеракција, најчесто помеѓу Власи, а поретко помеѓу припадниците на влашката и другите заедници што живеат во Р. Македонија. Присутна е интеракција на Власи со жители на други држави во светот, најчесто од Романија. Заслужува внимание податокот дека само во овие учебници по мајчин јазик се посочени примери на семејства со мешан етнички состав, во кои се говорат и различни јазици.
- Стереотипи се присутни во однос на професиите со кои се занимаваат Власите, кои секогаш се општествено пожелни и бараат висока квалификација и образование. Исто така, се забележуваат и стереотипи по родова основа, во однос на извршувањето на домашните обврски, за кои исклучиво е задолжена жената.
- Во анализираните учебници може да се забележи употреба претежно на влашки лични имиња, со неколку исклучоци на имиња карактеристични за македонската православна популација или на интернационални имиња. Само врз основа на имињата не може да се процени националната

припадност бидејќи исти имиња се користат кај припадници на различни етнички заедници.

- Најголемиот број текстови чии автори се познати се дело на припадници на влашката етничка заедница, додека воопшто нема македонски, албански, турски и српски автори. Во учебниците по јазик и култура на Власите најголемиот број текстови се напишани од женски автори.
- Претставувањето на татковината е главно преку текстови и илустрации кои ги прикажуваат нејзините убавини, и тоа најмногу се застапени градови во кои живее голем процент од влашкото население во Р. Македонија, како што се Крушево, Битола, Скопје. Не се присутни содржини во кои се упатува на државните симболи на татковината, ниту се истакнува дека таа е татковина на припадници на различни етнички заедници.
- Отвореноста кон светот е прикажана преку прославување на празници кои се слават во целиот свет, како што е Нова Година или родендените, а забележан е само еден пример на претставување на жители на различни држави во светот и нивните државни симболи.

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА РОМИТЕ

Со анализата се опфатени три учебници по предметот јазик и култура на Ромите, кој се изучува како изборен предмет од трето до петто одделение во деветгодишното основно образование.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по јазик и култура на Ромите е претставен, пред се, културниот идентитет на Ромите. Во нив се среќаваат содржини кои се однесуваат на традиционални ромски празници: Василица, Ѓурѓовден и 8 Април- Ден на Ромите, при обработка на текстот „Bersheskere vaktija“ (Годишни времиња) (ЈКР-3,

стр. 26); Василица и Ѓурѓовден во текстот „Vasilica thaj Hederlezi (Gjurgjevdani)“ „Василица и Ѓурѓовден“, (JKP-3, стр. 36), Ѓурѓовден во стихотворбата „Alo tano daje, amaro dive“ („Дојде мамо нашиот ден“) (JKP-3, стр. 37); светскиот ден на Ромите 8 Април во текстот „8-to April“ („8ми Април“) (JKP-5, стр.50). Во еден дел од текстот „E romengiri istorija thaj olengiri chib“ („Историја и јазик на Ромите“) се спомнува дека Ромите христијани ги слават празниците Божиќ и Василица, а Ромите муслимани Бајрам и Рамазан (JKP-5, стр.71-74).

Во неколку текстови се зборува за историјата и потеклото на Ромите: „O bijanipe e Romengoro“ („Раѓањето на Ромите“) (JKP-3, стр.76,77); „Istoriја thaj kultura e Romengiri“ („Историја и култура на Ромите“), во кој се објаснува миграцијата на Ромите од Европа до Балканот и Македонија (JKP-4, стр.66-68); „E romengiri istorija thaj olengiri chib“ („Историја и јазик на Ромите“) (JKP-5, стр.71-74). Историјата на Ромите и нивниот долг пат попатен со музика се опејува во стихотворбата „Romano vordon“ („Ромска кола“) (JKP-5, стр.5), како и преку неколку стихотворби (JKP-3, стр.78-82; JKP-5, стр. 45). Во еден пример од граматика се споменуваат историските ликови Брака Рамиз и Хамид (JKP-3, стр.43).

Музичката култура на Ромите е претставена преку неколку ромски песни и игри кои се спомнуваат во темата „Romane gilja thaj kjeliba“ („Ромски песни и игри“) (JKP-3, стр.84) и во текстот „O folklor e romengo“ („Ромскиот фолклор“) (JKP-4, стр.69-73), како и преку музички инструменти кои се познати кај Ромите и чие користење претставува традиција на ромските свадби: зурла, тапан, дајре, тарабука, виолина (JKP-3, стр. 83; JKP-4, стр.69-73). Во еден од учебниците се прикажани илустрации на тапан и зурла кои се именувани како народни инструменти („Miletikane instrumentija“ („Народни инструменти“), JKP-4, стр.70). Споменатите инструменти се наведуваат исклучиво во контекст на ромскиот фолклор и традиција, иако ја отсликуваат традицијата и на другите етнички заедници во Македонија.

На две илустрации се претставени шалварите како традиционална ромска носија: покрај ромските песни и игри претставени во темата „Romane gilja thaj kjeliba“ („Ромски песни и игри“) (JKP-3, стр.84) и при обработката на стихотворбата „Bijav“ („Свадба“) како свадбена облека (JKP-4, стр.33).

Во сите три учебници се присутни и содржини кои се однесуваат на традиционални ромски занаети и професии. Во два се дадени објаснувања за нив („O folklor e romengo“, ЈКР-4, стр.69-73; „Kovachija“ („Ковачи“), ЈКР-5, стр.75; „E Roma kotari Makedonija“ („Ромите од Македонија“), ЈКР-5, стр.29), а во еден се присутни илустрации на калаџија, плетач на корпи, изработувач на дрвени лажици (ЈКР-3, стр.85).

Споменатите празници, музички инструменти и традиционална облека кај Ромите се наведуваат исклучиво во контекст на ромскиот фолклор и традиција, иако тие се обележје на културниот идентитет и на други етнички заедници кои живеат во Македонија.

Единствени текстови во кој е претставен културниот идентитет на другите се стихотворбите: „Lachisii Makedonija“ („Убава е Македонија“), во која се спомнува Илинденското востание и историските ликови Гоце Делчев, Даме Груев и Питу Гули, при посета на ученици на градот Крушево (ЈКР-5, стр.9). и „Ohrid“ во која се спомнуваат црквата Св. Софија и манастирот Св. Наум, како и Климент, Наум Охридски и Глигор Прличев (ЈКР-4, стр.23). Лик од историјата на македонскиот народ (Мирче Ацев) се споменува и во примерите за употреба на голема и мала буква (ЈКР-3, стр. 43).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во два учебника се среќава само по еден пример кој прикажува дружење меѓу деца од различни етнички заедници: во текстот „O avgo sikljovimaskoro dive“ („По училишниот ден“), Зоран, Муарем и Сафет се чекаат во училишниот двор и заедно влегуваат во училиште (ЈКР-3, стр. 32); во текстот „Kjeriba lafi basho palonilaj (tomna)“ („Разговор за есента“) учениците Есмералда, Судахан, Зоран и Фатима разговараат за есента во училишниот двор (ЈКР-4, стр 26). Со оглед на тоа што и во двата текста се споменува името Зоран кое се користи и меѓу ромската популација, сепак, останува отворено прашањето дали станува зборува за интеракција меѓу истите или различните. Истата дилема се однесува и на текстот „Amalipe“ („Другарство“) во кој е претставено другарувањето на Зоран и Петар во

училишната клупа (JKP-5, стр.39). И во овој случај интеракцијата може да се однесува како на деца од македонска националност, така и на деца со различна етничка припадност.

Во учебникот за петто одделение се присутни два примери на интеракција, текстот „Amari staja“ („Нашата училница“) во кој учениците Есмералда, Зоран, Елена и Исмет си ги распределуваат работните обврски во училницата (JKP-5, стр.21) и стихотворбата „ Amalina“ („Другарки“) во која е претставено дружењето меѓу Атиџе, Дрита и Јана (JKP-5, стр.46). Во истиот учебник се среќава и текстот „Amari lachi Shutka“ („Нашата убава Шутка“), во кој Шутка е претставена како мултиетничка општина во која заедно живеат Роми, Македонци, Албанци, Бошњаци и др. (JKP-5, стр.12). Соживотот со другите етнички заедници (Власи, Албанци, Македонци, Срби) се спомнува и во текстот „Istorija thaj kultura e Romengiri“ („Историја и култура на ромите“) (JKP-4, стр.66-68).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори

Во учебниците се најмногу застапени личните имиња кои се карактеристични за Ромите (Елвис, Мурат, Сенат, Хуснија, Ферида, Муарем, Мевче, Есмералда, Атиџе). Сепак, треба да се има предвид дека некои од имињата кои се идентификуваат како ромски ги користат и припадниците на другите етнички заедници (Сузана, Зоран, Муарем, Атиџе, Мурат, Трајко). Затоа, не секогаш е можно да се направи јасна дистинкција на личните имиња врз етничка основа.

Во учебниците се присутни мал број творби на автори од различните етнички заедници кои живеат во Македонија, како и од автори од другите земји во светот. Состојбата е претставена на табелата 7:

Табела 7: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по јазик и култура на Ромите

одделение	III			IV			V			Вкупно		
<i>пол</i> <i>националност</i>	М	Ж	вк. %	м	Ж	вк. %	м	ж	вк. %	М	ж	вк. %
Роми	5	/	5 6,02%	5	1	6 8,45%	2	/	2 3,27%	12	1	13 6,04%
Македонци	6	/	6 7,22%	4	/	4 5,63%	2	/	2 3,27%	12	/	12 5,58%
Албанци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	0
Турци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	0
Срби	1	/	1 1,2%	/	/	/	1	/	1 1,64%	2	/	2 0,93%
Други	1	/	1 1,2%	3	/	3 4,22%	1	/	1 1,64%	5	/	5 2,32%
текстови без автори			70 84,34%			58 81,7%			55 90,18%			183 85,11%
Вкупно	13 100%	/	83	12 92,3%	1 7,69%	71	6 100%	/	61	31 96,87%	1 3,12%	215
	13 100%		100%	13 100%		100%	6 100%		100%	32 100%		100%

Евидентно е дека најголем дел од текстовите кои ги содржат учебниците се без автори (85,11%). Застапеноста на ромски и македонски автори е приближно иста (6,05%, 5,58%), срски автори има само двајца (0,93%), а странските автори се застапени со петмина (2,32%). Застапеноста на машките автори е речиси апсолутна, само една жена Ромка е присутна како автор во учебникот за четврто одделение.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во содржините на учебниците по јазик и култура на Ромите, Република Македонија не е претставена како мултиетничка држава. На една илустрација е прикажана картата на РМ (ЈКР-3, стр.73), а во неколку стихотворби, главно, се претставени нејзините убавини: „Ov sasti tuke Makedonijo“ (“Биди здрава Македонијо”) (ЈКР-3, стр.74), „Ohrid“ (ЈКР-4, стр. 23), „O Vardari“ („За Вардар“) (ЈКР-4, стр. 24), „Makedonijo“ (ЈКР-4, стр. 31, ЈКР-5, стр.47), „Mo bijando than“ (“Моето

родно место”) (ЈКР-5, стр.43). Во текстот „Baro dive“ (“Голем ден”) се зборува за значењето на празникот „11 Октомври“, преку раскажувањето на стариот Сали за неговите партизански денови (ЈКР-4, стр.38).

Отвореност кон светот

Незначителна е застапеноста на содржини во кои се идентификува отвореноста кон светот. Тоа се само два текста кои се однесуваат на одбележувањето на меѓународни празници: во текстот „Bahtalo 8 mart daje“ (“Среќен 8. Март мамо”) се опишува значењето на меѓународниот празник на жената 8 Март (ЈКР-3, стр. 11), а во текстот „8-to April“ (“8ми Април”) станува збор за Ромите во светот (ЈКР-5, стр.50).

Во два примери од граматика се среќаваат имиња на странски автор и негово дело (Гогољ и Тарас Буљба, ЈКР-3, стр. 42), а во еден пример и во текст за потеклото и преселбата на Ромите се спомнува историски лик (Александар Македонски, ЈКР-3, стр. 43; ЈКР-4, стр.66). Во учебниците се присутни неколку творби од странски автори (Лав Толстој, ЈКР-4; Ханс Кристијан Андерсен, Езоп, Отон Жупанчич, ЈКР-5).

При обработката на темата *Istoriја thaj kultura e Romengiri* (“Историја и култура на Ромите”) (ЈКР-4, стр.66) во неколку наврати само се спомнува светот како поим, а информациите се придружени со илустрации на карта од светот. Во текстот „E naturakere sikavipe“ (“Природните убавини”) (ЈКР-3, стр.14) се прави споредба меѓу одделни краеве во светот во однос на климата.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по јазик и култура на Ромите доминантно е претставувањето на културниот идентитет на Ромите, преку текстови и илустрации кои се однесуваат на традиционални ромски празници, песни, игри, музички

инструменти и облека, како и на историјата и потеклото на Ромите. Само во две творби и еден пример од граматика се дадени ликови од историјата на македонскиот народ. Културните обележја на другите етнички заедници во Македонија не се претставени.

- Само во два текста се споменува соживотот на припадници од различни етнички заедници. Мал број примери прикажуваат дружење меѓу деца кои би можеле да бидат од различни етнички заедници, иако со оглед на прифатеноста на исти лични имиња кај различни етникуми, би можело да стане збор и за интеракција меѓу „исти“, а не меѓу различни.
- Во учебниците не се забележани стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Најголем број од користените лични имиња се карактеристични за Ромите, мал број за Македонците, а лични имиња кои се својствени за другите етнички заедници не се застапени.
- Мал е бројот на авторски текстови во учебниците. Од нив, ромските и македонските автори се со речиси подеднаква застапеност, повеќе од двојно помала застапеност имаат странските автори. Од другите етнички заедници, присутни се само незначителен процент на српски автори. Речиси сите автори се припадници на машкиот пол.
- Татковината е претставена, пред се, преку неколку поетски творби во кои се опеваат нејзините убавини. Отсуствуваат содржини кои ја претставуваат Македонија како мултикултурна заедница.
- Отвореноста кон светот е многу малку изразена и е претставена преку незначителен број примери на меѓународни празници, странски автори и историски личности.

ОПШТЕСТВО

Во анализата се вклучени два учебници по предметот општество, кои се користат во наставата во четврто и петто одделение, и еден прирачник по

општество за наставниците кои изведуваат настава во I, II, и III одделение на деветгодишното основно образование. Учебниците се достапни на четирите наставни јазици (македонски, албански, турски и српски), така што нивниот вкупен број изнесува 8, а прирачникот е достапен на македонски и на албански јазик. (Прилог 1). Анализата е направена на учебниците и прирачниците на сите наставни јазици со цел да се утврди адекватноста на преводите и нивното прилагодување.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во прирачникот по општество на македонски јазик културниот идентитет е претставен преку историски ликови од подалечното и поблиското минато во рамките на темата *Мојот крај има минато*. Предвидена е истражувачка активност со учениците, кои треба да донесат слики, текстови или куси извештаи од разговор со возрасен во семејството, поврзани со значењето на Александар Македонски, Крали Марко, Гоце Делчев и херои од НОБ. Во прилог се дадени слики на Кирил и Методиј, Гоце Делчев, Александар Македонски, Кочо Рацин и Крали Марко (О/П-1-3мј, стр.75). Во прирачникот на албански јазик се прикажани сликите на Кирил и Методиј, Скендербег, Гоце Делчев, Александар Македонски и Наим Фрашери (О/П-1-3ај, стр.75). Со оглед на тоа, може да се заклучи дека албанската верзија на прирачникот повеќе ја одразува мултикултурната реалност во РМ.

Започнувајќи од Антиката и владеењето на Александар III Македонски, преку Средниот век и создавањето на глаголицата на св. Кирил и Методиј и кирилицата на Климент и Наум, Османлиското владеење и подемот на револуционерите, новонастанатите промени со Балканските и двете Светски војни, па се до создавањето на современата македонска држава со нејзинот прв претседател Методија Андонов-Ченто, се опишува историското минато на Македонија и на македонскиот народ (О-5 мј, стр. 18-27). На овие страни запишани се најважните настани од македонската историја и најважните личности од истата. Во темата *Периодизација на македонското минато* има два примери со кои се укажува дека во борбата за слобода на Македонија не учествувале само

Македонците, туку и припадници на други етнички заедници. Во првиот стои: "*Во борбите за слобода (од ропството на Турците-Османлии), освен Македонците, зеле учество и Албанците, Турците и Власите*" (0-5мј, стр.21), а во вториот се набројуваат народни херои од македонска и албанска националност: Страшо Пинџур, Мирче Ацев, Ибе Паликуќа, Вера Циривири-Трена, Кузман Јосифовски-Питу, Лиман Каба, Цветан Димов, Бајрам Шабани и др. (0-5мј, стр. 23).

Во тематската единица *Културното наследство на тлото на Република Македонија*, од учениците се бара да ги разгледаат фотографиите на кои се прикажани скопската Стара чаршија, скопското Кале, Самуиловата тврдина, Шарената џамија, Галичник и Охрид, да кажат што од наведеното препознаваат и дали посетиле некој од нив, како и да набројат други споменици на културата (0-5мј, стр.70). Во рамките на истата тема, учениците добиваат информации за повеќе археолошки локалитети, мозаици, скулптури од Хераклеја, Лихнидос, Скупи, Стоби и Кокино. Освен оваа содржина, учебникот нуди и други тематски единици, како на пример *Споменици на културата*, во која се прикажани фотографии од фрески (Фрескописот на Лесновскиот Манастир, Оплакувањето на Христос и икона на св. Богородица), копаничарство (Свети Спас- колективен автопортрет, Бигорски дрворез), цркви (св. Ѓорѓија-Штип, св. Пантелејмон- Нерези), музеи (Музеј на град Охрид), мостови (Камени мост- Скопје, Мост Кратово), џамии (Шарена Џамија), анови (Куршумли ан), Арабати Баба- теќе, амами (Чифте амам,) охридска архитектура. (0-5мј, стр. 73-75). Прикажани се илустрации и фотографии од народен вез, народни носии (македонска и албанска) и охридскиот бисер (0-5мј, стр.75). Македонска, албанска, турска и ромска народна носија се прикажани и во поглавјето *Етничка структура* (0-5мј, стр. 33).

Во поглавјето *Религиите и верските институции* дадени се информации за основните постулати на христијанската и исламската религија. Преку фотографии прикажани се верските објекти на религиите кои се практикуваат во Република Македонија: Соборниот архиепископски храм, џамија, католичка црква, синагога, евангелиско-методистичка црква и светите книги Библија и Куран. (0-5мј, стр. 43 и 44).

Мултикултурниот карактер на државата најексплицитно е претставен во темата *Македонија-Мултикултурна ризница*, каде се објаснува дека Македонија е

земја во која живеат повеќе култури и припадници на христијанската религија и исламот. Се поучува за фолклорот, занаетите карактеристични за овие простори, обичаите и народните носии како значаен дел од македонската култура (О-5мј, стр. 76). Во учебникот на албански јазик истата тема е обработена преку македонскиот фолкор и се поставуваат следниве прашања: *"Дали знаеш некоја народна македонска песна?; Кои се карактеристичните македонски инструменти?; Направи споредба на сличностите и разликите на македонскиот народен мелос со народниот мелос на другите етнички заедници"*. Се забележува дека горенаведената содржина во македонската верзија има значителни корекции, како на пример: *"Фолклорот преку песните ја опева судбината на народот што живеел во Македонија; Дали знаеш некоја народна песна? Кои се карактеристични народни инструменти?"*(О-5 мј, стр.76). Во македонската и српската верзија на учебникот, се забележува формулација на прашањата како што е посочено, додека пак во учебниците на турски и албански јазик се потенцира *македонска песна, македонски инструменти*.

Еден пример кој илустрира етноцентричност на учебниците е присутен во темата *Брачен живот и брачни улоги*. Во учебникот на македонски јазик се укажува дека бракот може да биде склучен со регистрација во матична книга и/или со венчавање во црква (О-4мј, стр.18), додека во албанската верзија стои дека бракот може да биде склучен со регистрација во матична книга и/или со венчавање со оца (О-4ај, стр.18). Во двата примери се споменува религиозниот аспект на венчавањето само од позиција на сопствената конфесионална определба, наместо во двата учебника да стојат двете можности, со што би се потенцирал мултикултурниот карактер на нашата земја.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во повеќе содржини во учебниците по општество се упатува на почитување, соработка, другарување, грижа за другиот, иако поретко се нагласуваат меѓуетничките релации. Во прирачникот, при обработката на темата *Јас и ти, ние и вие*, наставникот се упатува да им укаже на учениците од III одд дека сите

припаѓаме на некои заедници ("... живееме во иста зграда или улица и сме соседи, живееме во еден град и сме сограѓани, живееме во Република Македонија и сите сме државјани на Република Македонија...") (О/П-1-3, стр.55).

Потоа од нив се бара да смислат три активности кои би ги направиле во заедницата за да помогнат во градењето на меѓусебните односи. Во темата *Почитување на разликите* се поттикнува дружењето меѓу децата со различен пол (О/П-1-3, стр.58), а во рамките на темата *Како е организирано моето одделение* на учениците им се даваат насоки како да соработуваат со соучениците (*сослушај го другарчето, почитувај го неговото мислење, зборувај ја вистината и сл.*) (О/П-1-3, стр.61).

Во учебникот за четврто одделение учениците се поучуваат како функционира тимот и кои се бенефитите од тимска работа, но нема наведено пример или тимски состав кој зборува за интеракција меѓу различните (О-4, стр.5). Во учебникот за петто одделение, во тематските единици *Личниот и групниот живот, Социјализација на личноста во групата, Фактори на социјализацијата, Правила на однесување во средината и исполнување на должностите, Конфликтот и неговото решавање, Правата на децата како човекови права*, постојат содржини коишто генерално промовираат социјализација, потреба од групна соработка, почитување на правата итн, но без конкретни примери или илустрации преку кои би се воочила интеракција помеѓу различните (О-5).

Експлицитен пример преку кој учениците учат да ги препознаваат и почитуваат разликите меѓу етникумите и се стимулираат да размислуваат во насока на нивно прифаќање преку сопствените искуства, се среќава во темата *Демократскиот живот во општината*. Од учениците се бара да одговорат на следниве прашања: *По што се разликуваат луѓето во твојата локална заедница? На кој народ/националност ти припаѓаш? На кој јазик зборувааш во училиште? На кој јазик зборувате дома? Зошто е важно сите луѓе во твојата локална заедница да бидат рамноправни? Како жителите во твојата општина ја остваруваат рамноправноста? Дали ги прифаќаш и почитуваш разликите меѓу луѓето и напиши пример за твоето прифаќање и почитување* (О-4, стр. 79).

Уште еден пример каде што јасно е истакната интеракцијата меѓу етникумите е темата *Радио, телевизија, интернет* во учебникот за четврто одделение. Во делот на истражувачките активности, учениците треба да

анкетираат 50 испитаници од сите возрасти и сите етнички групи за најгледан ТВ канал. Во табела се дадени ТВ-каналите кои емитуваат програма на македонски, албански и ромски јазик: МТВ, А1, Сител, Канал 5, Телма, Алсат и БТР (О- 4мј, стр. 28). Понатаму, се бара да се направи анкета за најчитан дневен весник, и во дадената табела, освен македонските весници Вечер, Вест, Време, Утрински, Дневник, е вклучен и албанскиот дневен весник Коха.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Позитивен пример за активност со учениците во функција на надминување на родовите стереотипи во однос на професиите е даден во прирачникот по општество во темата *Занимања/професии* (О/П-1-3).

За разлика од тоа, во учебниците се вклучени содржини кои имплицитно може да влијаат на создавањето искривена слика за некои концепти и феномени, било заради невешто избраните примери, или заради несоодветните и неприлагодени преводи. Како илустрација на првото може да се посочи извадокот од драмата „Чорбаџи Теодос“, во кој, со намера да се претстават карактеристиките на мажот и жената некогаш, се спомнува девојката Стојанка, за која Теодос вели: „Стојанка-селско име. Најди де в календар име Стојанка. После црна е...А и каква може да биде девојка од таква кука? Татко и е самарџија. Со него ли да се засватам? “.....(О-4мј, стр.14). Според овој кус извадок, учениците треба со помош на техниката Венов дијаграм да ги определат посебните и заедничките карактеристики на мажот и на жената. На таа возраст учениците немаат можност да ја прочитаат целата драма, со цел да добијат целосен увид во контекстот, периодот во кој е создадена. За жал, добиваат на увид извадок којшто може да биде извор на стереотипи и етикетирање ако јасно не се осуди наведеното размислување на главниот лик.

Во тематска единица *Видови семејства*, стои следново: „Во последно време значително се зголеми бројот на еднородителските семејства. Тоа се семејства каде што децата живеат со еден родител поради нивно несогласување“(О- 4 мј, стр.10). Ваквата информација стереотипно ги поврзува еднородителските

семејства со семејства каде дошло до развод (што, истовремено, не значи и дека родителите по разводот нужно имаат нарушени односи). Исто така, семејството може да биде со еден родител и поради други причини, како на пр. починат сопружник, одлука да се одгледува дете без да се живее со партнер итн.

Како илустрација на неприлагоден превод од македонски на албански и турски јазик може да се посочи една содржина во темата *Семеен живот*, во која се вели: *„Покрај крвното сродство, постојат и: сродство што настанува со склучување на брак; сродство што настанува со посвојување; духовно сродство (кумство, побратимство, сродство по млеко); Дали си во духовно сродство со некого и во какво? ”* (О- 4, стр. 8). Изнесените информации се базирани на стереотипни претпоставки дека секое дете е родено во семејство, како и дека најверојатно има воспоставено духовно сродство со некого. Содржината е буквално преведена на албански и турски јазик, каде што за најголем број ученици кумството нема идентично значење како кај повеќето ученици коишто се Македонци по националност. Воедно, не значи дека сите Македонци или припадници на христијанската вероисповед имаат кум, односно се крстени, а истото дополнително се потенцира со последното прашање во гореневедениот пример, односно ќе доведе некои ученици во ситуација да немаат конкретен одговор.

Пронајдена е разлика во формулацијата со која се дефинираат поимите *етнички заедници* и *народ* во учебниците на македонски, српски и турски наставен јазик наспроти нивното дефинирање во учебникот на албански наставен јазик. Во О-5мј, О-5сј и О-5тј, стр. 33 пишува: *"Во Република Македонија живеат македонскиот народ како и делови од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и др. Деловите на другите народи кои што живеат во Македонија се етнички заедници."* Додека во О-5ај стои: *"Во Република Македонија живеат македонскиот народ, албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ итн. Другите народи кои живеат во Македонија се етнички заедници."*

Уште еден пример за недоследно преведување, со што кај учениците кои говорат различни јазици се создава основа за различно разбирање на исти

концепти, е најден во учебникот за петто одделение. Во македонската верзија стои: *"Татковината е наследство, а истовремено и состојба на поседување на земја, територија, духовни вредности и содржини кои ја сочинуваат културата на **еден народ**"* (О-5мј, стр.7). Наведената дефиниција прејудиира дека татковината му припаѓа само на еден народ т.е таквиот пристап има етноцентричен карактер. При преводот на албански јазик стои ... *"територија, духовни вредности и содржини кои ја сочинуваат културата на **една земја**"*(О-5ај, стр.7).

Лични имиња и автори

Личните имиња употребени во текстовите во учебниците по општество ја одразуваат националната и конфесионалната припадност на најголемиот дел од популацијата за која учебникот е наменет. Ако станува збор за учебник на македонски јазик, се користат имиња карактеристични за Македонците: Мила, Марко, Дарко и Никола (О-4мј, стр. 24), Никола од Влае и Марко од Капиштец, односно семејство Стојановски (О-4 мј, стр.34), Марија, Филип, Тео, Милица, Дарко, Јана, Мила, Огнен (О-4 мј, стр. 39).

Во истите текстови и задачи во учебникот на албански јазик, се користат исклучиво албански имиња: Висар, Дардан, Миранда и Фитим (О-4ај, стр. 24), Фатон од Бутел 1 и Генц од Чаир, односно семејство Сулејмани (О-4ај, стр.34), Фатим, Вулнет, Мерита, Јетмир, Мирјета, Улбер, Мируше, Дашмир (О-4ај, стр. 39).

Единствен авторски текст е извадокот од драмата "Чорбаџи Теодос" од македонскиот автор Васил Иљоски. (О- 4, стр.14)

Во учебникот за петто одделение се спомнуваат голем број историски ликови и значајни личности од културата како: Владо Малевски, Тодор Скаловски, Гоце Делчев, Питу Гули, Даме Груев, Јане Сандански, Александар Македонски, Филип II Македонски, Св. Кирил и Методиј, св. Климент и св.Наум, цар Самуил, ајдут Карпош, бискуп Пјетер Богдани, Ѓорче Петров, Никола Карев, Пере Тошев, Страшо Пинџур, Мирче Ацев, Ибе Паликуќа, Вера Циривири-Трена, Кузман Јосифовски-Питу, Лиман Каба, Цветан Димов, Бајрам Шабани, Неџат Аголи, Методија Андонов-Ченто, Виктор Иго, Бетовен. Од вкупно 30 ликови од историјата и културата, 22

(73,33%) се Македонци, 5 (16,67%) се Албанци, 1 (3,33%) е Влав и 2 (6,67%) се светски познати писател и композитор. Истите личности се наведени во учебниците на сите наставни јазици.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците и прирачникот по општество во голема мера е присутно претставувањето на татковината преку текстови и слики. Во прирачникот, при обработката на наставните теми *Мојата татковина*, со учениците од I одделение, и темата *Македонија –мојата татковина*, со учениците од II одделение, поставени се цели и активности преку кои тие се запознаваат со симболите на Република Македонија и нивното значење, и се поттикнуваат да развиваат љубов и чувството на припадност кон својата татковина (О/П-1-3, стр.25, 41). Во прилог е даден текст како Теодора ја опишала љубовта кон својата татковина. ("*Мојата татковина се вика Република Македонија. Таа е малечка, но во неа има место за сите што ја сакаат. Татковината е мојот сакан дом. Тука се родив јас, мојот татко, мојата мајка и дедо ми тука се родил*") (О/П-1-3, стр. 41). И во учебникот за петто одделение е вклучена цела тема со наслов *Нашата татковина - Република Македонија*, во чии рамки се поучува што претставува татковината, претставени се химната, грбот, знамето и географската карта на Република Македонија (О-5, стр. 6,7,8,10). Истата е надополнета со слики на Скопје како главен град на Републиката. Во тематската единица *Работа, вработување, денари, трговија*, на илустрација е претставена домашната парична единица- денар. (О-4, стр.74).

Доста содржини се посветени и на природните убавини, туризмот и културниот живот во РМ. Во тематската единица *Природните фактори и животот во населбата*, со фотографии се претставени: највисоката планина во источна Македонија, највисоката планина во јужна Македонија, највисокиот врв и најголемата котлина во РМ (О- 4, стр. 43 и 44). Во рамки на темата *Живеалишта и населби*, на географски карти е претставена Република Македонија и на учениците им се задаваат задачи да ги пронајдат и обележат на картите езерата, реките,

планините и градовите (О-4мј, стр. 52, 53, 54). Во учебникот за петто одделение прикажани се езерата, бањите, реките, планините, рамнините, ендемските растенија и ретките животински видови, а содржините се надополнети со фотографии. (О-5, стр. 5-17). Содржините во темата *Туризмот во РМ* ги претставуваат природните убавини во земјата, туристичките дестинации, автентичната архитектура и археолошките локалитети. Дадени се базични информации за градот Охрид (како град под заштита на УНЕСКО), Мавровското Езеро, Галичник, Клисурата Матка. Со фотографии се претставени Охрид и Охридското Езеро, Маврово, Галичка свадба, езерото Матка и Крушево-етноград (О-5, стр. 38 и 39).

Отвореност кон светот

Во прирачникот по општество отвореноста кон светот е застапена преку содржини со кои учениците се запознаваат со универзалните детски права. При обработката на темите *Права и одговорности* со учениците од I одделение и *Моите права и должности* со учениците од II одделение, **тие** се поучуваат какви права и одговорности имаат децата („Децата имаат право на училиште и образование. Секое дете има право на слободно време и игра. Децата имаат право да се здружуваат и да соработуваат“) (О/П-1-3, стр. 35) и се запознаваат со службите и лицата кои се ги заштитуваат детските права. За остварување на овие цели, во прирачникот се дадени насоки и линкови за прегледување на цртани филмови за правата на децата кои се изготвени од страна на УНИЦЕФ. Слично, во учебникот за петто одделение претставена е Универзалната декларација и членови од Конвенцијата за правата на детето (О-5, стр. 64).

Во тематската единица *Местоположба и природни особености на РМ*, прикажана е картата на Европа и картата на Балканскиот полуостров, со цел да се увиди местоположбата на РМ во однос на балканските земји (О-5, стр. 14, 85). Понатаму, дадени се информации за Европската Унија, заедно со знамињата на државите членки на Унијата, нејзините симболи (знаме, химна, мото и валута) и фотографии на зградите на Советот на ЕУ и Европскиот Парламент во Брисел (О-5, стр. 86,87, 88).

Основните проблеми во светот и Република Македонија е тема во која се обработуваат актуелните светски случувања како глобализација, еколошки проблеми, заштита на животната средина, заштеда и нови извори на енергија, транспортни системи, технолошки новини и развој на информатичката технологија (О-5, стр.93-100). Преку овие содржини учениците се во тек со глобалните трендови и состојбата во Република Македонија во однос на овие прашања.

Друг аспект од отвореноста кон светот е иселеништвото и миграциските процеси. Овие прашања се разработени во темите *Иселеништвото од Република Македонија во светот* и *Странците во Република Македонија*. Првата ги изучува миграциите, причините за миграции, дејностите на иселеничките организации и сл. (О-5 мј, стр.79, 80 и 81), а втората објаснува што е странец, странство, кои се причините за престој на странците во РМ и сл. (О-5, стр. 82 и 83).

Поврзаноста на РМ со светот е потенцирана и преку меѓународни манифестации од областа на културата, кои традиционално се одржуваат во некои градови кај нас, како што се Струшките вечери на поезијата, Охридско лето, филмскиот фестивал Браќа Манаки (О-5, стр. 42).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Учебниците и прирачникот по општество содржат текстови и илустрации кои ја одразуваат мултикултурната реалност во Република Македонија, што е особено евидентно во учебникот за петто одделение преку темите *Македонија-Мултикултурна ризница*, *Нашата татковина Република Македонија*, *Личности во групата и општеството* и *Република Македонија во светот*. Дадени се информации за етничката структура на РМ, христијанската и муслиманската

религија и верските објекти на религиите кои се практикуваат кај нас, спомениците на културата во различни делови на РМ кои датираат од различни периоди.

- Иако социјалната интеракција е обработена во рамките на повеќе теми, само во два примери е јасно истакнато дека станува збор за меѓукултурни релации.
- Во учебниците по општество се вклучени содржини кои може да влијаат на создавањето искривена слика за некои концепти, феномени и настани, било заради невешто избраните примери, или заради несоодветните и неприлагодени преводи од еден на друг наставен јазик. Позитивен пример за надминување на родовите стереотипи во однос на професиите е даден во прирачникот по општество во темата *Занимања/професии*.
- Кои лични имиња ќе се користат во текстовите во учебниците е детерминирано од јазикот на кој учебникот е напишан. Нема примери на група ликови со мешан етнички состав. Од историските ликови и значајни личности од културата, најзастапени се Македонците (73,33%), па Албанците (16,67%), а најмалку Власите (3,33%).
- Во учебниците и прирачникот по општество е посветено доволно внимание на претставувањето на татковината, како во насока на развивање патриотизам, така и во насока на запознавање со нејзините природни убавини и споменици на културата.
- Отвореноста кон светот е претставена од повеќе аспекти, почнувајќи од универзалните права на децата, преку местоположбата на РМ на Балканот и во Европа, основни информации за Европската Унија, запознавање со глобалните светски трендови и проблеми, па се до прашањата поврзани со миграциските процеси и иселеништвото.
- Компаративната анализа на учебниците на сите наставни јазици покажа дека македонската верзија е речиси буквално преведена на турски и српски јазик, додека во учебниците на албански јазик се присутни некакви адаптации, кои се споменати во анализата.

ЛИКОВНО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата се вклучени два учебника по ликовно образование на македонски, албански, турски и српски јазик, кои се користат во четврто и петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог бр. 1)

Културен идентитет

Во двата учебника по ликовно образование е претставен културниот идентитет на македонскиот народ преку илустративен материјал кој се однесува на уметнички дела создадени од македонски уметници, како и на градби и верски објекти кои се карактеристични за Македонците. Така, прикажани се три примери на македонски народен вез (ЛО-4, стр.30-31, 76; ЛО-5, стр. 32); три фрески од македонски цркви (од црквата во Нерези,, ЛО-4, стр. 9, 61; ЛО-5, стр. 9; од црква од Малешево, ЛО-5, стр. 65); неколку икони на светители (ЛО-4, стр. 25, 42, 61; ЛО-5, стр.44, 65); иконостас од две цркви (Св. Димитрие – Битола, ЛО-4, стр. 71; Св. Спас, ЛО-5, стр. 72), мозаик од Хераклеа (ЛО-5, стр. 64). Ликовниот елемент *пропорција* се илустрира со слика на манастирот Св. Јоаким Осоговски (ЛО-4, стр.39) и на Македонска куќа (ЛО-5, стр. 40), *балансот* е претставен со слика на црквата во Старо Нагоричане (ЛО-4, стр.34). Претставени се и три скулптури (на Св. Кирил и Методиј (ЛО-4, стр. 75; ЛО-5, стр.73) и на Големата мајка (ЛО-5, стр. 9). При обработката на темата *Дизајн и визуелни комуникации* се прикажани примери на плакат и списание на македонски јазик (ЛО-4, стр. 76, 77 ; ЛО-5, стр. 81-83). Во делот *Галерија* со поднаслов Македонски уметници се претставени 12 слики на 12 автори од македонска националност. (ЛО-4, стр.78,79).

Во учебниците отсутствуют ликовни творби и уметници од другите етнички заедници во Македонија. Единствен пример со кој е претставена уметноста на другите е сликата „Исламска уметност“, со која се илустрира објаснувањето на ликовниот елемент *ритам* (ЛО-4, стр.31).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во текстовите и илустрациите во учебниците не се среќаваат примери на интеракција меѓу припадници на различни култури.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се забележани содржини кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Автори на уметнички творби

Учебниците по ликовно образование се богато илустрирани со слики и цртежи од поголем број на ликовни уметници. Некои автори се повторуваат во различни тематски целини, но се претставени со различни уметнички дела. Застапеноста на уметниците според национална и родова припадност е претставена на Табела 8 :

Табела 8 : Застапеност на уметниците според национална и родова припадност во учебниците по ликовно образование

Одделение	IV			V			Вкупно		
<i>Пол</i>	м	ж	вк. %	м	ж	вк. %	м	ж	вк. %
<i>Националност</i>									
Македонци	56	3	59 21,29%	45	5	50 15,77%	101	8	109 18,35%
Албанци	3	1	4	4	/	4	7	1	8

			1,44%			1,26%			1,34%
Турци	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Срби	8	/	8 2,88%	1	/	1 0,31%	9	/	9 1,51%
Роми	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Други	75	/	75 27,07%	127	7	134 42,27%	202	7	209 35,18%
анонимни уметнички творби			131 47,29%			128 40,37%			259 43,6%
Вкупно	142 97,26%	4 2,73%	277 100%	177 93,65%	12 6.34%	317 100%	319 95,22%	16 4,77%	594 100%
	146 100%			189 100%			335 100%		

Податоците покажуваат дека со најголем процент (35,18%) се застапени странските уметници, македонските се скоро половина помалку (18,35%), а бројот на албанските и српските автори е многу мал (1,34%, 1,51%). Бројот на машки автори е значително поголем (95,22%) од оној на женските (4,77%)

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по ликовно образование отсуствуваат содржини кои ја прикажуваат Македонија како мултиетничка и мултикултурна држава. Дадени се само две илустрации на македонското знаме како државен симбол (ЛО-4, стр.76; ЛО-5, стр.83), еден плакат со македонското знаме по повод 100-годишнината од независноста на Република Македонија (1903-2003), а во содржината *обликување* е дадена фотографија на објектот Македониум во Крушево (ЛО-4, стр.72).

Отвореност кон светот

Учебниците се илустрирани со голем број фотографии на странски уметнички дела. Тие прикажуваат скулптури (ЛО-4, стр.9, 48, 70, 74; ЛО-5, стр.72, 73,74), композиции и цртежи (ЛО-4, стр. 52, 73; ЛО-5, стр. 13, 45, 50); фрески (ЛО-4, стр. 25); релјефи (ЛО-4, стр. 70; ЛО-5, стр.72); теракоти (ЛО-4, стр. 71; ЛО-5, стр.51). Со фотографии се претставени и неколку верски објекти (ЛО-4, стр. 38; ЛО-5, 36, 41); еден град од друга држава (ЛО-4, стр. 26), една стара мапа (ЛО-4, стр.12); еден саркофаг (ЛО-5, стр.79) и едно лого (ЛО-4, стр. 77).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Учебниците по ликовно образование немаат интеркултурна димензија. Речиси исклучиво е претставен културниот идентитет на македонскиот народ, преку илустрации и информации кои се однесуваат на дела од македонската ликовна уметност. Културата на другите етнички заедници не е застапена.
- Нема содржини кои би претставувале или упатувале на интеракција меѓу припадници на одделните етнички заедници во Македонија во подрачјето на ликовната уметност.
- Во содржините на учебниците не се евидентира присуство на стереотипи и предрасуди врз било кој основа.
- Најмногу се застапени странските уметници, македонските се скоро половината од нив, а многу е мал бројот на уметници од другите етнички заедници во Македонија.
- Незначителна е застапеноста на содржини со кои е претставена татковината. Отсуствува нејзино прикажување во мултикултурен контекст.
- Во учебниците се присутни голем број илустрации на странски уметнички дела и објекти, што ја покажува нивната отвореност кон светот. Сепак, илустрациите се често несоодветно претставени и неприлагодени на возраста на учениците.

МУЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата се вклучени два учебника по музичко образование на македонски, албански, турски и српски јазик, кои се користат во четврто и петто одделение на деветгодишното основно образование, (Прилог бр. 1)

Културен идентитет

Учебниците по музичко образование, главно, овозможуваат негување на културниот идентитет само кај учениците Македонци. Тоа се согледува преку повеќе содржини во двата учебника (МО-4: народно творештво, народни умотворби, народни песни; МО-5: фолклор, елементи на фолклор, музички фолклор, елементи на музички фолклор, народни песни, Голем ден – Велигден, Тешкото. Прикажани се и повеќе илустрации кои се однесуваат на македонски носии (МО-4, стр.63; МО-5, стр.65, 74, 76, 77, 83, 85), како и една на манастир (МО-5, стр. 74).

Во двата учебника се застапени музички творби на повеќе македонски композитори (МО-4: С. Димова, стр. 4, 29; С. Гајдов, стр. 20, 42; В. Николоски, стр. 30; Ѓ. Смокварски, стр. 37, 40, 51; МО-5: К. Македонски, стр.5; С. Димова, стр. 12, 13, 18, 38; М. Васиќ- Стефановска, стр. 22; С. Гајдов, стр. 24, 48, 72, 95; В. Ангеловска, стр.31; И. Пецевска, стр. 88), а за некои од нив се дадени и биографски податоци (МО-4: А. Џамбазов, стр. 25; Т. Скаловски, стр., 45, Т. Прошев, стр.67, Г. Коларовски, стр.69). Претставени се и повеќе македонски народни песни (МО-4,стр. 30, 41, 43, 61; МО-5, стр.65, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 94), како и илустрации и информации за македонски обичаи (Галичка свадба, обичаи за Прочка, обичаи за Ѓурѓовден (МО-4, стр.63); Предание за Велигден (МО-5, стр. 74).

Културниот идентитет на другите етнички заедници е претставен преку содржината *Народни песни од традицијата на другите етнички заедници* (МО-4, стр. 48, 49) во која се поместени една влашка (*Alaiminte* – Еј, висока планино) и една албанска народна песна (*Hi, hi, baba, hi* (Ху, ху, тато ху), која е, всушност, бројалка); имплицитно преку содржината *Народни инструменти* (МО-4, стр.62, МО-5, стр.74,

76.,77) во рамките на која се дадени илустрации на инструменти кои се заеднички во музичката традиција на повеќето етнички заедници (гајда, зурла, шупелка, тамбура, саз, тапан, дајре, тарабука, кавал, ут) и преку содржината *Обичаи од различни краишта и различни етнички заедници во Македонија* (МО-4, стр. 63), во која се наведени обичаите за време на Курбан – Бајрам како пример за обичаи кај **муслиманската** етничка заедница!

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Единствена содржина која укажува на интеракција меѓу различните е задачата *Истражувај за други обичаи кај различните етнички заедници* при обработката на темата *Обичаи од различни краишта и различни етнички заедници во Македонија* (МО-4, стр.63).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се забележани содржини кои експлицитно укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа. Несоодветен избор на содржина во рамките на темата *Пееме и свириме* (МО-5, стр. 65), која би можела да претставува извор на стереотипи е народната песна „Малките моми“, во која се опишува односот на бела Рада кон црното Арапче („*На сека мома по едно момче. На бела Рада црно Арапче, па се чудила што да му прави. Два дни го мила, три дни го трила, па го качила на бела коња. Коњ се белее, он се црнее*“).

Автори на музички творби

Во учебниците се застапени вкупно 86 автори, а 61,62% од музичките творби се анонимни. Дистрибуцијата на авторите според националност и пол е претставена во Табела 9:

Табела 9: Застапеност на уметниците според национална и родова припадност во учебниците по музичко образование

Одделение	IV			V			Вкупно		
пол националност	М	ж	вк. %	м	ж	вк. %	М	ж	вк. %
Македонци	6	2	8 21,05%	5	8	13 27,08%	11	10	21 24,41%
Албанци	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Турци	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Срби	/	/	/	1	/	1 2,08%	1	/	1 1,16%
Роми	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Други	1	/	1 2,63%	8	2	10 20,83%	9	2	11 12,79%
анонимни муз. творби			29 76,31%			24 50%			53 61,62%
Вкупно	7 77,77%	2 22,22%	38 100%	14 58,33	10 41,66	48 100%	21 63,63%	12 36.36%	86 100%
	9 100%			24 100%			33 100%		

Податоците покажуваат дека со најголем процент (24,41%) се застапени македонските музички уметници, потоа следуваат странските (12,79%), додека бројот на српските е незначителен (1,16%). Не се присутни музички творби на уметници кои припаѓаат на другите етнички заедници во Македонија. Бројот на машки автори (63,63%) е значително поголем од оној на женските (36,36%).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по музичко образование отсуствуваат содржини кои ја прикажуваат Македонија како мултиетничка и мултикултурна држава.

Отвореност кон светот

Во учебниците се сретнуваат повеќе странски композитори и нивни музички творби, како и основни информации за нив и нивни портрети: МО-4: Џ. Верди со *Триумфален марш* од операта *Аида* (стр.18); В. А. Моцарт со *Турски марш* (стр.33); П. И. Чајковски со балетот *Оревокршачка* (стр.39); А. Дворжак со *Словенски танц* (стр. 50); П. И. Чајковски со *Лебедово езеро* (стр.53); К. Сен – Санс со *Марш на лавовите* (стр.55); Ј. Хајдн со *Детска симфонија* (стр. 65); МО-5: А. Вивалди, стр.39, К.Сен – Санс со *Карневал на животните*, стр. 46, 47; Ј. Штраус со *Радецки марш* (стр.53), Е.Григ со *Пер Гинт* (стр. 60, 89, 90); О. ди Ласо со *Ехо* (стр. 61); Ј. Брамс со *Приспивна песна* (стр.66); Н. Римски Корсаков со *Бумбаров лет* (стр. 96, 97).

Отвореноста кон светот е претставена и преку информации за метрономот, за неговиот творец и композиторот кој прв го употребил (МО-5, стр.40), како и преку една руска народна песна (МО-5, стр.44) и неколку традиционални американски песни (МО-5, стр.43, 44).

Од вкупно 125 илустрации колку што содржат двата учебника по музичко образование, 22 или 17,6% имаат интеркултурна димензија, бидејќи прикажуваат композитори или танци од различни држави.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по музичко образование најмногу се застапени содржини кои го отсликуваат културниот идентитет на Македонците. Тоа се, првенствено, музички творби и илустрации кои го претставуваат македонскиот музички фолклор, но и македонските обичаи за време на одредени празници и настани. Културата на другите етнички заедници е претставена преку мал број примери на народни песни, инструменти и обичаи кај некои од нив.
- Компаративната анализа на учебниците по музичко образование кои се напишани на македонски, албански, турски и српски јазик покажува дека учебниците кои се наменети за учениците од другите етнички заедници претставуваат превод на македонските, со тоа што текстовите на песните се

буквално преведени на соодветниот јазик, без притоа да се води сметка за ритмот, римата или логичката смисла на содржината на песната. Во учебникот на српски јазик се забележува превод само на насловите на песните, и тоа не кај сите, додека содржината на песните е дадена на македонски јазик.

- Нема содржини кои би претставувале или упатувале на интеракција меѓу припадници на одделните етнички заедници во Македонија во подрачјето на музичката уметност, освен неколку илустрации на народни музички инструменти кои се заеднички за музичката традиција на повеќе етникуми.
- Во содржините на учебниците не се евидентира присуство на стереотипи и предрасуди врз било кој основа.
- Македонските автори на музички творби се најзастапени, странските се во помал процент, а незначителен е бројот на уметници од другите етнички заедници во Македонија.
- Нема содржини со кои е претставена татковината во мултикултурен контекст, ниту пак со кои се развива патриотизмот и грижата за неа.
- Отвореноста кон светот е претставена преку повеќе информации и илустрации за странски композитори и нивни творби, за танци и музички помагала, како и преку поединечни примери на народни песни од други краеве.

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата се вклучени два учебника по физичко и здравствено образование на македонски, албански, турски и српски јазик, кои се користат во четврто и петто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог бр. 1)

Културен идентитет

И во двата учебника по физичко и здравствено образование се претставени исклучиво елементи од културната традиција на македонскиот народ. Сите информации и илустрации се однесуваат на темите *Ора/Основи на танците*, во рамките на кои се дадени народни ора и носии од македонскиот фолклор: опис на ороото „Пајдушко“ и слики на македонска народна носија (Ф30-5, стр.39); опис и две илустрации на „Тешкото“ како најубаво и најтешко македонско оро, како „химна на печалбарите и носител на гневот собрано во душата на Македонците во неброените векови на ропство“ (Ф30-5, стр.41); 14 фотографии на машки и женски игроорци облечени во македонски народни носии (Ф30-4, стр.32,33,34,35). На едно место е прикажан „Танец“, а од учениците се бара да напишат есеј за него (Ф30-5, стр.40, 41). И во две други задачи за учениците се бара да напишат есеј за познати македонски спортисти („Јас...Врбица Стефанов“, „Јас...Дарко Панчев, Горан Пандев“, Ф30, стр.49, стр. 71).

Во учебниците нема содржини кои би ги отсликувале традицијата и културниот идентитет на другите етнички заедници кои живеат во Македонија, ниту, пак, укажувања за заедничките елементи во фолклорот на одделните етникуми.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебниците нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на спортисти припадници на различни етникуми, ниту пак има содржини во кои може да се сретне интеракција на ликови со различна националност.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Имиња на спортисти

Во содржините од учебникот за петто одделение кои се однесуваат на спортовите: кошарка, ракомет, одбојка и фудбал, се среќаваат неколку имиња на македонски спортисти: Врбица Стефанов, како играч на МЗТ и Работнички, но и како освојувач на куп и шампионатот на Италија, освојувач на грчкиот куп со АЕК и освојувач на турскиот шампионат со Улкер спорт (Ф30-5, стр.51); Владимир Богоевски како најуспешен македонски одбојкар, иако сите негови успеси се вбројуваат како успеси на Југословенската репрезентација (Ф30-5, стр.57); Кирил Лазаров (Ф30-5, стр.64); Дарко Панчев и Илија Најдовски како поранешни југословенски фудбалери во белградска „Црвена Звезда“ (Ф30-5, стр.72). Единствен спортист од друга националност што се сретнува во учебникот е Индира Кастратовиќ (Ф30-5, стр. 63);

Претставување на татковината (развијање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во ниту еден текст од учебникот Република Македонија не е претставена како мултиетничка и мултикултурна заедница. Развивањето на патриотизмот би можело да се согледа единствено преку информациите што се даваат за успехите на ракометниот клуб „Ѓорче Петров“, но притоа не се истакнува мултинационалниот состав на клубот (Ф30-5, стр.64).

Отвореност кон светот

Во учебникот за четврто одделение, овој индикатор е претставен само преку една информација за атлетиката како кралица на спортовите, чиешто име потекнува од грчкиот збор *атлос* т.е. *натпревар* (Ф30-4, стр. 16), како и преку

фотографии на анонимни гимнастичари и гимнастичарки од повеќе натпревари (ФЗО-4, стр. 24).

Во учебникот за петто одделение отвореноста кон светот е поизразена и се идентификува преку информации и фотографии на неколку познати светски имиња од различни спортски дисциплини: атлетичарот и светскиот рекордер од Јамајка Јусејн Болт (ФЗО-5, стр.24), американскиот атлетичар Карлтон Фредерик Луис (ФЗО-5, стр.25), романската гимнастичарка Надиа Елена Команечи (ФЗО-5, стр.24), аргентинскиот фудбалер и играчот на Барселона, Лионел Андрес Лео Меси (ФЗО-5, стр.73). Дадени се и податоци кои се однесуваат на спортот во светот: за Светската Гимнастичка Федерација, стр.34; за Меѓународната кошаркарска федерација, стр.50; за Меѓународниот управен одбор за одбојка (FIBV), стр.57; за Меѓународната Ракометна Федерација (IHF), стр. 64; за првата фудбалска Екипа „Шефилд“; за ФИФА и УЕФА, стр. 72. На стр.38 опишано е тангото како модерен танц, неговото потекло и карактеристики.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по физичко и здравствено образование отсуствува мултикултурната и интеркултурната димензија на обработените содржини.
- Во текстовите и илустрациите е претставен, речиси исклучиво, културниот идентитет на македонскиот народ, пред се, преку народните танци и носии.
- Скоро сите споменати спортисти од Македонија се по националност Македонци.
- Нема содржини кои би се однесувале на заедничките културни обележја и културната блискост на одделните етнички заедници во Македонија.
- Нема содржини кои би претставувале или упатувале на интеракција меѓу припадници на одделните етнички заедници во Македонија во подрачјето на спортот и физичката култура.
- Република Македонија не е претставена како мултикултурна заедница, ниту пак се поместени содржини кои развиваат патриотизам, чувство на припадност и одговорност и грижа за татковината.

- Отвореноста кон светот се идентификува само во едниот учебник и се однесува, првенствено, на претставување на познати спортисти од светот и на меѓународни асоцијации.

ТЕХНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата беа вклучени вкупно 8 учебници по техничко образование, наменети за учениците од четврто и петто одделение во деветгодишното основно образование, кои следат настава на македонски, албански, турски и српски јазик. Во нив не беа најдени содржини кои ја одразуваат мултикултурната и интеркултурната димензија во ниту една од шесте категории на кои се засноваше анализата

МАТЕМАТИКА

Во анализата се вклучени 9 учебници по математика од прво до петто одделение, како и 3 работни тетратки од трето до петто одделение на деветгодишното основно образование. Тие претставуваат преведени и адаптирани изданија на учебниците и работните тетратки одобрени од Меѓународниот центар за испити од Кембриџ, а кај нас се користат од учебната 2014/15 год. со одлука на МОН на РМ. Сите учебници и работни тетратки по математика се преведени на четирите јазици на кои се изведува наставата во основните училишта во Република Македонија (македонски, албански, турски и српски јазик), така што анализата опфаќа вкупно 36 учебници и 12 работни тетратки (Прилог 1). Анализата примарно е правена на учебниците и работните тетратки на македонски јазик, а се коментирани разликите кои се резултат на нивната адаптацијата на останатите три наставни јазици.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во ниту еден учебник или работна тетратка по математика од прво до петто одделение нема содржини кои го прикажуваат културниот идентитет на заедниците кои живеат во Република Македонија. Една од причините за тоа е што авторите на анализираниите учебници и работни тетратки по математика се странци, а при преводот не е извршена и адаптација во овој контекст. Покрај тоа, самата природа на предметот математика не е толку податна за содржини кои се културно обоени, како што е тоа случај со предметите мајчин јазик и општество.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебниците и работните тетратки по математика интеракцијата меѓу различните може да се идентификува единствено во текстуалните задачи во кои ликовите заеднички учествуваат во некои активности, а нивната етничка припадност се проценува врз основа на имињата, или преку илустрациите. Во учебниците за прво и второ одделение нема содржини кои упатуваат на ваква интеракција. Во учебникот за трето одделение таа е присутна во темите: *Подредување броеви*, каде Марија, Сања, Берат, Ана, Никола и Реџеп треба да подредат картички согласно зададениот критериум (М-3, стр.10); *Читање податоци од табели*, во која учениците Сара, Ридван, Марко и Тања запишале колку часови во текот на една недела гледаат телевизија (М-3, стр. 59); *Венов дијаграм*, во која Џемаил нацртал Венов дијаграм за да покаже кои деца (Харис, Надица, Петар, Христина, Арта, Јаков, Симона, Џеват, Јулија, Јана, Емина, Ана, Никола и Миа) во неговото одделение сакаат чоколадо, односно сладолед (М-3, стр. 60); *Керолов дијаграм*, каде Јован ги прашал своите другарчиња дали сакаат портокали и јаболка, а за да ги забележи одговорите што ги добил, тој користел Керолов дијаграм. Во дијаграмот се внесени имињата Арта, Марија, Наум, Алекс, Јован, Симона, Коки, Ахмед, Петар, Ања, Моника, Сара, Ане и Михаела (М-3, стр.61); и темата *Да добиеме 100* во која Никола, Петар, Анифе, Мики, Јана, Јован, Леа, Ерхан,

Коки, Лидија, Лола, Зоран, Ридван, Сузе, Леон, Марија, Мухамед, Ален и Ана, собираат пари за добротворна акција, при што секој се обидува да собере 100 денари (М-3, стр. 82).

Во неколку задачи во учебникот за четврто одделение се воочува директна интеракција помеѓу деца чиито имиња упатуваат на нивното различно потекло. Ова се забележува и во учебникот на македонски и во учебникот на албански јазик. Така, во темата *Споредување децимални броеви* се користат имињата: Лири, Јана, Марк, Мерита, Гзиме и Фатос (М-4ај, стр.27); во *Мерни единици за должина* се користат имињата: Сара, Мирон, Агим, Арта, Андреа и Кирил (М-4ај, стр.29) односно Сара, Марко, Али, Ангела, Андреј, Нина и Кирил (М-4мј,стр.29). Интеракција меѓу различните е присутна и во работната тетратка по математика за четврто одделение на македонски јазик, каде се спомнуваат имињата Кирил, Матеа, Андреа, Мерал, Стефан и Аднан (М/РТ-4мј, стр.31), и во верзијата на албански јазик (Ќенан, Масар, Агим, Мерита, Стефан, Ардит; М/РТ-4ај, стр.31), додека во онаа на турски јазик во истиот пример се наведени само турски имиња.

Во учебникот за петто одделение интеракција меѓу различните има во следниве содржини: *Редослед на операции* во која се спомнуваат имињата: Кемал, Марко, Анастасија, Линдита (М-5мј, стр. 13), а во учебникот на албански јазик на место името Анастасија е името Арта; во содржината *Колку зборови дневно*, се користат имињата: Ема, Кика, Сајмир, Тони (М-5ај,стр.60); во содржината *Претставување на изборите на пиктограм*, се користат имињата: Сајмир, Сара, Кастриот, Блерта, Емилија, Агим, Нина, Вергими, Лулзим, Гзим (М-5ај, стр.62), а во учебникот на македонски јазик имињата Симон, Сара, Кире, Блерта, Емилија, Амир, Нина, Велибор, Горан, Лазар (М-5мј, стр.62). И во содржините *Столбести дијаграми* и *Делење со групирање*, и во македонската и во албанската верзија на учебникот се забележува интеракција на различните преку употреба на имиња од различни етнички заедници што живеат во Македонија (М-5, стр. 101 и 111).

На неколку илустрации во учебниците на сите наставни јазици се прикажани деца од различен пол, со различна боја на кожа и различен надворешен изглед, кои се вклучени во спортски и друг тип на активности (М-4, стр. 40; М-5, стр.7, 81,112,113, 134).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Ниту во анализираните учебници, ниту во работните тетратки по математика не се пронајдени текстови или илустрации кои упатуваат на стереотипи или предрасуди по било кој основ.

Лични имиња

Анализата покажа дека во учебниците по математика за прво и второ одделение на сите наставни јазици се користат лични имиња кои им се даваат на Македонците: Ангела и Сара (М-1Б, стр. 28 и 40), Никола, Петар, Марија и Соња (М-1В), Јана, Сара, Јасмина и Марија (М-2А), Сара, Томче, Маре, Матеа, Никола и Симона (М-2Б, стр.8, 11,48). Имињата на припадниците на другите заедници или воопшто ги нема, или ретко се застапени заедно со македонските имиња, како на пример: Лина, Артан, Давид, Леа и Реџеп (М-2Б, стр. 13), Реџеп и Тања (М-2Б, стр.31), Ратко, Јана, Јане, Мики, Петар, Артан, Симона и Ана (М-2В).

Во учебниците и работните тетратки од трето до петто одделение се користат повеќе лични имиња, а нивната припадност зависи од наставниот јазик. Македонските имиња се најзастапени во сите учебници и работни тетратки на македонски јазик (81% во М-3мј; 80% во М-4мј; 83% во М-5мј, 86% во М/РТ-3мј; 75% во М/РТ-4мј и 67% во М/РТ-5мј). Аналогно на тоа, албанските имиња се најзастапени во учебниците и работните тетратки на албански јазик (81% во М-4ај; 71% во М-5ај; М/РТ-3ај; 81% во М/РТ-4ај; 67% во М/РТ-5ај). Слична е состојбата и со учебниците и работните тетратки на турски јазик (92,5% во М-4тј; 97% во М-5тј; 100% во М/РТ-4тј и 100% во М/РТ-5тј). Останатите проценти се однесуваат на застапеност на имиња кои се карактеристични за другите заедници, при што најчесто станува збор за заедниците со поинаква вероисповед (муслиманска наспроти христијанска, и обратно).

При преводот на учебниците на српски јазик, направено е само мало прилагодување на личните имиња кои се користат во македонската верзија. Така, на пример, наместо името Ангела се употребува неговата српска верзија Анџела

(М-1Б, стр. 28), чичко Томче е преименуван во чика Бранко (М-2Б, стр. 8), Ратко во Раде (М-1В, стр.11), наместо имињата Кире, Саше, Кика и Ангела, се употребуваат нивните српски верзии Киро, Саша, Кики и Анџела (М-4 и М-5).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во повеќето учебници по математика за прво и второ одделение, како и во работните тетратки за четврто и петто одделение, нема содржини преку кои се претставува татковината. Само во еден учебник, преку темата *Монетите во мојата земја*, учениците се запознаваат со денарите како домашна валута („*Нацртај ги монетите од твојата земја; запиши ја вкупната вредност на монетите; нацртај ги монетите што ќе ги користиш за да платиш; направи сума од монети за секоја цена...* “ (М-1В, стр. 27-30). Во неколку учебници и работни тетратки од трето и четврто одделение се дадени задачи во кои се оперира со домашната валута, како што е собирањето пари за добротворна акција, во која се вклучени деца од различни заедници во РМ (Никола, Јана, Бранка, Зоран, Марија, Петар, Јован, Коки, Ридван, Ален, Анифе, Леа, Лидија, Сузе, Мухамед, Мики, Ерхан, Лола, Леон, Ана) (М-3, стр. 82), комбинирањето на монети со различна вредност за да се добијат 100 денари (М/РТ-3, стр.64) и барањето да се пресмета половина од цената за посета на Марков Манастир, Самоиловата тврдина, врвот на Водно и Галичничка свадба (М-4, стр.104).

Може да се констатира дека при адаптацијата на учебниците по математика, дел од оригиналните географски и културни обележја, дадени од авторите, се заменети со домашни, кои на учениците им се поблиски и кои придонесуваат татковината подобро да се запознае. Меѓутоа, експлицитно овие содржини не водат кон развој на патриотските чувства.

Отвореност кон светот

Во учебниците по математика за прво и второ одделение главно нема теми преку кои се претставува отвореноста кон светот. Само во еден учебник, во рамките на тематската единица *Масата кај животните*, дадени се илустрации на животни со различна телесна тежина, како јагуар, леопард, гепард, којот, рис и домашна мачка (М-2А, стр. 38). Во учебниците и работните тетратки по математика од трето до петто одделение, во рамките на повеќе теми, се бара од учениците табеларно да прикажат категоризации, според различни критериуми, на животински видови кои живеат на различни континенти, како што се: тигар, октопод, крокодил, ара папагал, делфин, леопард и др. (М-4, стр.113,123; М/РТ-3, стр.47).

Дел од математичките операции на кои се поучуваат учениците се изведени со употреба на еврото како платежно средство кое се користи во земјите на ЕУ. Така, во тематските единици *Да научиме нешто за еврото* и *Уште малку за еврото* (М-3, стр.81, 83) во задачите се претставени многу секојдневни ситуации во кои се плаќа со евра, односно центи. Слично, во рамките на темата *Задачи со пари* од учениците се бара да вршат пресметки со евра и центи (М/РТ-3, стр. 65).

При поучувањето на одредени математички поими, користени се илустрации и информации кои немаат локално, туку пошироко значење. Во таа смисла, за обработката на тематската единица *Симетрични форми*, искористени се знамињата од државите Канада, Велика Британија, Швајцарија, Аргентина, Македонија итн. (М-5, стр. 18), а во содржината *Осна симетрија*, прикажана е Африканска племенска маска (М-5, стр. 17). Слика со знамињата на Македонија, Австралија, Боцвана, Индија, Франција, Тајланд, Канада, Тринидад и Тобаго, Швајцарија и др. се вклучени и во темата *Државни знамиња* (М/РТ-5, стр.18).

Спортовите и спортските активности се тема која, исто така, овозможува проширување на сознанијата на учениците со информации од светот. Во тематската единица *Трки и рекорди* дадени се резултатите од трките на 400м, заедно со имињата на натпреварувачите и државите од кои доаѓаат (Кит Јанг од Велика Британија; Џон Масаба од Уганда; Мајкл Луис од САД; Борис Бургард од Германија итн) (М-5, стр.26). *Активности во авантуристичкиот камп* е содржина во која се прикажани фотографии на различни спортови и спортски активности кои се практикуваат во различни делови на светот (М-5, стр.61), а во темата

Активности од летен одмор, претставени се илустрации од спортски активности кои кај нас многу не се практикуваат, како што се: сурфање, џудо, јавање коњ, стрелање (М/РТ-5, стр. 21).

Во склоп на некои математички задачи се вклучени и информации за географски предели и градби ширум светот, како што е џамија во Истанбул (М-4, стр.45), највисоката зграда во светот Бурџ Халифа (М-5, стр.92), реката Нил и реката Конго (М-5, стр.45).

Во некои учебници дадени се илустрации на кои се претставени припадници на различни раси и култури (М-5, стр. 53, 132, 139). Дел од овие слики се во рамките на теми кои ги обработуваат различните начини на сметање (*"Со илјадници години, различни култури, наоѓале разни....; Пресметајте користејќи го методат на старите Египќани..."*) или прикажуваат индивидуи со исклучителна способност за сметање на памет (г-ѓа Шакунтала Деви од Индија).

Во учебниците и работните тетратки по математика на албански, турски и српски јазик присутни се истите информации, односно директно се преведени од оригиналните изданија.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Анализираниите учебници и работни тетратки по математика не го прикажуваат културниот идентитет на заедниците кои живеат во Република Македонија. Со оглед на тоа што нивните автори се странци, може да се заклучи дека тие главно не се прилагодени на спецификите на нашето општество.
- Во повеќе задачи во учебниците и работните тетратки по математика на македонски, албански и српски јазик се воочува директна интеракција помеѓу деца чиито имиња упатуваат на нивното различно етничко потекло. Меѓутоа, во истите учебници на турски јазик не е направена соодветна адаптација, па сите користени имиња се турски.
- Содржините во учебниците и работните тетратки по математика не водат кон развој на стереотипи или предрасуди од било каков вид.

- Имињата на ликовите во текстуалните математички задачи најчесто не ја одразуваат мултикултурната реалност во Република Македонија. Најголем процент од имињата се типични за припадниците на заедницата која го говори како мајчин јазикот на кој е напишан учебникот, а помалку се застапени имиња карактеристични за припадниците на другите заедници, односно мешани имиња. Учебниците за прво и второ одделение на сите наставни јазици главно содржат имиња кои се карактеристични за Македонците, односно не претставуваат адаптирани верзии на македонскиот превод.
- Во повеќето учебници и работни тетратки по математика нема содржини преку кои се претставува татковината. Онаму каде при адаптацијата оригиналните географски предели и споменици на културата се заменети со домашни, содржините експлицитно не промовираат патриотски чувства, туку повеќе имаат информативен карактер.
- Учебниците и работните тетратки по математика нудат мноштво информации од светот, кои се вешто употребени при обработката на математичките теми. Тие овозможуваат да се збогатат знаењата на учениците со податоци од различни подрачја (биологија, географија, спорт и спортски активности, етнологија), со што се прошируваат нивните видици.

ПРИРОДНИ НАУКИ

Со анализата се опфатени пет учебници и пет работни тетратки по природни науки на македонски, албански и турски кои се користат во наставата со ученици од прво до петто одделение во деветгодишното основно образование.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Низ тематските целини кои се обработуваат не се забележуваат содржини коишто би влијаеле врз развивањето на културен идентитет.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различни деца/ученици е претставена само во учебниците и работните тетратки за прво и второ одделение преку десетина илустрации и неколку информации, барања и примери кои упатуваат на дружење и соработка. При обработката на тематската единица „Сите сме различни, а сепак исти“ (ПН-1, стр. 34) дадени се текст и две илустрации (деца од различен пол, со различна боја на кожа, со различни културни обележја, различно облечени) кои потенцираат позитивна перцепција на надворешните разлики и идентификување на сличностите. Поддршка на темата и илустрацијата се повеќе активности кои се бараат од учениците: „Погледни ја сликата со децата коишто си играат. Што гледаш? Зборувај со другите ученици за нив. Спореди ги. Најди колку што е можно повеќе разлики. Објасни им на другите ученици што мислиш. Сега погледни ја сликата повторно. Најди колку што е можно повеќе сличности. Колку сличности најде? Објасни им на другите ученици што мислиш. Нацртај слика од себе. Сега нацртај слика од друго дете од твоето одделение. Стави ги двете слики една до друга. А) Покажи ги на целото одделение. Б) Како изгледате? Што е различно кај вас? Што е исто?“ (ПН-1, стр. 32, 33).

Во учебникот за прво одделение се поместени уште 6 илустрации (ПН-1, стр.14, 25, 27, 58, 89, 91), а во работната тетратка три од нив се повторуваат (ПН/РТ-1, стр. 24, 26, 89) кои прикажуваат интеракција меѓу ученици од различен пол, со различен надворешен изглед (на пример, должина на коса, фризура, очила), но децата се облечени во училишни униформи кои не се карактеристични за училиштата во Македонија (момчиња со кошула и вратоврска, девојчиња во

тиролки и блузи). На една слика децата кои се од различен пол и со различен изглед не се формално облечени (ПН-1, стр. 67).

Во учебникот и работната тетратка за второ одделение се среќаваат три примери на интеракција помеѓу деца од различен пол и различна етничка припадност („Ова се резултатите на Ана и Аднан“ (ПН-2, стр. 25), „Ана и Аднан истражуваат“ (ПН/РТ-2, стр.19), „Стефан и Лејла ја вежбаат својата претстава со сенки“ (ПН-2, стр. 38), „Тамара и Лејла добија тешка и возбудлива задача....“ (ПН-2, стр. 60), а во еден заедно се спомнати три имиња кои се карактеристични за различни етнички заедници (Елена, Емир, Дамир) (ПН-3, стр.72).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Не се воочени извори на стереотипи и предрасуди во учебниците, освен два примери во учебникот за второ одделение во кои се споменува господин Тупко. Името е употребено во шеговит контекст („Господин Тупко секогаш ги меша работите. Креветот му е направен од желе, велосипедот од хартија, чевлите му се направени од бетон“(ПН-2, стр. 13, 26), но, сепак, е со навредлив карактери би требало да биде изнајден посоодветен превод.

Лични имиња

Во учебникот и работната тетратка за прво и петто одделение не се присутни лични имиња. Во другите учебници и работни тетратки со поголема застапеност се имињата кои се карактеристични за Македонците. Помалку присутни се имиња кои се својствени за Албанците, Турците и Бошњациите и тие се претставени поединечно (Мерита, Аднан, Ријат, Линдита, Африм- ПН-2; Емир – ПН/РТ-3) или заедно (Али и Лејла, чичко Аднан, Али и Лејла – ПН-3; ПН/РТ-3). Идентификувани се само две имиња кои подеднакво се среќаваат кај повеќе заедници (Сара, ПН-2; ПН/РТ-2; Јасмина, ПН-3).

Во преведените учебници на албански, турски и српски јазик задржани се истите лични имиња или се направени прилагодувања (на пр. Елена во учебниците на српски јазик се среќава како Јелена, Кате е заменето со Катарина, Биле со Билјана (ПН-3, стр. 27, 51, 72, 73). Во учебникот за четврто одделение кој е преведен на српски јазик, имињата Ана, Маја, Бојан и Александар се задржани, додека во преводите на албански и турски јазик тие се заменети со имиња кои се карактеристични за Албанците (Arta, Arben, Bujar, Merita), односно Турците (Ajshe, Mehmet, Berkant, Fatma) (ПН-4, стр.96 – 97)

Во сите учебници по природни науки се присутни голем број имиња на научници, пронаоѓачи и мислители од различни земји во светот и од различни историски периоди (ПН-2, стр.11, 59, 61; ПН-3, стр. 5,9, 22,43,55, 59; ПН-4, стр.108; ПН-5, стр. 74,80).

Во учебниците не се застапени авторски текстови.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Низ тематските целини не се забележуваат содржини коишто би влијаеле врз развивањето на патриотизмот или пак на чувството на припадност кон РМ.

Отвореност кон светот

Во учебниците и во работните тетратки по природни науки присутни се повеќе информации и илустрации кои ја прикажуваат отвореноста кон светот. Најзастапени се содржини кои претставуваат животински видови од различни географски предели (ПН-1, стр. 6, 11, 17, 53; ПН/РТ-1, стр. 17; ПН-2, стр.1,3,4,6,8,53; ПН-3, стр.2,3, 6,14, 15, 36, 83; ПН/РТ-3, стр. 19; ПН-4, стр. 5,12,13; ПН/РТ-4, стр.6; ПН-5, стр.57, 100, 106, 107, 111, 127, 133), примери од живеалишта на флора и фауна (ПН-2, стр.1; ПН-4, стр.8-21),различни географски предели (ПН-2, стр.11; ПН/РТ-2, стр. 3; ПН-3, стр.66; ПН-4, стр.12,22,50,78; ПН-5, стр. 19, 33), различни растителни

видови (ПН-2, стр. 6; ПН/РТ-2, стр. 46; ПН-3, стр. 33,34,37; ПН-4, стр.20; ПН/РТ-4, стр.5).

Учебниците, исто така, изобилуваат со прашања, активности и фотографии кои ги поттикнуваат учениците да размислуваат, да истражуваат и да дознаат повеќе за научници, истражувачи и пронаоѓачи од различни држави и периоди, како и за нивните откритија(ПН-2, стр. 11, 47, 59, 61; ПН-3, стр. 5, 9, 19, 22, 25, 43, 55, 59, 74, 89; ПН-5, стр. 61, 63, 74, 79, 80; ПН/РТ-5, стр.20). Со поединечни примери се застапени прашања и информации кои се однесуваат на различни места и народи во светот(ПН-2, стр. 11; ПН-3, стр. 61; ПН-4, стр. 33); други култури и нивни придобивки (ПН-2, стр.11; 23); прослави и фестивали (ПН-2, стр. 29), организации (ПН-2, стр.9), познат император (ПН-3, стр. 9); лица со посебни потреби (ПН-3, стр. 5).

Во одделните учебници е различен процентот на илустрациите со интеркултурни елементи: 29,82% во ПН-1, 17,39% во ПН-2, 8,39% во ПН-3,18,35% во ПН-4, 18,30% во ПН-5. Останатите илустрациите се тесно поврзани со тематските целини кои се обработуваат во нив и најчесто претставуваат растенија, животни, видови храна, делови од телото, материјали за експерименти, природни појави и сл.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Мултикултурноста во учебниците и работните тетратки по природни науки е повеќе претставена во глобален, а многу малку во домашен, национален контекст.
- Со оглед на тоа што авторите на учебниците и работните тетратки по природни науки се странци, во нив не е претставен културниот идентитет на ниту една етничка заедница во Република Македонија.
- Интеракцијата меѓу различните се согледува преку мал број содржини кои се поместени во неколку учебници и работни тетратки. Задачите и примерите се однесуваат на дружење и соработка меѓу деца од различни

етнички заедници во Македонија, но илустрациите, главно, прикажуваат заедничка работа на ученици од други земји.

- Освен два примери на несоодветен превод од англиски јазик на машко име, не се присутни содржини со кои се евидентираат стереотипи и предрасуди по било која основа.
- Поголем дел од користените лични имиња се карактеристични за Македонците, а помал за припадниците на албанската, турската и бошњачката заедница. Другите заедници не се застапени.
- Нема содржини кои се однесуваат на Република Македонија и на нејзино претставување како мултикултурна заедница.
- Отвореноста кон светот е особено изразена и е претставена преку мноштво примери, информации и илустрации кои се однесуваат, првенствено, на предели, флора, фауна и истакнати научници од различни земји во светот.

ОПШТИ ЗАКЛУЧОЦИ

Извршената анализа на учебниците кои се користат во наставата од прво до петто одделение овозможува извлекување на повеќе заклучоци и препораки за унапредување на учебниците од аспект на мултикултурноста и интеркултурноста:

- Анализираниите учебници по мајчин јазик на сите заедници во Република Македонија (македонски, албански, турски, српски, влашки и ромски) се одликуваат со етноцентричност, односно доминантно е претставен културниот идентитет на соодветната заедница. Во некои учебници во помал обем се среќаваат содржини кои се однесуваат на *другите*, а во некои тие воопшто не се присутни.
- Со оглед на тоа што учебниците и работните тетратки по математика и природни науки претставуваат преведени и адаптирани верзии на оригиналните изданија на Меѓународниот центар за испити од Кембриџ, во нив не е претставен културниот идентитет на ниту една заедница во Република Македонија.

- Во учебниците по ликовно образование и физичко образование речиси исклучиво е претставен културниот идентитет на македонскиот народ, пред се преку народните танци носии и дела од македонски ликовни уметници. Иако и во учебниците по музичко образование е доминантно претставувањето на културните обележја на Македонците, се среќаваат и содржини кои ја одразуваат музичката традиција на другите етнички заедници.
- Во учебниците по техничко образование нема содржини и илустрации кои ја одразуваат мултикултурната димензија.
- Генерално во сите учебници помалку се застапени теми кои еџксплицитно промовираат социјална интеракција меѓу припадниците на различни култури. Вклучени се теми кои афирмативно зборуваат за соработката, дружењето, помагањето и почитувањето на другите луѓе, но низ слики и зборови не е евидентно дека тие други припаѓаат на различни етнички или верски заеџдници.
- Во најголема мера интеракцијата меѓу различните е присутна во учебниците по македонски јазик, особено во барањата што им се поставуваат на учениците при обработка на текстовите. Во учебниците по македонски јазик за заедниците, интеракцијата е претставена преку повеќе примери на дружење и соработка меѓу различните, а единствено во учебниците по јазик и култура на Власите се прикажани примери на семејства кои произлегуваат од мешани бракови.
- Во најголем број од учебниците отсутствуют содржини кои укажуваат на стереотипи и предрасуди по било која основа. Единствено во мал број учебници илустрациите упатуваат на родови стереотипи во однос на улогата на мајката во семејството и во однос на бојата на облеката кај девојчињата (македонски јазик и јазик и култура на Власите) и на стеретипи во неколку текстови во однос на професијата (јазик и култура на Власите, турски јазик и албански јазик).
- Во однос на застапеноста на личните имиња, во учебниците по мајчин јазик преовладуваат имиња кои се карактеристични за заедницата која го зборува тој јазик, а во помал процент се спомнуваат и имиња на припадници на другите заедници кои живеат во Република Македонија.

- Имињата на ликовите во текстуалните математички задачи најчесто не ја одразуваат мултикултурната реалност во Република Македонија. Најголем процент од имињата се типични за припадниците на заедницата која го говори како мајчин јазикот на кој е напишан учебникот, а учебниците за прво и второ одделение на сите наставни јазици главно содржат имиња кои се карактеристични за Македонците, односно не претставуваат адаптирани верзии на македонскиот превод.
- Во учебниците по мајчин јазик, доминантни се текстови чии автори припаѓаат на соодветната заедница, со поголема застапеност се автори од странски култури, а најмалку се претставени автори од другите етнички заедници во Македонија. Во сите учебници, освен оние по јазик и култура на Власите, далеку поголема е застапеноста на автори од машки пол.
- И во учебниците по музичко образование преовладуваат македонски автори на музички творби, по нив следат странските композитори, а најмалку се застапени автори од другите заедници. Заслужува внимание фактот дека учебниците по музичко образование на македонски јазик се буквално преведени на другите наставни јазици, без, притоа, да се адаптираат, со што се нарушува смисленоста на творбите.
- Единствено во учебниците по ликовно образование најзастапени се странските автори, со многу помал процент се присутни македонските и незначително останатите. Во учебниците по физичко и здравствено образование речиси исклучиво се застапени имиња на македонски спортисти.
- Освен во учебникот по општество, во ниту еден од другите учебници татковината Република Македонија не е претставена во мултикултурен контекст. Најмногу содржини кои развиваат патриотски чувства (државни симболи, државни празници, културно-историски споменици) се наоѓаат во учебниците по општество, македонски јазик и турски јазик, додека во останатите учебници, главно, се претставени природните убавини и градовите во Македонија во кои живеат припадниците на заедниците за кои учебникот е наменет.
- Отвореноста кон светот е најмногу изразена во учебниците по општество, природни науки, македонски јазик, турски јазик, математика, музичко

образование, македонски јазик за учениците од другите заедници, а во останатите учебници е присутна со помал број содржини. Во пониските оделенија таа е прикажана преку текстови и илустрации кои се однесуваат на ликови од цртани филмови и сказни, а во повисоките преку правата на децата и заедништвото на децата од различни раси, култури и држави.

- При преведувањето на учебниците од македонски на другите наставни јазици се забележуваат нецелосно преведени текстови, објаснувања под илустрациите и наслови на табели кои се дадени на македонски јазик, преземање на македонски термини во другите јазици или пак погрешни преводи. Ова е особено евидентно во учебниците по општество. Несоодветните преводи можат да доведат до усвојување неточни информации или нивно погрешно толкување од страна на учениците.

ПРЕПОРАКИ

- Неопходно е во сите учебници по сите наставни предмети и на сите наставни јазици да се вклучат повеќе содржини (литературни творби, информации, илустрации, задачи и прашања) кои ќе овозможуваат запознавање со културните обележја на сите заедници во Република Македонија.
- Наместо да се потенцираат разликите, во учебниците е потребно да се стави акцент на заедничките елементи во традицијата, фолклорот и секојдневното живеење на различните етникуми во Македонија.
- Интеракцијата меѓу различните треба да биде нагласена и застапена со повеќе текстови, илустрации и примери кои се однесуваат и на фиктивни ликови и на реални личности. Особено внимание треба да се обрне на формулирањето на задачите и прашањата поврзани со дружењето, помагањето и соработката, со цел да се нагласи интеркултурната димензија на овие универзални вредности.
- При користењето примери од народното творештво, неопходно е да се внимава на нивниот избор и нивната интерпретација во современ контекст

за да се спречи развивање на стереотипи и предрасуди во однос на *другите*. Воедно, при изборот на илустрации треба да се избегнуваат оние кои водат кон стереотипи во однос на родот и професијата.

- Потребно е да постои родова и етничка избалансираност на авторите на литературни и уметнички дела.
- Во сите учебници Република Македонија треба да биде претставена како татковина на различни етникуми, при што преку содржините што се обработуваат приоритет треба да се даде на развивањето чувство на припадност и грижа за татковината, наместо на преден план да се става етничкиот идентитет.
- Во учебниците по сите наставни предмети треба да се вклучуваат содржини кои ќе им ги приближуваат на учениците универзалните придобивки во областа на науката, уметноста и спортот и ќе ги сензибилизираат за потребата од развивање на интеркултурни вредности и релации во глобален контекст.
- При преземањето на учебници од странски автори (математика, природни науки) неопходно е да се изврши посериозна адаптација која подразбира вклучување информации, илустрации и прашања кои се однесуваат на домашниот културен и природен амбиент.
- Учебниците кои се преведени од македонски јазик на другите наставни јазици (ликовно образование, музичко образование, физичко и здравствено образование, техничко образование, општество) треба, исто така, да подлежат на адаптација на содржините во согласност со културните специфики на популацијата за која се наменети. Неопходно е во иднина да се изврши ревидирање на сите преводи на учебниците (од македонски на некој од другите јазици), со цел внимателно и систематско филтрирање на сите пропусти од аспект на правописни правила, негување на литературен стандарден јазик, запазување на смисленоста и вистинитоста на информациите итн.

Прилог 1: Список на анализирани учебници

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	КОД
------------------	-----

Тофовиќ – Ќамиловиќ, М. (2008). <i>Македонски јазик за прво одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-1A
Стрезовска, Е., Симитковска, Ј., Неческа, Т., Митровска, А. (2008). <i>Македонски јазик, учебник за прво одделение за деветгодишното основно образование</i> . Скопје: Топер.	MJ-1Б
Јанушев, М. (2008). <i>Учебник по македонски јазик за прво одделение за задолжително деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Македонска искра.	MJ-1B
Тофовиќ – Ќамилова, М. (2008). <i>Македонски јазик за второ одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-2A
Тримчевска, М., Трајкова, С., Кртолица, Б. (2008). <i>Македонски јазик за второ одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-2Б
Петрушевска, Д., Васиљевиќ, С., Кртолица, Б. (2008). <i>Македонски јазик за II одд за задолжително деветгодишно образование (второ издание)</i> . Скопје: Македонска искра.	MJ-2B
Спасевски, М., Гркова, Л., Лалчевска – Серафимовска, Б. (2009). <i>Македонски јазик за трето одделение деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-3A
Синадиновска, О., Андоновски, В., Јанчевска, М. (2013). <i>Читанка по македонски јазик за трето одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Табернакул.	MJ-3Б
Настовска, В., Севдинска, Љ. (2015). <i>Македонски јазик за трето одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-3B
Севдинска, Љ. и Настоска, В. (2008). <i>Македонски јазик за четврто одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-4A
Кртолица, Б., Митковска, В., Гавриловска – Аврамовска, В. (2013). <i>Македонски јазик за четврто одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	MJ-4Б
Атанасова, Љ. (2009). <i>Македонски јазик за четврто одделение за деветгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	MJ-4B
Севдинска, Љ. и Настоска, В. (2010). <i>Македонски јазик за петто одделение за деветгодишно образование</i> . Скопје: МОН.	MJ-5

АЛБАНСКИ ЈАЗИК	КОД
Mustafa, H., Mustafa, Xh. (2008). <i>Gjuhë shqipe për klasën e parë të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: Prosvetno Dello.	AJ-1A
Terova, M., Mustafa, I. (2008). <i>Gjuha shqipe 1 për arsimin fillor nëntëvjeçar</i> . Tetovë: Botime shkollore Albas.	AJ-1B
Mustafa, A., Mustafa, Xh. (2008). <i>Gjuhë shqipe për klasën e dytë të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: Prosvetno Dello.	AJ-2A
Petro, R., Kadriu, V., Terova, M. (2008). <i>Gjuha shqipe 2 (Албански јазик 2)</i> . Tetovë: Botime shkollore Albas.	AJ-2Б
Gega, XH., Bakiu, B., Sejdiu, G. (2008). <i>Gjuhë shqipe për klasën e dytë të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: Prosvetno Dello Sha.	AJ-2B
Petro, R., Kadriu, V. (2008). <i>Gjuha shqipe 3</i> . Tetovë: Botime shkollore Albas.	AJ-3A
Kasapi, Gj., Etemi, S., Dallosi, I. (2008). <i>Gjuha shqipe për klasën e 3</i> . Shkup: Besa Press.	AJ-3Б
Petro, R., Pepivani, N. (2014). <i>Gjuha shqipe 4</i> . Shkup: MASH.	AJ-4A
Mustafa, A., Mustafa, Xh. (2014). <i>Gjuhë shqipe për klasën IV</i> . Shkup: MASH.	AJ-4Б

Bojku, F., Osmani, Z. (2009). *Gjuha shqipe 4 për klasën e 4-të të arsimit fillor 9 vjeçar*. Shkup: MASH. AJ-4B

Rustemi, Xh., Bekteshi, R. (2010). *Gjuha shqipe dhe leximi 5 për klasën e pestë të arsimit fillor nëntëvjeçar*. Shkup: MASH. AJ-5

ТУРСКИ ЈАЗИК	КОД
Emin, O. , Alil, S. (2009). <i>Türkçe Kitabım 1 dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: MCEBB. TJ-1	
Alil, S., Ali, C. , Emin, O. (2008). <i>Benim Türkçe Kitabım 2 dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: MCEBB. TJ-2	
Ali, C., Emin, O. ,Alil, S. (2009). <i>Benim Türkçe Kitabım 3 dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: MCEBB. TJ-3	
Ali, C., Emin, O. ,Alil, S. (2010). <i>Türkçe Kitabım 4 dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: MCEBB. TJ-4	
Ago, A. , Emin, O. (2011). <i>Türkçe Kitabım 5 dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: MCEBB. TJ-5	

СРПСКИ ЈАЗИК	КОД
Божиновска, Д., Спасовска, Б. и Утковска, М. (2010). <i>Српски језик за III разред основне школе</i> . Скопје: МОН. CJ-3	
Стошић, Д. (2010) <i>Српски језик за четврти разред основне школе</i> . Скопје: МОН. CJ-4	
Стошић, Д., Велкова, С. и Лажетић- Јовановска, С. (2013) <i>Српски језик за пети разред основне школе</i> . Скопје: МОН. CJ-5	

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ	КОД
Киранџиски, Б. (2009). <i>Македонски јазик за четврто одделение во деветгодишно основно образование за учениците од другите заедници</i> . Скопје: МОН. MJ3-4A	
Кртолица, Б., Митовска, В. и Гавриловска – Аврамовска, В. (2009). <i>Македонски јазик за четврто одделение во деветгодишно основно образование за учениците од другите заедници</i> . Скопје: МОН. MJ3-4B	
Заборска, Л. Фида, С. и С. Спасовска, К. (2009). <i>Македонски јазик за IV одделение за учениците од другите заедници во деветгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН. MJ3-4B	
Заборска, Л., Фида, С. и Спасовска, К. (2010). <i>Македонски јазик за петто одделение во деветгодишно основно образование за учениците од другите заедници</i> . Скопје: МОН. MJ3-5	

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА ВЛАСИТЕ	КОД
Mitreva, Z., Costova, V. shi Mihailova, J. (2011). <i>Limba shi cultura a Armănjlor ti clasa III nau anj educatcii primară</i> . Scopia: MON. JKB-3	
Mitreva, Z., Costova, V. shi Mihailova, J. (2011). <i>Limba shi cultura a Armănjlor ti clasa IV nau anj educatcii primară</i> . Scopia: MON. JKB-4	
Mitreva, Z., Costova, V. shi Mihailova, J. (2014). <i>Limba shi cultura a Armănjlor ti clasa V nau anj educatcii primară</i> . Scopia: MON. JKB-5	

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА РОМИТЕ	КОД
---------------------------	-----

Petrovski, T. (2009). <i>I çhib thaj i kultura e Romengiri bašo III klasi</i> . Скопје: МОН.	JKP-3
Petrovski T., Ramova, M. (2010). <i>Romani çhib thaj kultura bašo IV klaso</i> . Скопје: МОН.	JKP-4
Petrovski, T., Ramova, M. (2010). <i>Romani çhib thaj kultura bašo V klaso</i> . Скопје: МОН.	JKP-5

ОПШТЕСТВО	КОД
-----------	-----

Живковиќ, Б. (2009). *Општество за IV одделение деветгодишно основно образование*. Скопје: МОН.

О-4мј

Zhivkoviq, B. (2014). *Shoqëria për klasën e IV të arsimit fillor nëntëvjeçar*. Shkup: MASH.

О-4ај

Jivkoviç, B. (2013). *Toplum-IV.sınıf dokuz yıllık ilköğretim*. Üsküp: MCEBB.

О-4тј

Живковић, Б. (2009). *Друштво за IV. разред- деветгодишње основно образовање*. Скопје: МОН

О-4сј

Митовска, В., Величковска, О., Гавриловска – Аврамовска В. (2010). *Општество за V одделение за деветгодишно основно образование*. Скопје: МОН.

О-5мј

Mitovska, V., Veliçkovska, O., Gavrilovska- Avramovska, V. (2010). *Shoqëria për klasën e pestë për arsimin fillor nëntëvjeçar*: MASH.

О-5ај

Mitovska, V., Veliçkovska, O., Gavrilovska-Avramovska, V. (2010). *Sosyal bilgiler-beşinci sınıflar için dokuz yıllık ilköğretim programına göre*. Üsküp: MCEBB.

О-5тј

Митовска, В., Величковска, О., Гавриловска-Аврамовска В. (2010). *Друштво за пети разред деветгодишњег основног образовања*. Скопје: МОН.

О-5сј

Талимџиоска Д., Камчевска Б., Самарџиска – Панова Љ., Ајрулаи А., Наумоска О., Митровска А., Караџулеска Ц. (2014). *Прирачник по општество за наставниците кои изведуваат настава во I, II, и III одделение во деветгодишното основно образование*. Скопје: БРО.

О/П-1-3мј

Talimxhioska, D., Kamçevska, B., Samarxhiska – Panova, L., Ajrullai, A., Naumoska, O. Mitrovaska, A., Karagjuleska, C. (2014). *Doracak për shoqëri për mësimdhënësit që realizojnë mësim në klasën e I, II, dhe III në arsimin fillor nëntëvjeçar*. Shkup: BZHA.

О/П-1-3ај

ЛИКОВНО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
---------------------	-----

Ордев, Д. (2009). *Ликовно образование за 4 одделение*. Скопје: МОН.

ЛО-4мј

Ordev, D. (2009). *Arti figurativ për klasën e 4*. Shkup: MASH.

ЛО-4ај

Ordev, D. (2009). *Resim eğitimi 4.sınıflar için*. Üsküp: MCEBB.

ЛО-4тј

Ордев, Д. (2009). *Ликовно образовање за 4 разред*. Скопје: МОН.

ЛО-4сј

Ордев, Д., Ордев, И. (2010). *Ликовно образование за 5 одделение*. Скопје: МОН.

ЛО-5мј

Ordev, D., Ordev, I. (2010). *Arsim figurativ për klasën e 5*. Shkup: MASH.

ЛО-5ај

Ordev, D. (2010). *Resim eğitimi 5. sınıflar için*. Üsküp: MCEBB.

ЛО-5тј

Ордев, Д. (2010). *Ликовно образовање за 5 разред*. Скопје: МОН.

ЛО-5сј

МУЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
---------------------	-----

Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2009). *Музичко образование за IV одделение – деветгодишно основно образование*. Скопје: МОН.

МО-4мј

Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2009). <i>Arsimi muzikor për klasën e IV të arsimi fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	MO-4aj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2009). <i>Dokuz yıllık ilköğretimi IV. sınıfları için Müzik Eğitimi</i> . Üsküp: MCEBB.	MO-4тj
Димова, С., Ангеловска, В., Васић-Стефановска, М. (2009). <i>Музичко образовање за IV разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	MO-4cj
Димова, С., Ангеловска, В., Васић-Стефановска, М. (2009). <i>Музичко образование за V отделение – деветгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	MO-5мj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2009). <i>Arsimi muzikor për klasën e V të arsimi fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	MO-5aj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2010). <i>Müzik Eğitimi V. sınıfları için - dokuz yıllık ilköğretimi</i> . Üsküp: MCEBB.	MO-5тj
Димова, С., Ангеловска, В., Васић-Стефановска, М. (2010). <i>Музичко образовање за V разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	MO-5cj
ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ОБРАЗОВАНИЕ	
Карапанцевска-Белческа, Л. (2009). <i>Физичко и здравствено образование: учебник за четврто отделение во деветгодишно образование</i> . Скопје: МОН.	Ф30-4мj
Karapanxhevska-Belçeska, L. (2009). <i>Arsim fizik dhe shëndetësor: libër për klasën IV në arsimin fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	Ф30-4aj
Karapancevska-Belçeska, L. (2009). <i>Dokuzyıllık ilköğretim eğitiminde IV. sınıflar için Beden ve sağlık eğitimi</i> . Üsküp: MCEBB.	Ф30-4тj
Карапанцевска-Белческа, Л. (2009). <i>Физичко и здравствено образовање: уџбеник за IV разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	Ф30-4cj
Поповски, П., Поповски, Ј., Димитровска, С. (2010). <i>Физичко и здравствено образование за V отделение во деветгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	Ф30-5мj
Popovski, P., Popovski, J., Dimitrovska, S. (2010). <i>Arsimi fizik dhe shëndetësor për klasën V të arsimi fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	Ф30-5aj
Popovski, P., Popovski, Y., Dimitrovska, S. (2010). <i>Beden ve sağlık eğitimi – ilköğretim dokuz yıllık öğretilimi V. sınıflar için</i> . Üsküp: MCEBB.	Ф30-5тj
Поповски, П., Поповски, Ј., Димитровска, С. (2010). <i>Физичко и здравствено образовање за V разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	Ф30-5cj
ТЕХНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	
Вељановска, В. (2009). <i>Техничко образование за IV отделение во деветгодишно образование</i> . Скопје: МОН.	ТО-4мj
Velanovska, V. (2009). <i>Arsimi teknik për klasën IV të arsimi fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	ТО-4aj
Velyanovska, V. (2009). <i>Teknik öğretim-dokuzyıllık ilköğretilimi IV. sınıflar için</i> . Üsküp: MCEBB.	ТО-4тj
Вељановска, В. (2009). <i>Техничко образовање за IV разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	ТО-4cj
Николовски, Б., Георгиева, К. (2010). <i>Техничко образование за V отделение: деветгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	ТО-5мj

Nikolovski B., Georgieva, K. (2010). *Arsimi teknik për klasën e V të arsimit fillor nëntëvjeçar*. Shkup: MASH. TO-5aj

Nikolovski B., Georgieva, K. (2010). *Teknik eđitimi – dokuz yıllık ilköğretim kitapları V sınıflar için*. Üsküp: MCEBB. TO-5тј

Николовски, Б., Георгиева, К. (2010). *Техничко образование за пети разред: деветгодишње основно образование*. Скопје: МОН. TO-5сј

МАТЕМАТИКА	КОД
Морисон, К. (2015). <i>Математика 1, прв дел</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-1А-мј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 1, втор дел</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-1Б-мј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 1, трет дел</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-1В-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 1, pjesa e parë</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-1А-aj
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 1, pjesa e dytë</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-1Б-aj
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 1, pjesa e tretë</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-1В-aj
Morison, K. (2015). <i>Matematik 1, birinci bölüm</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-1А-тј
Morison, K. (2015). <i>Matematik 1, ikinci bölüm</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-1Б-тј
Morison, K. (2015). <i>Matematik 1, üçüncü bölüm</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-1В-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 1, први део</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-1А-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 1, други део</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-1Б-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 1, трећи део</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-1В-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 2, прв дел</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-2А-мј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 2, втор дел</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-2Б-мј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 2, трет дел</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-2В-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 2, pjesa e parë</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-2А-aj
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 2, pjesa e dytë</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-2Б-aj
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 2, pjesa e tretë</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-2В-aj
Morison, K. (2015). <i>Matematik 2, birinci bölüm</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-2А-тј
Morison, K. (2015). <i>Matematik 2, ikinci bölüm</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-2Б-тј
Morison, K. (2015). <i>Matematik 2, üçüncü bölüm</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-2В-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 2, први део</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-2А-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 2, други део</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-2Б-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 2, трећи део</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-2В-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 3, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-3-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 3, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-3-aj

Morison, K. (2015). <i>Matematik 3, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	M-3-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 3, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	M-3-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 4, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	M-4-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 4, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	M-4-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik 4, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	M-4-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 4, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	M-4-сј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 5, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	M-5-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 5, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	M-5-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik 5, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	M-5-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 5, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	M-5-сј
Морисон, К.(2015). <i>Математика 3, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	M/PT-3-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 3, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	M/PT-3-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik 3, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	M/PT-3-тј
Морисон, К.(2015). <i>Математика 3, радна свеска</i> . Скопје: Арс Ламина.	M/PT-3-сј
Морисон, К.(2015). <i>Математика 4, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	M/PT-4-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 4, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	M/PT-4-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik 4, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	M/PT-4-тј
Морисон, К.(2015). <i>Математика 4, радна свеска</i> . Скопје: Арс Ламина.	M/PT-4-сј
Морисон, К.(2015). <i>Математика 5, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	M/PT-5-мј
Morrison, K. (2015). <i>Matematika 5, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	M/PT-5-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik 5, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	M/PT-5-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 5, радна свеска</i> . Скопје: Арс Ламина.	M/PT-5-сј
ПРИРОДНИ НАУКИ	
КОД	
Расел, Е. (2012). <i>Природни науки 1, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН-1-мј
Rasell, E. (2012). <i>Shkencat natyrore 1, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	ПН-1-ај
Rasel, E. (2012). <i>Doğa bilimleri 1, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	ПН-1-тј
Расел, Е. (2012). <i>Природне науке 1, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН-1-сј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природни науки 2, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН-2-мј
Livsli, T., Herixh, D. (2012). <i>Shkencat natyrore 2, libër</i> . Shkup: Ars Lamina	ПН-2-ај
Livsli, T., Heric, D. (2012). <i>Doğa bilimleri 2, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina	ПН-2-тј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природне науке 2, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН-2-сј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природни науки 3, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН-3-мј
Livsli, T., Herixh, D. (2012). <i>Shkencat natyrore 3, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	ПН-3-ај
Livsli, T., Heric, D. (2012). <i>Doğa bilimleri 3, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	ПН-3-тј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природне науке 3, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН-3-сј

Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природни Науки за IV одделение-деветгодишно основно образование</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН-4-мј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Shkencat natyrore për klasën e IV – arsimi fillor nëntë vjeçar</i> . Tetovë: Arbëria Design.	ПН-4-ај
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Doğa bilimleri IV sınıflar için –dokuz yıllık ilköğretimi</i> . Kalkandelen: Arbëria Design.	ПН-4-тј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природне Науке за IV разред-деветгодишње основно образовање</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН-4-сј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природни Науки за V одделение-деветгодишно образование</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН-5-мј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Shkencat natyrore për klasën e V – arsimi fillor nëntë vjeçar</i> . Tetovë: Arbëria Design.	ПН-5-ај
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Doğa bilimleri V sınıflar için –dokuz yıllık ilköğretimi</i> . Kalkandelen: Arbëria Design.	ПН-5-тј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природне Науке за V разред-деветгодишње образовање</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН-5-сј
Расел, Е. (2012). <i>Природни науки 1, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН/РТ-1-мј
Rasell, E. (2012). <i>Shkencat natyrore 1, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	ПН/РТ-1-ај
Rasel, E. (2012). <i>Doğa bilimleri 1, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	ПН/РТ-1-тј
Расел, Е. (2012). <i>Природне науке 1, радна свеска</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН/РТ-1-сј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природни науки 2, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН/РТ-2-мј
Livslı, T., Herıxh, D. (2012). <i>Shkencat natyrore 2, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	ПН/РТ-2-ај
Livslı, T., Heric, D. (2012). <i>Doğa bilimleri 2, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	ПН/РТ-2-тј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природне науке 2, радна свеска</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН/РТ-2-сј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природни науки 3, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН/РТ-3-мј
Livslı, T., Herıxh, D. (2012). <i>Shkencat natyrore 3, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	ПН/РТ-3-ај
Livslı, T., Heric, D. (2012). <i>Doğa bilimleri 3, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	ПН/РТ-3-тј
Ливсли, Т., Хериџ, Д. (2012). <i>Природне науке 3, радна свеска</i> . Скопје: Арс Ламина.	ПН/РТ-3-сј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природни Науки за IV одделение-деветгодишно образование, работна тетратка</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН/РТ-4-мј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Shkencat natyrore për klasën e IV – arsimi fillor nëntë vjeçar, fletore pune</i> . Tetovë: Arbëria Design.	ПН/РТ-4-ај
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Doğa bilimleri IV sınıflar için –dokuz yıllık ilköğretimi, alıştırma defteri</i> . Kalkandelen: Arbëria Design.	ПН/РТ-4-тј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природне Науке за IV разред-деветгодишње основно образовање, радна свеска</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН/РТ-4-сј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природни Науки за V одделение-деветгодишно образование, работна тетратка</i> . Тетово: Arbëria Design.	ПН/РТ-5-мј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Shkencat natyrore për klasën e V – arsimi fillor nëntë vjeçarö fletore pune</i> . Tetovë: Arbëria Design.	ПН/РТ-5-ај

Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). *Doğa bilimleri V sınıflar için –dokuz yıllık ilköğretimi, araştırma defteri*. Kalkandelen: Arbëria Design. ПН/РТ-5-тj

Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). *Природне Науке за V разред-деветгодишње образовање, радна свеска*. Тетово: Arbëria Design. ПН/РТ-5-сj